

А. М. Фасоля, Т. О. Яценко, В. В. Уліщенко,
Г. Л. Бійчук, В. М. Тименко

Українська література

*«Українська література (рівень стандарту)»
підручник для 10 класу
закладів загальної середньої освіти*

*Рекомендовано Міністерством
освіти і науки України*

Київ 2018

УДК 821.161.2.09*кл10(075.3)
У45

Рекомендовано Міністерство освіти і науки України
(наказ МОН України від 31.05.2018 №551)

Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено.

Автор концепції підручника
А. М. Фасоля.

Автори розділів:

А. М. Фасоля, кандидат педагогічних наук — Дружне слово юним читачам; Вступ; Іван Нечуй-Левицький; Панас Мирний; Театр корифеїв; Іван Карпенко-Карий; Модерна українська проза; Образне слово поетичного модернізму; Леся Українка; Повторення, узагальнення, осмислення вивченого;

Т. О. Яценко, доктор педагогічних наук — Модерна українська проза; Ольга Кобилянська; Василь Стефаник; Образне слово поетичного модернізму; Микола Вороний; Олександр Олесь;

В. В. Уліщенко, доктор педагогічних наук — Іван Франко; Модерна українська проза; Володимир Винниченко; Образне слово поетичного модернізму;

Г. Л. Бійчук, кандидат педагогічних наук — Театр корифеїв; Іван Карпенко-Карий; Леся Українка;

В. М. Тименко — Іван Нечуй-Левицький; Панас Мирний; Михайло Коцюбинський.

У45 **Українська література. Рівень стандарту : підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти. / А. М. Фасоля, Т. О. Яценко, В. В. Уліщенко, Г. Л. Бійчук, В. М. Тименко. — Київ : Педагогічна думка, 2018. — 192 с. : іл.**

ISBN 978-966-644-475-5

Підручник відповідає вимогам Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти та чинній програмі з української літератури. Головне його завдання — зацікавити учня художнім твором як явищем мистецтва слова, специфічним засобом пізнання світу й себе в ньому, навчити самостійно здобувати й застосовувати знання, формувати предметну читацьку й ключові компетентності, керувати читацьким і особистісним саморозвитком. Методичний апарат підручника допоможе вчителю організувати навчання української літератури на засадах особистісно орієнтованого, компетентнісного й діяльнісного підходів.

УДК 821.161.2.09*кл10(075.3)

ISBN 978-966-644-475-5

© Фасоля А. М., Яценко Т. О., Уліщенко В. В.,
Бійчук Г. Л., Тименко В. М., 2018
© Педагогічна думка, 2018

Підручник містить такі рубрики:

Читацький путівник.

Перелік знань, умінь, навичок, які ви маєте опанувати під час вивчення теми, а також «підказки»: що і як опрацьовувати, аби досягти запланованого, — своєрідний дороговказ, як стати справжнім читачем.

Знайомство здалеку і зблизька.

Фрагменти спогадів, свідчень, біографічних матеріалів тощо допоможуть створити уявний психологічний портрет письменника, побачити і зрозуміти його як особистість через зовнішність, уподобання, звички, ставлення до природи, людей тощо.

Художній світ письменника.

Матеріали для формування загального розуміння творчої спадщини митця й усвідомлення глибини художнього твору, що вивчається текстуально.

Читацькі діалоги.

Теоретичний матеріал, поради для налагодження діалогу з текстом.

Читацький самоконтроль.

Завдання для перевірки рівня навчальних досягнень, рефлексії виконання запланованого, змін у читацькому й особистісному розвитку.

Довідник читача.

Визначення літературознавчих термінів, понять тощо.

Культурно-мистецький контекст.

Матеріали, у яких висвітлено міжмистецькі та міжпредметні паралелі.

Запитання і завдання.

Для систематизації та закріплення навчального матеріалу, визначення рівня навчальних досягнень, самостійного виконання вдома.

Ваші читацькі проекти.

Варіанти навчальних проектів та поради щодо їх підготовки.

Читацьке дозвілля.

Інтелектуальні літературні ігри, підготовка буктрейлерів, рекламних оголошень, перегляд екранізацій художніх творів тощо.

Сподіваємося, що наше спілкування буде приємним, цікавим і корисним.

Бажаємо успіхів!

Автори

ВСТУП

УКРАЇНЬКА ЛІТЕРАТУРА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНОГО Й КУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ

Суспільно-історичний контекст розвитку української літератури другої половини ХІХ століття. Це був складний і суперечливий період. Валуєвський циркуляр (1863) та Емський указ (1876) забороняли друк українською мовою релігійних і навчальних книжок, зокрема перекладних художніх творів, текстів для нот. Також заборонялися україномовні театральні вистави, концерти, викладання українською мовою в початковій школі.

І все ж в Україні громадське життя розвивалося. Його рушійною силою стали учителі, юристи, письменники, студенти.

Громадсько-культурницький рух. Молода українська різночинська інтелігенція створює свої товариства — так звані *громади*.

За прикладом «Київської громади» (1859—1863), біля витоків якої стояли В. Антонович, П. Чубинський, Т. Рильський та інші діячі, такі організації з'являються по всій Україні.

Громадівці опікувалися створенням недільних шкіл, виданням підручників, збиранням та публікацією фольклору.

Вивчення історії і культури українського народу засвідчувало їх витоки від найдавніших часів, утверджувало достойне місце серед інших європейських культур.

Після заборони громад центр культурного життя переноситься на західноукраїнські землі, де діяли, хоча й обмежено, політичні права і свободи.

У 1868 році у Львові засновується громадське товариство «Прогрес», яке ставило за мету підвищення загальнокультурного рівня народу, пробудження національної самосвідомості. Членами «Прогресу» були культурні діячі з усієї України.

У 70-х роках центром громадсько-культурного руху знову стає Київ. Західно- і східноукраїнська інтелігенція гуртується навколо відкритого з ініціативи П. Чубинського Північно-Західного відділу російського географічного товариства. Серед здобутків першого легального на східних теренах України українознавчого осередку — видання наукових праць з історії України, етнографії, мовознавства.

1873 року у Львові створюється наукове товариство імені Т. Г. Шевченка — своєрідна українська академія наук. Зусиллями М. Грушевського, І. Франка та інших її членів видавалися збірники «Записки Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка», «Пам'ятки українсько-руської мови та літератури», часопис «Літературно-науковий вісник». В умовах заборони українського книгодрукування у

Східній Україні тут побачили світ твори Панаса Мирного, М. Коцюбинського, Лесі Українки та інших наддніпрянських письменників.

Об'єднало «східняків» і «західняків» ще й, кажучи словами І. Франка, «почуття собачого обов'язку» служити Україні й рідному народові. Про цей період у розвитку української літератури М. Грушевський напише: *«Історія нашої літератури відродження є zarazом історією нашого відродження національного й культурного... українське слово... вирятувало народ від видимої загибелі»*.

Становлення української періодики. Пробудженню національної самосвідомості українського народу, розвитку літератури сприяла поява численних періодичних видань. Науковий місячник «Киевская старина», журнали «Правда», «Зоря», «Друг», «Жите і слово», газети «Діло», «Буковина» та інші часописи стали для письменників засобом донесення до читача своєї позиції, ознайомлення з творчими набутками власними й інших митців, зокрема зарубіжних, давали змогу оперативно реагувати на появу нових художніх творів, вести дискусію.

В умовах бездержавності української нації роль «поводиря» вимушено взяли на себе культурні діячі й письменники. І. Франко, М. Старицький, Б. Грінченко були одночасно громадськими діячами й видавцями, літературними критиками й перекладачами.

Розвиток культури й мистецтва. Друга половина XIX століття характеризується піднесенням культури й мистецтва. У цей час активно розвиваються живопис (М. Пимоненко, С. Васильківський, М. Самокиш, М. Мурашко та інші), музичне мистецтво (С. Гулак-Артемовський, М. Лисенко, М. Аркас, М. Вахнянин, П. Ніщинський та інші). На основі любительських труп постає професійний театр, творцями якого стали І. Карпенко-Карий, М. Старицький, М. Кропивницький, М. Заньковецька та інші діячі.

Художники, композитори, драматурги творчо засвоюють невичерпні багатства народного мистецтва, кращі надбання європейської і світової культури. Об'єктом уваги стають твори Т. Шевченка, М. Гоголя, І. Котляревського, І. Франка та інших українських майстрів образного слова.

Однією з найприкметніших особливостей української літератури другої половини XIX століття є набуття ознак повноти, «повноцінності». Розвиваються: поезія, проза, драматургія, літературно-художня критика, публіцистика тощо. Розширюються змістово-тематичні обрії, оновлюється образно-стильова система. Провідним напрямом цього періоду є реалізм.

Реалізм як мистецький напрям сформувався на початку XIX століття. Якщо класицизм — це «література ідей», романтизм — «література образів», то реалізм — «література життя».

однойменної повісті І. Нечуя-Левицького, Чіпка з роману Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»).

Змінюється поетика прозового твору: напруженішим стає сюжет, урізноманітнюються прийоми образотворення й типізації. Поглиблюється психологічна характеристика героїв. Твір набуває багатоголосості. У ньому часто стикаються полярні характери, дається голос автора, а то й читача.

Розвиток і збагачення поезії. Відбувається проблемне й жанрово-стильове збагачення *поезії* (П. Куліш, І. Франко, Леся Українка, П. Грабовський, В. Самійленко, Б. Грінченко, інші майстри поетичного слова). Наявні в поезії й традиційні мотиви: ідеалізації селянства, замилування картинами української природи, сумування за славною історією України, горювання над тяжкою долею народу. Ці мотиви найяскравіше представлені у «пізніх романтиків» — Я. Щоголева, С. Воробкевича, П. Куліша. Однак кожне наступне поетичне «покоління» відходить від них усе далі.

Поглиблюється гуманістична спрямованість поетичного твору, психологічна обґрунтованість почуттів ліричного героя, осмислюється роль поетичного слова. Усе це спонукало до пошуку адекватних новим умовам художніх засобів.

Розвивається громадянська, пейзажна, інтимна, філософська лірика. Освоюються такі поетичні жанри, як балада, легенда, притча, байка, казка, ліро-епічна поема (соціально-побутова, історична, історико-романтична, лірико-філософська). З'являється новий ліричний герой — самовідданий борець, готовий до самопожертви.

Прикметною рисою поезії цього періоду є свідомо присвята поета служінню народу в першу чергу і реалізація естетичної програми — у другу. Особливо яскраво ці ознаки проявилися в І. Франка, М. Старицького, І. Манжури, П. Грабовського.

Однак уже «молоде покоління» (Леся Українка, М. Вороний та інші), віддаючи належне виконанню громадянського обов'язку, усе більше занурюється в глибини індивідуального, розробляє особистісні мотиви, дбає про естетичне дослідження дійсності.

Розвиток драматургії. Соціальну проблематику й нові жанри освоює *драматургія*. Шлях пролягав від традиційних фольклорно-етнографічних і побутових п'єс до проблемних, соціальних, психологічних драм і трагедій, сатиричних комедій, створених на актуальному для того часу матеріалі. Вершинними здобутками жанру стали п'єси «Байда, князь Вишневецький» П. Куліша, «Глитай, або ж Павук» М. Кропивницького, «Талан», «Не судилось» М. Старицького, «Мартин Боруля», «Сто тисяч», «Хазяїн», «Суєта» І. Карпенка-Карого, «Лимерівна» Панаса Мирного, «Серед бурі» Б. Грінченка, «Украдене щастя» І. Франка.

Перекладацька діяльність українських письменників. Становлення науки про літературу. У цей період відбувся вихід української літератури (І. Франко, М. Драгоманов, П. Грабовський, В. Самійленко, Леся Українка та інші) на європейські обшири й ознайомлення українського читача з вершинними творами інших літератур. Українська література збагачувалася й розвивалася, завоюючи кращі європейські традиції, ідейно-естетичні й виражальні засоби.

Розвиток красного письменства в Україні стає в другій половині XIX століття об'єктом рефлексії і критичних оцінок. Відбувається становлення науки про літературу — **літературознавства**. Аналізуються нові твори, визначаються методологічні засади розвитку літератури (розвідки й статті І. Франка, П. Куліша, І. Нечуя-Левицького, Лесі Українки).

Таким чином, реалізм як основний напрям розвитку української літератури засвідчив свої великі потенційні можливості, вивів українську літературу на рівень розвинутих європейських літератур.

Водночас трактування літератури як «будителя народу», орієнтація на малоосвіченого читача обмежувало творчі пошуки митців. У статтях, листах молодшого покоління письменників (М. Коцюбинський, Леся Українка, О. Кобилянська, М. Чернявський, М. Вороний та інші) йшлося про необхідність розширення тематики, проблематики, художньо-виражальних засобів, а головне — право митця творити за власними законами, за надання літературі можливості виконувати найголовнішу її роль — естетичну. Наприкінці XIX — початку XX століття в українській літературі зароджується **модернізм**.

Запитання і завдання

1. Уважно опрацюйте матеріал про особливості історичного розвитку України в другій половині XIX століття. Викладіть його у формі опорного конспекту (схеми, таблиці).
2. Використавши матеріал шкільних підручників із зарубіжної літератури та всесвітньої історії, інформацію інших друкованих та електронних джерел, укладіть порівняльну таблицю «Громадське й культурне життя в Україні та за її межами в другій половині XIX століття». Який висновок можна зробити на основі такого порівняння? Поділіться своїми міркуваннями з однокласниками й однокласницями.
3. Пригадайте вивчене в 9 класі на уроках української літератури про реалізм та його ознаки. Накресліть таблицю «Реалізм як художній напрям», створивши дві колонки: «Відоме» і «Нове». Опрацюйте поданий матеріал і заповніть таблицю. У процесі навчання доповнюйте її.
4. У парі перевірте рівень засвоєння пройденого матеріалу. Для цього сформулюйте 5–6 запитань і поставте їх співрозмовнику чи співрозмовниці. Обміняйтеся своїми міркуваннями щодо отриманих відповідей. Чи задоволені ви ними? Що, на вашу думку, було запорукою успіху?

РЕАЛІСТИЧНА УКРАЇНЬСЬКА ПРОЗА

Читацький путівник

Навчальні цілі теми «Реалістична українська проза»

Знання:

сутність і ознаки реалізму, **імена** представників реалістичного мистецтва в літературі, живописі, музиці; **історія** написання роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»; **зміст** літературознавчих понять «соціально-побутова повість», «соціально-психологічний роман»; **художні засоби** змалювання комічного у творі.

Уміння:

виокремлювати засоби комічного у творі, пояснювати їхню роль; **характеризувати** прояви українського національного характеру в героїв повісті «Кайдашева сім'я»;

розповісти про внесок І. Нечуя-Левицького й Панаса Мирного в розвиток української прози; на основі порівняльного аналізу роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» і повісті «Кайдашева сім'я» **визначати** спільне та відмінне у творчій манері І. Нечуя-Левицького й Панаса Мирного;

висловлювати власну думку про українську ментальність, національний характер, народну мораль і етику; **застосовувати** набуті знання для компаративного аналізу творів української та зарубіжної літератури; **зіставляти** специфіку розкриття теми в різних видах мистецтва; аргументовано **розкрити** власне розуміння понять честі, справедливості, людської гідності й можливих способів їхнього ствердження.

Ставлення:

усвідомлення основних рис української ментальності, розуміння важливості життєвого вибору для становлення й ствердження людини.

Читацькі діалоги

Як стати компетентним читачем

Потрібна праця, копітка, щоденна. Підготовлений читач не лише любить читати, уміє уявляти й переживати прочитане, здійснювати діалог із текстом, знаходити авторські і творити власні смисли тощо, він **керує** своєю читацькою діяльністю, читацьким саморозвитком: визначає цілі, планує, організовує й здійснює роботу, оцінює результат. Компетентний читач **уміє розробляти** індивідуальний навчальний план і працювати за ним.

Перелік предметних читацьких і загальнонавчальних знань і вмінь подано на форзаці 2. У «Читацькому путівнику» наведено перелік цілей — знань, умінь і ставлень — щодо конкретної теми. Цілі є орієнтовними. Найбільшою мірою це стосується підрубрики «Ставлення», адже зрозуміло, що кожен читач відкриває власні смисли твору. І все ж автори підручника вирішили зазначити ідеї, які вважають важливими як для осягнення авторського задуму, так і для вироблення морально-етичної позиції сучасного читача. Якщо наші пріоритети різняться, використовуйте проголошену тезу як привід для самоаналізу, обговорення, диспуту.

Визначте, якими знаннями й уміннями ви володієте. Укладіть перелік на наступний місяць (чверть, семестр). Оберіть найбільш значущі для себе цілі і сформулюйте власні. Подумайте, як досягатимете їх. Після завершення визначеного терміну проаналізуйте, наскільки успішним був ваш шлях. Обговоріть результати в класі, порадьтеся з учителем, рідними. Радимо так діяти щоразу, розпочинаючи вивчення нової теми.

ІВАН НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ

(Іван Семенович Левицький)

25 листопада 1838 — 2 квітня 1918

Художник повинен бути в своїх творах дзеркалом громади, але дзеркалом високої ціни, в котрому б одбивалась життя правдива, добре спорядкована й згрупована, освічена вищою ідеєю.

Іван Нечуй-Левицький

Творчість І. Нечуя-Левицького засвідчує появу нової концепції людини й дійсності... Увесь художній репертуар прози письменника зорієнтований на творення нового образу українства...

Інна Абрамова,
дослідниця творчості
І. Нечуя-Левицького

Іван Семенович Нечуй-Левицький — прозаїк, драматург, публіцист, етнограф, педагог, перекладач Біблії, критик, історик, фольклорист, мовознавець, педагог, рецензент — знакова постать в історії української культури, літератури й літературної мови другої половини XIX — початку XX ст.

Його творчість — значний внесок у розвиток реалістичного творчого методу української прози, у збагачення мовно-стилістичними засобами, створення типових характерів у типових обставинах, розкриття внутрішнього світу літературного героя.

Знайомство здалеку і зблизка

Портрет. «Читаючи його оповідання, подивляючи широкий розмах його руки, широкі контури його малюнків, я уявляв собі їх автора сильним, огрядним мужчиною, повним життєвої сили й енергії. Тим часом я побачив невеличкого, сухорлявого, слабосилого чоловіка, що говорив теплим і щирим, але слабеньким голосом... ходив помаленьку дрібними кроками...» (І. Франко).

Вдача. Дуже скромний, чутливий, закоханий у життя. Йому були властиві високе почуття людської гідності, непримиренність до всякого насильства, глибока моральна чистота.

Був дуже пунктуальним — завжди дотримувався своїх звичок. Щодня за будь-якої погоди рівно о третій він виходив зі своєї квартири, йшов на Володимирську гірку, у руках — незмінна пара-

солька. О шостій годині спускався вниз на Хрещатик і повертався додому. Вечеряв, рівно о дев'ятій лягав спати.

Захоплення. Письменника цікавила історія. Знав і розумів музику. Добре грав на роялі, любив твори М. Лисенка, захоплювався театром. Його улюбленим музичним твором була «Апасіоната» Л. ван Бетховена.

Від Лисенкової пісні на слова М. Старицького «Туман хвилями лягає» з опери «Майська ніч, або Утоплена» письменник відчував радісне натхнення: *«Не загине Україна, не загине народ. Якась солодка радісна надія ворухиться в серці, оживає...»*.

Захоплювався живописом: писав картини, дуже цінував полотно Архипа Куїнджі «Українська ніч».

Знав кілька мов, серед яких — російська, грецька, латина, німецька, французька, церковнослов'янська.

Сторінки життяпису. Іван Семенович Нечуй-Левицький народився 25 листопада 1838 р. на Черкащині в містечку Стеблеві, що розташоване на скелястих берегах річки Рось.

Батько — Семен Степанович Левицький, священник з діда-прадіда, був освіченою людиною прогресивних поглядів, свої проповіді виголошував рідною мовою. У домашній книгозбірні, як згадував письменник, «не було ні Пушкіна, ні Гоголя, але була «Історія Малоросії» Бантиш-Каменського й Маркевича, була «Літопись Самовидця». На власні кошти Семен Левицький влаштував школу для селянських дітей. Під впливом П. Куліша почав збирати народні пісні, переписувати які доручав і старшому синові Івасеві.

Мати — Ганна Лук'янівна, походила зі священницької родини. Від матері письменник успадкував м'який невимушений гумор та багату на прислів'я, приказки, влучні порівняння мову.

Чимало казок, приповідок, колядок, щедрівок, загадок він чув від своєї няньки, баби Мотрі, та від селян.

На сьомому році життя хлопця віддали в науку до дядька, який учителював у духовному училищі при Богуславському монастирі. У 1853–1865 роках він навчається у Київській духовній академії.

Архип Куїнджі.
«Українська ніч»
(1876)

кованих джерел чи Інтернету. Якщо ні, спробуйте відповісти, чому особа митця не викликала зацікавлення. Дізнайтеся, чи є серед однокласників і однокласниць однодумці.

7. Прослухайте «Апасіонату» Л. ван Бетховена. Чому ця фортепіанна соната подобалася письменнику? Обміняйтеся думками з однокласниками й однокласницями. Чиї міркування вас зацікавили? Чому?
8. Відшукайте в мережі Інтернет пісню «Туман хвилями лягає». Чому, на ваш погляд, І. Нечуй-Левицький відчував «радісне натхнення», прослуховуючи її? А що відчували ви?
9. Підготуйте повідомлення «Цікаві факти з життя Івана Нечуя-Левицького» та презентуйте в класі. Скористайтеся матеріалом «Довідника цікавих фактів і корисних знань» (сайт Dovidka.biz.ua).

Художній світ прози І. Нечуя-Левицького

Без Нечуя не можна собі з'ясувати Панаса Мирного, Грінченка, ба навіть Коцюбинського... Нечуй починає собою нові сторінки в літературі. Це не тільки свіжа сила, але й новатор, з новою манерою письма, з новим соціяльним горизонтом.

Є. Кирилюк, учений-літературознавець

Читацькі діалоги

Сповна осягнути творчість письменника можна лише «побачивши» її цілісно. Така цілісність визначається поняттям «художній світ».

Митець, як і кожна людина, сприймає навколишнє відповідно до своїх нахилів, уподобань, цінностей. На цій основі він певним чином трактує події, факти, людські характери, тобто створює художній світ.

Саме тому читачеві так важливо зрозуміти, хто і що вплинуло на вибір тих чи інших тем, ідей, образів, засобів. Також необхідно розглядати художній твір крізь призму часу написання й сьогодення. Усе це дасть змогу краще зрозуміти зміст автора, які він заклав у твір і «передав» нам, і зіставити їх із власними.

Письменник та його епоха. У 70-х роках ХІХ століття, всупереч намаганням великодержавних критиків довести, що українська література лише складова великоруської, попри переслідування основи розвитку будь-якої літератури — її мови, питання щодо існування української літератури уже не поставало. Водночас усебічно дослідити навколишній світ і духовні пошуки особистості із застосуванням лише накопиченого досвіду було неможливо. І насамперед таких змін потребувала проза, якій єдиній було під силу глибинне дослідження й узагальнення суспільних змін.

Оповідна манера, що домінувала в прозі першої половини ХІХ століття, — розповідь від першої особи, коли оповідачем був найчастіше представник селянства, — звужувала можливість об'єктивного й поглибленого аналізу. Етнографізм і докладне побутописання, доречні, коли письменник ставив за мету пробудити

інтерес і викликати співчуття до життя простого народу, у нових умовах утруднювали досягнення головної мети. Як і замилювання селянством та його ідеалізація, що було притаманне попередникам, а почасти й сучасникам І. Нечуя-Левицького.

Окремої уваги потребувало змалювання нових соціальних шарів і груп, які після реформи 1861 року в умовах класового розшарування й зародження капіталістичних відносин з'явилися в загалом однорідному селянському соціумі України.

Усе це зумовлювало необхідність розширення жанрової системи, пошук нових зображувально-виражальних засобів.

Довідник читача

Реалізм (лат. *realis* — «суттєвий», «дійсний») — стиль і напрям у літературі та мистецтві. Термін уперше вжито у Франції в 50-х роках XIX століття.

Спочатку реалізм перебуває під значним впливом романтизму й остаточно утверджується як самостійний напрям лише в другій половині XIX століття. Саме реалізм зміг відповісти на основні питання епохи панування науки: світ і людина пізнавані. Засобом пізнання є наукові методи: спостереження, вивчення й аналіз дійсності. Відповідно основною функцією мистецтва з-поміж багатьох є пізнавальна функція.

Визначальні риси реалізму: раціоналізм; правдиве, усебічне зображення типових подій і характерів у типових обставинах за правдивості деталей; принцип точної відповідності реальній дійсності усвідомлюється як критерій художності, як сама художність; характер і вчинки героя пояснюються його соціальним походженням та становищем, умовами повсякденного життя; роль позасвідомих факторів недооцінюється; перевага епічних, прозових жанрів у літературі, послаблення ліричного струменя мистецтва; сприймання дійсності як цілісності, у якій поєднуються і переплітаються високе й низьке, трагічне й смішне, прекрасне й потворне.

Реалістичній літературі притаманний певний тип автора. Це завжди визначений погляд на зображуване, концепція автора, який пропонує власне бачення зображуваного, пояснює його.

Яскраві представники реалізму в літературі: П. Меріме, Г. Флобер (Франція), Ч. Діккенс, В. Теккерей (Англія), І. Гончаров, Ф. Достоевський, Л. Толстой (Росія).

В українській літературі другої половини XIX ст. реалізм представлений трьома течіями:

1. *Побутово-просвітницький реалізм* (Марко Вовчок, А. Свидницький, Панас Мирний, І. Манжура, І. Нечуй-Левицький, І. Карпенко-Карий, М. Кропивницький, М. Старицький, Б. Грінченко, молоді І. Франко та М. Коцюбинський та інші).

Прикметними рисами творчості є зосередження на морально-етичній проблематиці. Досліджуються в основному родинні, виробничі, соціальні відносини героїв. Показуючи кричущі вади суспільства, письменники наголошували, що шлях до порятунку — це духовне вдосконалення, освіченість, культура, добропорядність. Яскравою ознакою цієї течії є, зокрема, *етнографізм* — особливо докладне змалювання національного колориту (побут, звичаї, обряди, вірування українців).

2. *Револьюційний реалізм*, якому притаманні пропаганда провідної ролі пролетаріату в суспільстві, ідей пролетарського інтернаціоналізму, насильницької збройної зміни суспільного ладу, фізичного знищення панівних

верств (П. Грабовський, М. Павлик, окремі твори Лесі Українки («Дим», «Напис в руїні», «Пісні про волю»), М. Коцюбинського («Fata morgana»), І. Франка («Товаришам із тюрми», «Тюремні сонети»).

3. *Натуралізм* (лат. *natura* — природа). Течія зародилася у Франції (термін належить Е Золя). Це були спроби відтворити дійсність із фотографічною точністю, зробити художній твір копією факту. При цьому автор мав відмовитися від оцінних суджень. Його функція, як і науковця, — бути об'єктивним і неупередженим.

Ознаки натуралізму наявні у творчості В. Винниченка («Гріх»), І. Франка («Voа constrictor»).

Орачем, сіячем, косарем. Одним із перших, хто взявся за ідейно-художнє оновлення української літератури, був І. Нечуй-Левицький. У його творах змальовуються правдиві картини часів панщини й характерні явища пореформеної епохи: боротьба за власність, за землю, поява заможної сільської верхівки та маси заробітчан, що йдуть на перші капіталістичні промисли й фабрики.

З його творами в українську літературу прийшли нові герої: наймані робітники, фабриканти, міщани, купці, чиновники, представники духовенства, інтелігенції.

Безсумнівною заслугою автора «Кайдашевої сім'ї» є збагачення жанрової системи української літератури. З-під його пера виходять повісті, новели, романи, нариси, казки, публіцистичні, літературно-критичні й мистецькознавчі статті.

З іменем І. Нечуя-Левицького пов'язаний перехід від оповідної розповіді від першої особи до об'єктивно-епічної, що відкрило можливість для поглибленого аналізу соціальних умов, психологічних характеристик, реалістичних описів побуту, інтер'єру, пейзажу, авторських відступів — ліричних, публіцистичних, філософських.

Таким чином, творчо використовуючи і спираючись на здобутки попередників, І. Нечуй-Левицький зробив значний крок у збагаченні й розвитку української літератури.

П'ятдесятирічний творчий доробок письменника становить понад 50 творів різноманітних жанрів.

Твори І. Нечуя-Левицького перекладено російською, білоруською, молдовською, польською, німецькою, чеською, угорською мовами.

Екранізовано повісті І. Нечуя-Левицького «Микола Джеря» (1927), «Бурлачка», «Кайдашева сім'я» (1993). Комедія «На Кожум'яках», перероблена М. Старицьким під назвою «За двома зайцями», і однойменний фільм (1961) користуються незмінним успіхом глядачів.

На думку І. Франка, саме «*під впливом індивідуальних змагань кожного... члена*» родини і розпадається український патріархальний устрій.

Ні Мотря, ні Мелашка не уникнули цього впливу, хоча за психотипом це зовсім різні натури.

Герої І. Нечуя-Левицького борються за свій життєвий простір, але обмежується він власним господарством, сім'єю, хатою. І цим персонажі «Кайдашевої сім'ї» поступаються такому ж селянину, що «вийшов» із кріпацької епохи», — Миколі Джері.

Читацькі діалоги

Цікаво дізнатися про походження прізвища головного героя.

1. Тюркське слово кайа означає скеля, даш — камінь.
2. У старослов'янській мові була міра довжини кай (трохи більше двох кілометрів).
3. Від татарського слова kajtal — стадо.
4. З арабського, через посередництво тюркського kajdani — зав'язка, пуга. Яка з поданих версій видається вам найбільш вірогідною?

Образи-пейзажі. У творах І. Нечуя-Левицького поєднується тенденція до **предметності, локальності й конкретності** — соціальної, етнографічної, географічної — із прагненням художника до поетизації кращих аспектів народного життя, до зображення селянського світу в рельєфних, пластичних образах: «*Недалеко от Богуслава, коло Росі, в довгому покрученому яру розкинулось село Семигори. Яр в'ється гадюкою між крутими горами, між зеленими терасами; од яру на всі боки розбіглись, неначе гілки дерева, глибокі рукави й поховались десь далеко в густих лісах. На дні довгого яру блищать рядками ставочки в очеретах, в осоці, зеленіють левади. Два рядки білих хат попід горами біліють, неначе два рядки перлів на зеленому поясі. Коло хат зеленіють густі старі садки*».

Художні засоби виразності стилю І. Нечуя-Левицького. Своєрідність стилю автора «Кайдашевої сім'ї» полягала в тонкому поєднанні реалістичної конкретності й точності описів, великій увазі до деталей портретів та особистісних характеристик, побуту, праці, особливостей мови й поведінки персонажів. Новизною відзначається й змалювання героїв, у яких точність портретних характеристик поєднується з увагою до внутрішнього світу особистості.

Мова творів І. Нечуя-Левицького яскрава й образна, наповнена метафора-

ми, фразеологізмами: *тиха вода греблі рве, дивитись в зуби, спав як убитий, втерти носа, спалахнути полум'ям* тощо.

Властиві **ідіостилю** письменника мовно-естетичні знаки національної культури несуть у своєму змісті архетипні ознаки ліричного, епічного, гумористичного мовомислення українського народу.

Повість «Кайдашева сім'я» багата на діалоги й полілоги, які стають прямим виявом людських характерів.

Довідник читача

Ідіостиль — сукупність ознак, які характеризують твори певного часу, напрям, індивідуальну манеру письменника.

Засоби змалювання комічного:

1. Комічний герой — гіперболізація (перебільшення) певних рис, можливостей, якостей героя, що викликає сміх; надання чомусь чи комусь невластивих йому рис.

2. Комічна подія — сполучення реального й фантастичного, трагічного та смішного в одному епізоді, невідповідність змісту і форми, контраст дії і обставин.

3. Пародіювання — мовний суржик персонажів; змішування різних стилів; дитяча етимологія; макаронічна мова; урочистий тон під час зображення буденних подій; використання слова в одному реченні одночасно в прямому й переносному значенні.

4. Використання в тексті жартівливих народних приказок, прислів'їв, анекдотів, прізвиськ-характеристик.

5. Іронічні авторські коментарі — уживання займенників середнього роду задля висміювання, велика кількість зниженої лексики.

Макаронічна мова (від італ. *maccheroni* — макарони) — суміш слів чи висловів з різних мов або переінакшення їх на іноземний лад.

Архетипні образи — первинні образи-символи, що існують у підсвідомості кожної людини й передаються з покоління в покоління як особливо значущі.

Інтерпретація (від лат. *interpretar* — пояснення, трактування) літературна — тлумачення літературного твору з метою осягнення його змісту та ідейно-художньої концепції.

Запитання і завдання

1. Доведіть, що твір «Кайдашева сім'я» — соціально-побутова повість-хроніка.
2. Підготуйте й обговоріть у групах повідомлення про проблематику повісті «Кайдашева сім'я». Поділіться міркуваннями щодо проблем, які зацікавили особисто вас.
3. Як ви розумієте слова Омелька, що діти загнали його «на піч»? Хто саме з синів це зробив?
4. Чи спроможний був Омелько Кайдаш збагнути глибинну суть християнської релігії, стати на шлях очищення?
5. Які обставини життя зробили Марусю Кайдашиху егоїстичною, злою, лицемірною, заздрісною?
6. Укладіть таблицю «Засоби змалювання комічного в повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я». Наведіть приклади вживання автором іронії, сарказму, гумору, сатири тощо.

7. Знайдіть в Інтернеті ілюстрації А. Базилевича і Лери Схемки до повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я». Чи однакову мету ставили перед собою ілюстратори? Чиї ілюстрації ближчі до вашого бачення персонажів?
8. Напишіть твір на тему, яку вважаєте особистісно значущою, або запропонуйте власну:
 - ◆ Зображення народного життя, побуту, звичаїв та обрядів українців у повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я».
 - ◆ Порівняльна характеристика образів Мотрі й Мелашки (повість І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я»).
 - ◆ Розмаїття характерів, особливість їхнього змалювання в повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я».
 - ◆ Авторська позиція в повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я».

Культурно-мистецький контекст

Одним із художників-реалістів в українському живописі другої половини XIX ст. — початку XX ст. є пейзажист **Сергій Васильківський**.

Сергій Васильківський. «Весна на Україні» (1883)

Художник ознайомив світ із чудовим українським колоритом та неймовірною українською природою. У його творчості переважає реалістичне відтворення унікальних станів природи, щирості людських переживань та особливостей щоденного буття.

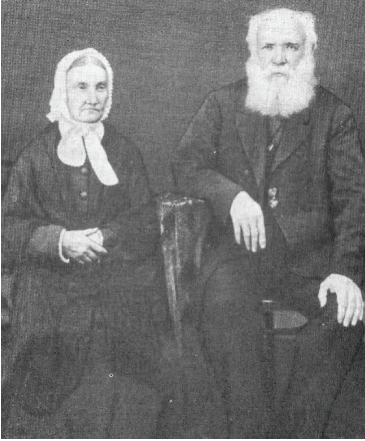
Запитання і завдання

1. Підтвердьте або спростуйте тезу: «Об'єктом уваги письменників і художників-реалістів XIX ст. було реалістичне зображення різних аспектів культурно-історичного буття українців».
2. Порівняйте пейзаж живописного полотна С. Васильківського з описом села Семигори у повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я». Який пейзаж справив на вас сильніше враження? Чому? Обміняйтеся враженнями з однокласниками й однокласницями. Чи суголосні ваші сприйняття? Зробіть опис природи за картиною (усно або письмово).

Сторінки життяпису. Панас Якович Рудченко народився 13 травня 1849 р. у м. Миргороді на Полтавщині.

Батько, Яків Григорович, — зубожілий дворянин, працював бухгалтером повітового скарбництва.

Батьки Панаса Мирного —
Тетяна Іванівна та Яків
Григоровича. Фото (1889)

Мати, Тетяна Іванівна, — дочка миргородського дрібного чиновника. Уміла по-народному лікарувати, й до неї по допомогу зверталися селяни з Гадяча та навколишніх сіл. Була талановитою оповідачкою: любила розповідати, влучно пересипаючи мову прислів'ями та приказками.

Основою виховання в родині були народні традиції. У сім'ї шанували українську мову, народну пісню, творчість Шевченка.

Навчався майбутній письменник у Миргородській церковно-парафіяльній школі, Гадяцькому повітовому училищі, де отримав п'ять похвальних листів як один із найкращих учнів.

Із чотирнадцяти років працював чиновником у повітовому суді і казначействі Гадяча, згодом — у Прилуках, Миргороді. З 1871 року Панас Рудченко жив і працював у Полтаві. Крок за кроком піднімаючись по службовій драбині, дослужився до рангу дійсного статського радника.

Ще з юнацьких років був пов'язаний із революційним визвольним рухом, брав участь у нелегальній роботі народницького гуртка «Унія». Входив до Полтавської громади.

Заснував у Полтаві журнал «Рідний край», товариство для наймолодших читачів «Зірка». Один з організаторів вечорів пам'яті Т. Г. Шевченка. 1914 року у відозві, написаній із приводу заборони вшанування пам'яті Кобзаря, протестує проти дій російської влади. У казенній палаті, де служив Панас Якович, його зусиллями була створена книгозбірня, що налічувала близько 3 тисяч книжок.

Коханням усього життя стала Олександра Шейдеман. Вона походила з німецької родини, знала німецьку і французьку мови, викладала музику в Полтавському інституті шляетних дівчат. Однак, залишивши родину, відмовившись від багатого нареченого з Петербурга, стає дружиною Панаса Мирного і народжує йому трьох синів: Віктора, Михайла й Леоніда.

У Першій світовій та громадянській війнах двоє синів загинули. Помер Панас Мирний 28 січня 1920 р., похований у Полтаві.

Літературно-
меморіальний
музей
і пам'ятник
Панасу
Мирному
в м. Полтаві

Першу біографію Панаса Мирного було опубліковано в 1920 році, уже після його смерті.

У будинку, де жив письменник, з 1939 р. функціонує літературно-меморіальний музей. У 1951 р. в Полтаві урочисто відкрито пам'ятник Панасові Мирному.

Запитання і завдання

1. Яким постає Панас Мирний у спогадах його сучасників?
2. Чи зацікавив він вас як особистість? Чим? Якщо ні, чому? Запитайте про це в когось із однокласників і однокласниць. Якою була відповідь?
3. Які запитання виникли під час опрацювання розділу підручника й розповіді вчителя? Зафіксуйте їх. Запитайте вчителя, однокласників. Чи отримали ви відповідь на свої запитання? Чи задовольнила вона вас?
4. Якби ви зустрілися з письменником, про що запитали б його? Як вважаєте, що він відповів би вам? А про що запитав?
5. У парі з однокласниками спробуйте себе в рольовій грі: учня-читача й Панаса Мирного. Обміняйтеся запитаннями й відповідями.
6. Підготуйте повідомлення «Цікаві факти з життя Панаса Мирного» й оприлюдніть його в класі. Можете скористатися матеріалом «Довідника цікавих фактів і корисних знань» (сайт «Dovidka.biz.ua»).

Художній світ письменника

...Уся творчість Панаса Мирного, насамперед два завершених романи, знаменує повний відхід української прози від етнографізму та побутописання, зосередження уваги на злободенних соціальних проблемах.

В. Черкаський, дослідник творчості Панаса Мирного

Його епоха. Час приходу Панаса Мирного в літературу позначився складними й неоднозначними соціально-економічними процесами. Скасування кріпацтва не принесло селянинові справжньої свободи. Це була, за визначенням письменника, «голодна воля». Починається класове розшарування селянства, зароджуються буржуазні відносини, з'являються нові соціальні типи.

Зміни в суспільному житті потребували художнього осмислення, що зумовило активний розвиток прози, адже лише в широкому епічному творі автор отримував змогу з належною повнотою відтворити навколишню дійсність.

Тематика, проблематика, ідейне спрямування творчості. Перші твори (вірш «Україні» та оповідання «Лихий попутав»), підписані прибраним ім'ям Опанас Мирний, з'явилися у львівському журналі «Правда» в 1872 р. Одним із поштовхів до творчості був приклад старшого брата Івана, який віршував, збирав зразки фольклору й заохочував до цього Панаса. А ще — любов до рідного краю, яка, за словами самого автора, *«оповила... душу чарівними снами і підбурювала думки до роботи»*.

Успіх надихнув на подальшу працю — над драмою «Лимерівна», переспівом українською мовою «Слова про похід Ігорів...». Один за одним з'являються нові твори: понад тридцять художніх полотен за 47 років творчої діяльності.

Наскрізною темою творчості митця є змалювання життя до- і післяреформеного села, ліквідація залишків кріпацтва, шляхи капіталістичного розвитку в умовах самодержавно-поміщицької Росії, народницький рух, засудження жорстокості й свавілля представників панівного класу, проблема «пропащої сили».

Своєрідні **«підтеми»**: тема розбійництва («Хіба ревуть воли, як ясла повні?»), історія збездиченої дівчини-наймички («Лихий попутав», «Повія»), бідування селянської родини, возвелення материнства й чистоти дитячої любові («Морозенко»), викриття сутності лібералізму («Пригода з «Кобзарем»), «демократизму» виборів до II Державної думи («Дурниця»), висміювання кар'єризму («Лови»), роздуми про соціальну правду і несправедливість («Казка про Правду і Кривду»), мрії про майбутнє суспільство («Сон»), оспівування краси природи і протиставлення їй суспільної несправедливості («Серед степів»).

У творчості Панаса Мирного з'являються різні **соціальні типи**: селяни, міщани, поміщики, крамарі, чиновники різних рангів, дворяни, представники інтелігенції. Однак це вже не стереотипні герої. Це люди зі своїми переживаннями, своїм ставленням до подій, своїми поглядами, особистості, які можуть змінюватися, а то й ламатися під тиском обставин або, навпаки, ставати більш твердими, загартовуючись в екстремальних умовах.

Герой Панаса Мирного «виходить за межі родинного життя», починає мислити ширшими категоріями, дбати про «загальне добро», хоча часто не здатний піднятися до реального протесту проти існуючого ладу.

З творчістю Панаса Мирного пов'язане **жанрове збагачення** української літератури: психологічні оповідання, новела; соціально-

психологічна повість і роман; сатирична казка; злободенний художній нарис.

Особливості стилю Панаса Мирного: епічність мислення; енциклопедичність, панорамність зображених картин; осмислення і змалювання життя в історичних, соціальних, побутових аспектах; глибокий психологізм, відтворення життєвого шляху людини як сукупності соціальних умов і психологічних чинників; багатоплановість романів, густа «заселеність» людьми; поєднання розповіді з оповіддю; звернення до прийомів спогадів, сновидінь, марень для зміщення часових площин.

Основним критерієм художності письменник вважав життєву правду.

Твори Панаса Мирного перекладені російською, білоруською, естонською, латиською, литовською, молдовською, азербайджанською, чеською, словацькою, болгарською та іншими мовами.

Образ письменника відтворено в повісті І. Пільгука «Дуби шумлять», романі Р. Іванченко «Клятва».

Єдиною драмою Панаса Мирного, поставленою на сцені, була «Лимерівна» (1892). У 1955 році п'єсу екранізовано. Був екранізований і роман «Повія» (1961); головну роль (Христина) зіграла Людмила Гурченко.

«Хіба режуть воли, як ясла повні?» — роман-епопея з народного життя

Роман цей справді — народний твір... це вже не просто пісня про наше гірке безталання, а велична симфонія.

М. Насенко, літературознавець

Історія написання роману. Поштовхом до написання роману стала почута під час подорожі Панаса Мирного від Полтави до Гадяча розповідь про «відомого чи не на всю губернію розбишаку» Василя Гнидку.

1874 року у львівському журналі «Правда» був опублікований нарис «Подоріжжя од Полтави до Гадяча». «Як такий мирний пахарський побит з його поетичним почуттям, з людяністю викинув з себе такого злючого зарізяку?», - запитував автор.

Найбільше ж дивувало Панаса Мирного те, що люди не засуджували вчинків Гнидки, а навпаки, співчували йому, називали нещасним чоловіком. На думку автора, «Гнидка — безталанна дитина свого віку».

Робота над романом «Хіба режуть воли, як ясла повні?» тривала понад п'ять років — з 1872 до 1877 року. Задум твору, його ідейна спрямованість, основна частина тексту належать Панасу Мирному.

У листопаді 1872 р. він закінчив повість «**Чіпка**», написану на основі нарису. Брат письменника Іван Білик закликав створити «*народний роман на основі щирого реалізму*». Після перероблення повість стала широкоформатним, панорамним, реалістичним романом, дія в якому відбувається від катерининських часів до пореформених 1860-х років.

У романі переплелися два художні підходи — публіцистичний (Іван Білик віддавав перевагу соціальному аспекту) і суто художній (Панас Мирний). Під час доопрацювання задуму автори дедалі більше заглиблювалися в історію, через що роман почав скидатися на будинок «*із багатьма прибудовами і надбудовами, зробленими неодноразово і не за строгим планом*» (академік О. Білецький).

Через сумнозвісний Емський указ 1876 р. Михайло Драгоманов зумів надрукувати роман тільки за кордоном — у Женеві (Швейцарія) в 1880 р. на кошти українських громад. Після виходу твір відразу потрапив до списку книжок, заборонених у Російській імперії. Уперше на рідних теренах його було опубліковано в 1903 р. у журналі «Киевская старина» під назвою «Пропаща сила. Повість».

Запитання і завдання

1. Яке враження справила на вас історія Чіпки Варениченка? Що ви думали, відчували, читаючи розділи роману? Які запитання виникли? Чи зафіксували ви їх?
2. Поділіться емоціями, поставте запитання вчителю, однокласникам та однокласницям. Чи суголосні ваші почуття? Чи задовольнили одержані відповіді?
3. Доведіть жанрову приналежність твору (соціально-психологічний роман).
4. Чи можна вважати «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» епопеєю? Укажіть не менше трьох аргументів «за» чи «проти».
5. Роман Панаса Мирного та І. Білика має дві назви. Як вони виникли і що означають?

Довідник читача

Соціально-психологічний роман — роман, у якому суспільно значущі події і соціальні процеси передаються шляхом розкриття психології героїв, їхніх думок, прагнень і переживань. Основні риси жанру: увага до внутрішнього світу особистості; психологічних чинників її поведінки; багатоплановість сюжету; охоплення долі цілої низки дійових осіб; великий обсяг.

Нарис — невеликий твір художньо-публіцистичного жанру, у якому зображено дійсні факти, події в житті конкретних людей. Найчастіше нариси присвячуються відтворенню сучасних подій чи зображенню людей, яких особисто знав письменник.

Епопея — значний за обсягом твір епічного змісту, у якому широко й усебічно відтворено епохальні переломні події в житті цілого народу (часом багатьох народів), що мають вирішальне значення для багатьох поколінь.

Ідейно-тематичний зміст. Тема роману — зображення історії села Піски, життя та боротьби українського селянства проти соціального гноблення, зокрема кріпосництва та його залишків, напередодні й під час реформи 1861 року, долі правдошукача-бунтаря, «пропащої сили» Чіпки Варениченка.

Автори утверджують важливу в усі віки ідею: боротьба з несправедливістю через злочин і пролиття крові посилює зло. Весь розвиток сюжету підводить читача до висновку: навіть найблагородніші пориви людські перекреслюються злочином.

Композиція і сюжет. Композиційно роман складається з чотирьох частин, кожна з яких поділяється на розділи, що становлять художню цілісність, мають завершений зміст. Перша частина — змалювання дитинства і юності головного героя, друга присвячена історії села Піски, третя й четверта розкривають трагедію Чіпки, її витоки, розвиток, завершення. Це, так би мовити, зовнішня структура. Внутрішня — психологічне обґрунтування складності формування характеру героїв, їхнього життєвого вибору, змалювання історії кількох поколінь селян.

Роман має основну та другорядні сюжетні лінії. Головна сюжетна лінія пов'язана з розгортанням долі селянина-бунтаря Чіпки Варениченка. Другорядні — це лінії інших героїв: Грицька, Христі, родини Гудзів, Мотрі, панів Польських, а також Лушні, Матні, Пацюка.

Сюжетні лінії то розгортаються окремо, то перетинаються. Усі вони розвиваються на тлі суспільно-історичних подій і тісно з ними пов'язані.

Запитання і завдання

1. Через чие сприйняття подано пейзаж, яким починається роман? Наскільки стан природи співзвучний душевному стану героя твору?
2. Прочитайте другий і третій абзаци розділу «Польова царівна». Яку роль відіграє авторське зауваження «Ішов справді парубок»? Що зміниться в тексті, якщо вилучити його?
3. Які риси характеру Чіпки розкриваються через опис зовнішності?
4. Авторі роману вживають два дієслова для характеристики ходи головного героя: «Ішов справді парубок...» і «Парубок плівся повагом...». Які смислові відтінки несе в собі друге дієслово? Що зміниться в тексті, якщо замінити його нейтральним «ішов»?
5. Що відчуває Чіпка на ниві? До яких художньо-стилістичних і пунктуаційних засобів звертаються автори роману, щоб передати цей стан? Свою думку обґрунтуйте посиланням на текст.
6. Чому останню фразу внутрішнього монологу Чіпка промовляє вголос?
7. Про які два роки йдеться в розмові чоловіків біля шинку (розділ «Дознався»? Відповідь пошукайте в матеріалі курсу «Історія України», інших джерелах, зокрема в Інтернеті.
8. Які риси селянства розкриваються в цій розмові? Назвіть дві-три з них.

9. У процесі читання важливо звертати увагу на розуміння всього тексту, окремих фраз, кожного слова. Інколи зміст видається прозорим, а насправді... Ось, скажімо, фраза «Стали благовістити до церкви». Про що йдеться? Хто благовістив? Як? Чому саме благовістив? Іще приклад:

— Галю! Найми наймичку, — каже він [Чіпка. — Авт.], дивлячись, як вона втомилася коло печі, золінники вергаючи. Про що йдеться?

Образи роману. Основні чинники, що впливають на долю героїв роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», — **соціальні умови буття** (дійсність у всіх її суперечностях, у найрізноманітніших виявах: соціальних, національних, історичних, побутових) та **успадковані нахили**. Це був новаторський на той час підхід.

Життя героя виразно постає завдяки майстерності авторів у розкритті його внутрішнього світу, змалюванні життєвого шляху від правдошукацтва до розбійництва.

Наталія Антоненко.
Чіпка Варениченко

Епізод за епізодом «на очах у читача» проходить життя головного героя, у якому відбувається боротьба між добром і злом.

Змалечку Чіпка зазнає образ і принижень від дитячого товариства. У цей період «зло» врівноважується позитивним впливом баби Оришки й діда Уласа. Згодом таку ж роль «виконає» кохання до Галі. Чіпка прагне бути добрим, хоче стати господарем, бути корисним людям. Однак соціальні фактори (втрата землі, несправедливість під час виборів до управи) і вроджена суперечливість характеру (імпульсивність, запальність, категоричність, схильність до афекту, жорстокості, безрозсудних учинків) спричиняють духовний злам: він стає «зарізякою». Зрештою його зрікаються найдорожчі люди — Галя й мати, яка повідомляє у волость про злочин сина.

Невміння знайти справжні шляхи боротьби проти гнобителів і кривдників, «крива стежка» бунтарства і зробили Чіпку «пропащою силою».

Запитання і завдання

1. Наскільки вдалою і виправданою є назва першого розділу — «Польова царівна», адже в ньому йдеться здебільшого про Чіпку?
2. За Словником української мови з'ясуйте, який зміст вкладають автори роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» у визначення «хижа туга».
3. Які особливості характеру виявляв Чіпка в дитинстві та юності? Що насторожує і лякає вас у його вчинках?

4. Людина завжди має можливість вибору за певної життєвої ситуації. Чому Чіпка обрав шлях розбійництва? Що стало визначальним чинником вибору? Знайдіть у романі цитату, яка містить відповідь на це запитання.
5. Які три риси характеру головного героя названо в його портреті? Як вони вплинули на його долю?
6. Чіпка, за його словами, хоче «людям служити». Чи так це насправді? Чи вірить сам герой у щирість своїх слів? Адже буквально в наступному абзаці автори роману зазначають: «...У Чіпчинім серці уже ворушилося бажання верховодити, пекло його, виривалось наверх у думці, в слові...» Висловіть свої міркування у класі. Послухайте відповіді. Чи згодні ви з почутим?
7. Відзначте переломні події в житті головного героя і його реакцію на них. Які з факторів, що визначили поведінку героя в тій чи іншій ситуації, є соціальними, а які — психологічними? Свої міркування підтвердьте цитатами з тексту.

Психологічно вмотивованою є й історія інших героїв, які (що притаманне стилю Панаса Мирного) утворюють своєрідні «пари».

Грицько Чупруненко, сирота, товариш Чіпки з дитинства, стає поважним господарем. Образ складний і, як і Чіпка, неоднозначний. Його працьовитість, наполегливість у самотворенні й самоздійсненні викликають повагу. Хоча героєві притаманні також егоїзм, пріоритет власних інтересів над громадськими. Водночас саме Грицько забрав до себе Мотрю після арешту Чіпки. Він же єдиний із односельців, хто побажав Чіпці Божої помочі в його подальшій долі.

Ще однією пропашою силою в романі є *Максим Гудзь*. Вродливий зовні, сильний і гордий, кмітливий, сміливий, незалежний духом, він також, пройшовши «школу» військової служби, стає на шлях розбою й гине під час одного з пограбувань. Однак якщо Чіпка став на шлях грабунку, зневірившись у пошуках правди, то Максим грабує заради наживи.

Жіночі образи в романі Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» сповнені трагізму й приреченості. Жодна з героїнь роману не в змозі змінити своєї долі, а прагнення якось вплинути на хід подій не є дієвим.

Образ *Галі* є уособленням дівочої краси, подружньої вірності та моральної чистоти — найпривабливіших рис українського національного характеру. «*Невеличка, метка й жвава, з веселою усмішкою на виду*» — такою змальовує її автор на початку роману в образі «польової царівни». Дівчина, дочка Максима Гудзя, зросла в злодійській сім'ї, але зло, що оточувало з дитинства, не спотворило душі. Письменник називає її то «польовою царівною», то «розбишацькою дочкою», тим самим акцентуючи увагу на протиріччі між благородними прагненнями дівчини і тим оточенням, у якому вона зростала. Галя зуміла зберегти моральну чистоту

3. Прочитайте опис праці Чіпки біля землі (розділ «Дознався» від слів «Закипіла в Чіпки в руках робота...» до слів «...отакі скирти понавертав!»). Як будова речень допомагає авторам створити відповідний настрій, передати емоційний стан героя?
4. Порівняйте портрет Галі («Польова царівна») і героїні Г. Квітки-Основ'яненка Марусі. Який висновок можна зробити на основі такого порівняння?
5. Як ставляться автори до своїх героїв? Свої міркування підтвердьте посиланням на текст.
6. Письмово доведіть або спростуйте одну з тез:
«...Тим, хто є для української поезії Шевченко, тим для української прози є Панас Мирний...» (Мікулаш Неврлий, літературознавець);
«...Такої прози до Панаса Мирного не мала українська література...» (Леонід Новиченко, літературознавець).
7. Наскільки актуальними є твори Панаса Мирного для сучасного читача? Чи допомагає знання історичних реалій минулого глибше зрозуміти події сьогодення? Наведіть аргументи.

Культурно-мистецький контекст

Вагомі зрушення в суспільно-політичному, економічному житті другої половини XIX ст. сприяли утвердженню в образотворчому мистецтві тенденції до реалістичного відображення світу.

Одним із найяскравіших представників реалістичного напрямку в українському живописі є художник С. Васильківський.

Сергій Васильківський.
«Козача левада» (1893)

Запитання і завдання

1. Розгляньте репродукцію картини С. Васильківського «Козача левада». Поділіться своїми враженнями з однокласниками й однокласницями. Опишіть картину. Порівняйте свій опис із її описом в Інтернеті.
2. У парі чи групі підготуйте опис однієї із картин українських художників (на вибір): М. Пимоненка «Вечоріє», «Жнива в Україні», В. Орловського «Затишшя», «Український краєвид» у контексті естетики реалізму.

У своєму розвитку українська драматургія і театр зіткнулися з тими ж проблемами, що й проза і поезія – необхідністю розроблення принципово нових естетичних засад, відходу від етнографізму, фольклоризму, побутовізму. До появи театру корифеїв центром драматичного твору здебільшого був родинний конфлікт. При цьому історії кохання, любовних пригод і пов'язаних із ними переживань змальовувалися поверхово, без заглиблення у психологію героїв. Обов'язковим атрибутом п'єси були музика, співи, танці.

З приходом у літературу молодого покоління постало перед глядачем правдиве життя українського народу в часи минулі й сучасні. Ширшає проблемне коло драматургії: автори досліджують питання соціального розшарування села, моральної деградації особистості, тему соціального визиску, визрівання протестних настроїв.

На сцену вийшли нові герої – типи, породжені пореформеною дійсністю: від глитає, що заради зиску переступає всі Божі і людські заповіді, до інтелігента, який опирається обставинам, прагне боротися, служити своєму народові, хоча здебільшого ці спроби є безперспективними. Увага драматургів зосереджувалася на розкритті їх психології, ролі не лише соціальних, а й психологічних чинників.

Багатогранним був талант **Михайла Старицького (1840–1904)** — поета, перекладача, прозаїка, драматурга.

Домінанта його поезії — громадянська лірика («Пророк», «До молоді», «Нива»). М. Старицький-прозаїк відомий своїми історичними полотнами («Юність Мазепа», «Розбійник Кармелюк», трилогія «Богдан Хмельницький»).

М. Старицький.
Фото

Драматургія М. Старицького — це близько трьох десятків п'єс. Частина з них — переробки творів інших авторів («Утоплена», «Циганка Аза», «За двома зайцями» та інші). Переосмислені та значно вдосконалені художньо, ці обробки стали, по суті, новими самостійними творами. Суто авторськими, у яких найбільш яскраво проявився талант драматурга, є «Не судилося» (проблема «інтелігенція і народ»), «У темряві» (змальовання темноти сільського життя), твори на історичну тематику («Оборона Буші», «Маруся Богуславка», «Богдан Хмельницький»).

П'єси розширили і збагатили репертуар українського театру. Хоча М. Старицький так і не зумів вийти із «зачарованого кола» етнографізму й побутовізму.

В історію українського театру М. Старицький увійшов як один із його будівничих не лише своїми творами, а й добродійністю. Він продав маєток і всі кошти спрямував на оплату праці артистів, оновлення реквізиту тощо. Багато працював М. Старицький і як режисер, актор.

Ю. Федькович. Найкраща з них — комедія «Запечатаний двірник» — відображає буковинське село, висміює сільську чиновницьку верхівку.

Видатним майстром драматургії був **І. Франко**. Він створив класичні зразки соціально-психологічної драми («Украдене щастя», «Учитель»), народної комедії («Рябина»), романтично-легендарних творів на історичному матеріалі («Сон князя Святослава», «Кам'яна душа») та ін. У них правдиво відображено картини народного життя, суспільні процеси, що відбувалися на західноукраїнських землях в останній чверті століття.

29 березня 1864 р. було засновано український професійний театр «Руська бесіда» у Львові. Його очолив О. Бачинський. Репертуар театру складався з творів наддніпрянських і західноукраїнських письменників, кращих зразків європейської драматургії. Колектив успішно гастролював у містах Східної Галичини та Північної Буковини. Загалом український театр другої половини XIX ст. був глибоко народним і національно своєрідним.

Запитання і завдання

1. Прокоментуйте взяті як епіграф розділу слова Й. Ф. Шиллера. Чому створення національного театру є передумовою створення нації? Наскільки слушним є таке твердження щодо українського театру?
2. Що, на вашу думку, забезпечило довге сценічне життя творам українських драматургів другої половини XIX століття?
3. Перегляньте фільм студії «Віател» «Гра долі. Обоженувана», у якому розповідається про історію кохання акторів М. Заньковецької та М. Садовського. Озвучте свої враження однокласникам / однокласницям. Назвіть дві-три причини, чому цей фільм варто (чи не варто) подивитися.
4. Укладіть перелік фільмів, представлених на каналі You Tube, про історію розвитку українського театру. Оприлюдніть його з власними коментарями в соціальних мережах.
5. Опрацюйте матеріал розділу «Театр корифеїв». Викладіть його у формі опорного конспекту (схеми, таблиці). У парі перевірте рівень засвоєння. Для цього сформулюйте 5—6 запитань і поставте їх співрозмовнику / співрозмовниці. Обміняйтесь міркуваннями, що стало запорукою успіху або причиною невдачі.
6. Використавши матеріал шкільних підручників із зарубіжної літератури та всесвітньої історії, інформацію інших друкованих та електронних джерел, укладіть порівняльну таблицю «Розвиток театру в Україні та за її межами у другій половині XIX століття». Який висновок можна зробити на основі такого порівняння? Поділіться своїми міркуваннями з однокласниками / однокласницями.
7. Підготуйте віртуальну екскурсію до музею Марії Заньковецької. Проведіть її у своєму класі чи для учнів інших класів. Попросіть їх висловити свої враження від такої екскурсії.

ІВАН КАРПЕНКО-КАРИЙ

(Іван Карпович Тобілевич)

29 вересня 1845 — 15 вересня 1907

Театр тільки тоді цікавий, коли він вірно відображає сучасне життя з усіма його різноманітними перипетіями, відгукуючись на питання дня, бичуючи суспільні пороки...

Іван Карпенко-Карий

...Він був одним з батьків новочасного українського театру, визначним артистом та при тім великим драматургом, якому рівного не має наша література.

Іван Франко

Іван Карпенко-Карий — драматург, театральний рецензент, театролог й організатор театральної справи, один із корифеїв українського театру.

З його іменем пов'язані вихід українського театру за межі побутового етнографізму, розвиток і утвердження соціально-сатиричної комедії. У доробку митця твори різноманітних жанрів: соціально-побутова, соціально-психологічна, історична драма, оповідання, нариси, статті.

Знайомство здалеку і зблизька

Портрет. «...Сірі, розумні очі вмiли дуже уважно й привiтно дивитись на того, з ким він розмовляв. Густе, русьаве волосся було зачесане на боковий продiль. На скронях уже почала пробиватись сивина i такі ж сиві ниточки виблискували у його зачісці...» (*Софія Тобілевич, дружина І. Карпенка-Карого*).

Вдача. «Він був надзвичайно скромною людиною... не рекламував ані своєї письменницької праці, ні такої плідної сценічної діяльності, а тим більше власної особи» (*Софія Тобілевич*).

Захоплення. «...Ще з дитинства любив читати твори Т. Г. Шевченка. Цікавився... фольклором. Добре знав народні пісні, захоплювався театром, його улюбленим твором була «Наталка Полтавка» І. Котляревського» (*Софія Тобілевич*).

Сторінки життяпису. Іван Карпович Тобілевич народився 29 вересня 1845 р. в с. Арсенівці на Херсонщині. Батько — Карпо Адамович Тобілевич, управитель поміщицького маєтку — вів свій рід від збіднілих дворян. У родинній скрині як дорогоцінність

Кінець 70-х — початок 80-х років XIX ст. позначений у житті І. Карпенка-Карого тяжкими втратами. У 1879 р. померла мати, через рік занедужала й померла, залишивши чотирьох дітей, дружина. Згодом гинуть дочка Галя та берегиня родинного затишку баба Настя.

У 1887 р., отримавши дозвіл, митець оселився на хуторі Надія, названому ім'ям першої дружини. Тут народилися найкращі його твори — «Сто тисяч», «Хазяїн», «Сава Чалий», «Суєта», «Житейське море».

У травні 1888 р. з Карпенка-Карого було знято гласний нагляд, і він вступив до театральної трупи Миколи Садовського, а відтак — Панаса Саксаганського. Зрештою митець створює свій театр.

У 1906 р. І. Карпенко-Карий захворів і, залишивши сцену, виїхав до Німеччини.

15 вересня 1907 р. письменник помер у Берліні. Дружина Софія привезла його тіло в Україну й поховала, згідно із заповітом, поряд із могилою батька на кладовищі в с. Карлюжини поблизу хутора Надія.

Родину Тобілевичів справедливо називають основою українського театру: Іван Карпенко-Карий був драматургом і актором, його брати — **Микола Садовський і Панас Саксаганський** — режисерами й акторами, сестра — **Марія Садовська-Барілотті** — актрисою і співачкою. До того ж у родину Тобілевичів увійшли найкращі артистки українського театру: **Марія Заньковецька** (стала дружиною Миколи) та **Софія Тобілевич** (дружина Івана після смерті Надії Тарковської). Завдяки діяльності цієї родини Україна отримала свій професійний театр, а завдяки Іванові Карпенку-Карому — чудову драматургію.

Пам'ять про геніального драматурга й корифея українського театру увічнено в багатьох містах України. На батьківщині письменника споруджено пам'ятник і відкрито літературно-мистецький заповідник «Хутір Надія». Ім'я Івана Карпенка-Карого носить Київський національний університет театру, кіно і телебачення.

Запитання і завдання

1. Чи зацікавив вас Карпенко-Карий як особистість? Які риси його вдачі вам найбільше імпонують? Чим?
2. Які запитання виникли у вас під час опрацювання розділу підручника і розповіді вчителя? Зафіксуйте їх. Поставте вчителю, однокласникам. Чи отримали ви відповідь на свої запитання? Чи задовольнила вона вас?
3. Чи хочете ви продовжити знайомство з творчістю І. Карпенка-Карого? Якщо так, скористайтеся матеріалом наступних розділів підручника або інших друкованих джерел чи Інтернету. Якщо ні — спробуйте відповісти на запитання, чому особа митця не викликала зацікавлення? Дізнайтеся, чи є серед однокласників й однокласниць однодумці.
4. Створіть разом з однокласниками презентацію «Цікаві факти з життєвого і творчого шляху драматурга І. Карпенка-Карого» та ознайомте з нею восьмикласників або учнів інших класів.

Художній світ драматургії

І. Карпенка-Карого

Твори Тобілевича – це немов одне широке полотно, на якому мало не кожна п’єса доповнює іншу, дає нову деталь, показує новий бік того страшного, темного, зоологічного царства з його невблаганним процесом видушування людського поту, висмоктування крові людини...

С. Єфремов

Творча спадщина Івана Карпенка-Карого включає оповідання **«Новобранець»**; драматичні твори (18 п’єс: **«Мартин Боруля»**, **«Сто тисяч»**, **«Хазяїн»**, **«Суєта»**, **«Житейське море»**, **«Безталанна»**, **«Наймичка»**, **«Бондарівна»**, **«Сава Чалий»** та інші, а також критичні праці, рецензії й переклади.

Наскрізно у творчості проходить тема жорстокої і страшної дійсності, яка руйнує людську душу. На прикладі різних героїв (за складом характеру, соціальним становищем, освітою тощо) драматург досліджує процес руйнування духовних основ особистості (**«Бурлака»**, **«Сто тисяч»**, **«Хазяїн»**).

Створений драматургом образ **«хазяйського колеса»** є уособленням жорстокості й нещадності світу, у якому одвічні християнські й загальнолюдські цінності нівелюються.

Однак І. Карпенко-Карий — і це одна з найбільших його заслуг — виводить на сцену образи нових людей, які сповідують нові ідеали (**«Понад Дніпром»**).

Тему молодोї української інтелігенції, проблеми моралі, філософські питання сенсу життя, вагомості непересічного таланту порушено у п’єсах **«Суєта»**, **«Житейське море»**.

Пробував себе митець і в історичному жанрі — **«Сава Чалий»** (1899), **«Паливода XVIII століття»** (1910).

І. Карпенко-Карий кардинально змінює жанр комедії, надає їй яскраво вираженого соціального характеру, наснажує зміст нищівним, викривальним пафосом. Сміх у його комедіях став одним із найважливіших засобів художнього узагальнення, визначальним жанрово-композиційним чинником.

Новаторство постає особливо зримим у зіставленні його комедій з аналогічними творами української драматургії попередніх десятиріч, у яких конфлікт розгортався переважно на побутовій основі.

Новим було розуміння суті соціальних явищ та їх першопричин, новаторськими — засоби художнього зображення. Отже, розвиваючи дві взаємодоповнювані тенденції в українському театрі — романтичну й реалістичну, — І. Карпенко-Карий створив театр, який, спираючись на традиції І. Котляревського й Т. Шевченка, сягнув вершини критичного реалізму, цілком відповідаючи духові часу, естетичним запитам тогочасного глядача й майбутньої епохи.

Запитання і завдання

1. Чи змінилося ваше уявлення про митця після ознайомлення з оглядом його життя і творчості? Якщо так, у чому саме?
2. Охарактеризуйте жанрове розмаїття й специфіку творчості письменника.
3. Укладіть словничок до теми «Творчість І. Карпенка-Карого», включивши до нього такі літературознавчі терміни: «комедія»; «трагедія»; «трагікомедія»; «драма». Наведіть приклади з драматичних творів. Обговоріть результати своєї роботи в групі.

Довідник читача

Соціально-побутова драма — п'єса, яка відзначається високою напруженістю дії, складними переживаннями дійових осіб, протистоянням антагоністичних сил, зіткненням ідей і моральних принципів. Гострий конфлікт у драмі не має трагічної розв'язки, трагічне поєднується з елементами комічного. Дійовими особами драми є переважно звичайні люди, які діють у типових обставинах; їхні характери розкриваються у монологів, діалогах, взаєминах з іншими дійовими особами.

Комедія — драматичний твір, у якому дійові особи зображуються у смішних ситуаціях, нещадно висміюються людські вчинки та негативні соціально-побутові явища.

Трагедія — драматичний твір, в основу якого покладено гострий конфлікт. Герой трагедії переважно діє в екстремальних ситуаціях, потрапляє у безвихідне становище й гине фізично або морально. Для трагедії характерна висока амплітуда емоційної напруги. Перипетії сюжету такого твору вимагають від головного героя, який переживає широку гаму пристрастей, розчарувань, мук совісті, відчаю, гніву тощо, постійного особистісного вибору.

Комедія «Мартин Боруля»

Комедію нам дайте, комедію, що бичує сатирою страшною всіх і сміхом через сльози сміється над пороками й заставляє людей, мимо їх волі, соромитись своїх лихих учинків!

І. Карпенко-Карий

Шлях до читача. Комедія «Мартин Боруля» була надрукована у львівському журналі «Зоря» у 1891 р. Хоча вперше п'єса поставлена в м. Новочеркаську в 1887 р.

На сторінках преси згадка про виставу з'являється під час гастролей театру М. Кропивницького в 1887 р. «Мартина Борулю» ставили чотири рази в Москві, шість разів — у Петербурзі. Тодішня московська і петербурзька періодика високо

Трупа П. Саксаганського та І. Карпенка-Карого. Фото (1895)

оцінила художні якості комедії й високомистецьке її втілення. 10 листопада 1891 р. прем'єра вистави «Мартин Боруля» відбулася в Коломиї, а згодом у Станіславі та Львові.

Життєва основа твору. В основі п'єси – життя однієї селянської родини. Прототипом головного героя можна вважати батька драматурга Карпа Адамовича, який тривалий час намагався довести своє дворянство і бодай дітей вивести із селянського стану. Та всі намагання Карпа Тобілевича були марними. У документах його прізвище фігурувало у двох різновидах: Тобілевич і Тебілевич, тому рішення про дворянський титул виявилось не на користь позивача. Батько, як і головний герой комедії, мало не помер від образи й жалю.

Читацькі діалоги Ключі від художнього твору

Уже мовилося, що кожен художній твір потребує свого «ключика» для розкриття змісту, визначення закладеної в тексті авторської позиції, ідеї, зрозуміння характеру персонажів тощо.

Тематика й проблематика п'єси. Жанр твору. «Комедія у п'яти діях» — так визначив жанр твору автор. У п'єсі порушено суспільно значущі соціальні проблеми, тому за характером вона — соціальна. Крім того, соціальні процеси зображено через психологію героїв, їхні думки, прагнення й переживання, звідси глибокий психологізм.

Сучасне літературознавство жанр «Мартина Борулі» визначає як трагікомедію. З іронією змальовує автор «засліплення» свого героя бажанням добитися дворянства.

Експозиція п'єси: знайомство з родиною Мартина Борулі.

Зав'язка: Мартин Боруля подає в суд на Красовського за образу честі й гідності.

Кульмінація: Отримання звістки про відмову у дворянстві.

Розв'язка: Мартин Боруля спалює папери про дворянство своїх предків.

Тема п'єси — змалювання гонитви заможного селянина Мартина Борулі за дворянським титулом.

Ідея — утвердження думки, що гідність людини визначається її моральними якостями, а не станом приналежності.

Конфлікт п'єси зумовлений маніакальним прагненням головного героя добитися дворянства.

У комедії досліджуються **проблеми:** соціальної нерівності, батьківської любові, кохання і сімейних стосунків, відповідності мети й засобів її досягнення, людської гідності, морально-етичних цінностей українців та інші.

Образи п'еси. Головний герой твору Мартин Боруля — щирий і безпосередній. Він гарний і дбайливий господар, доброзичливо ставиться до прислуги, членів сім'ї. Як батько, щиро прагне належно подбати про дітей, дати їм те, чого все життя не мав сам, через що постійно почувався людиною другосортною (*«Ох, дочко, ти не знаєш, як тяжко хлопом буть, усіх бояться, усіх лічить вищими від себе! І дай Бог, щоб ти не знала...»*).

Обурений образою Красовського, ладен витратити чималі гроші, аби відстояти в суді свою правоту. Він наївний у поглядах на світ, в уявленні про дворянство, довірі до чиновника-канцеляриста, вірі в абсолютну силу освіти.

Син Мартина Борулі Степан хоче жити як міщанин. Батькові не подобається, як чинить син: *«А синок... синок!.. Я тут із шкури вилазю, щоб його в люде вивести, а він там п'янствує»*.

Для головного героя і членів його сім'ї звичним є життя за традиційними для українського селянства нормами і звичаями. Мартин Боруля разом із дружиною мріють про онуків, бажають віддати заміж дочку і вибирають самі кумів.

Думка про дворянство стала найзаповітнішою мрією старого Борулі. Він починає «готуватися» до нового стану: запроваджує в родині дворянські, на його думку, звичаї. Саме невідповідність між трагічною, за своєю суттю, гонитвою за дворянством і зовнішнім проявом її створює комічний ефект, викликає сміх у глядача.

Дружина Палажка й дочка Марися наділені всуціль позитивними рисами характеру: роботящі, порядні люди, які звикли до щоденної праці. Марися змальована в комедії дівчиною з сильним характером.

Вистава «Мартин Боруля»
Волинського академічного
українського музично-
драматичного театру
ім. Т.Г.Шевченка

Вона вміє кохати, любить батьків, здатна зробити правильний вибір і відстоювати своє право на щастя. Коханому дівчина радить не загострювати стосунків із батьками, а Націєвському відмовляє, як і героїня п'еси І. Котляревського «Наталка Полтавка» (*«Душа моя до вас не лежить і очі мої не стрінуться з вами; а коли ви і після цього все-таки хочете, щоб мене примушували за вас заміж, то знайте: я люблю давно другого, чуєте!»*).

З-поміж інших образів варто виокремити Трандальова. Безчесність і цинізм повіреного вражають. Породження нового часу, він не гребує нічим заради наживи: веде одночасно справу Борулі проти Красовського і позов Красовського проти Борулі. Найповніше його сутність

розкривається в монолозі: *«Добре діло це повіренничество, єй-богу! Другого такого прибільного не знайдеш... Їздю на своїх конях по просителях,— і коней годують, і мене годують, і фурмана годують, і платять!.. Нарешті: чи виграв, чи програв, а грошики дай! Живи — не тужи! Все одно що лікар: чи вилічив, чи залічив — плати!»*

Як бачимо, драматург глибоко проникає в психологію своїх героїв і художньо досліджує зміст їхніх взаємин, інтересів, прагнень, причини горя, гніву, радощів.

Культурно-мистецький контекст

Тема, порушена І. Карпенком-Карим у п'єсі «Мартин Боруля», має «аналог» у зарубіжній літературі. Це комедія-балет «Міщанин-шляхтич» Ж.-Б. Мольєра (1670).

Запитання і завдання

1. Що нового, порівняно зі своїми попередниками, вніс І. Карпенко-Карий у розвиток української драматургії? Чому його називають «корифеєм українського театру»?
2. Яким змальовано Мартина Борулю на початку твору, а яким він постає перед читачем у кінці п'єси?
3. Визначте «функціональну роль» персонажів п'єси «Мартин Боруля». Доведіть, що серед них немає випадкових.
4. Як розкриваються характери героїв твору у їхній мові? Обміняйтеся міркуваннями в парах, обравши для аналізу одного з персонажів.
5. Як ставиться автор до своїх героїв? Чому ви так вважаєте? Наведіть кілька аргументів.
6. Чи є в п'єсі сатиричний персонаж? Відповідь обґрунтуйте.
7. У художньому творі, окрім головної проблеми, як правило, порушується ще кілька «супутніх». Спробуйте визначити три-чотири таких проблеми у п'єсі «Мартин Боруля».
8. У драматичному творі відсутні докладні портретні характеристики. Уявіть, що ви режисер і вам потрібно більш детально описати зовнішність персонажа: який він (вік, зріст, повнота тощо). Одягніть героя.
9. Об'єднайтеся в групи. Оберіть уривок із п'єси, який має підготувати для прочитання. Пам'ятайте: ваше завдання розкрити з допомогою читання характер героя. Не забудьте також про міміку, жести.
10. Випишіть 10—12 слів (фраз) із комедії «Мартин Боруля», які вважаєте важливими для осягнення її змісту. Свій вибір аргументуйте.
11. Уважно перечитайте монологи героїв п'єси. Визначте, який персонаж найповніше розкривається саме в монолозі? Обґрунтуйте свій вибір. Зачитайте цей монолог.
12. Створіть психологічний портрет одного з героїв п'єси (укажіть три-чотири риси його характеру, підтвердивши їх посиланням на текст).

ТИТАН ДУХУ І ДУМКИ

ІВАН ФРАНКО

27 серпня 1856 — 28 травня 1916

Ми мусимо навчитися чути себе українцями — не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів.

Іван Франко

Після Шевченка не було в нас такої по-статі... Шевченко і Франко — це насправді ті два могутніх крила, які винесли українське слово, українську культуру на про-стори світові...

Олесь Гончар

Український поет, прозаїк, драматург, перекладач, літературний критик, публіцист, учений (літературознавець, лінгвіст, мистецтвознавець, етнолог, фольклорист, історик, соціолог, економіст, філософ), громадський діяч, перший український професійний політик.

За неповних 60 років він написав близько 6000 творів, а за його життя побачили світ 220 окремих видань. Володів 14 мовами, переклав українською твори близько 200 авторів із 14 мов та 37 національних літератур.

Читацький путівник

Навчальні цілі теми «Титан духу і думки»

Знання:

сутність поглядів І. Франка на шляхи розвитку української літератури, зміст його полеміки з Миколою Вороним; **відмінність** між філософською, громадянською та інтимною лірикою; **імена** митців (композиторів, художників, драматургів), які зверталися до творчості І. Франка; **факти** вшанування І. Франка в Україні та поза її межами.

Уміння:

порівнювати специфіку виражальних засобів різних видів мистецтва у розкритті головної ідеї твору.

Ставлення:

відчуття гордості за вагомість внеску І. Франка у європейську і світову культуру; переконання про можливість силою духу сягнути світових вершин духовності; усвідомлення, що любов – найвеличніше із людських почуттів, яке важливо підтримувати й оберігати; сприйняття драматизму людського життя як його сутності, важливості відповідального ставлення до життєвої позиції; розуміння важливості позитивної настанови у житті, неминучості перемоги добра над злом.

ми. У селі хлопчика прозвали маленьким мольфаром ¹, бо начебто йому вдалося відвести від села грозову хмару. Про цікаві епізоди спілкування з уявним світом духів Франко пізніше згадує в автобіографічному оповіданні «Під оборогом».

З 1862 до 1864 р. Франко навчається у школі села Ясениця Сільна, згодом — у школі при василіанському монастирі в Дрогобичі, у дрогобицькій гімназії імені Франца Йосифа.

Організація навчання справляла на юнака гнітюче враження. Розраду давали книжки, власні спроби писати. Франко-гімназист дивував однокурсників унікальною пам'яттю на прочитане й почуте; домашні завдання з польської мови виконував часом у поетичній формі.

Атмосфера гімназійної задухи, а також втрата рідних (у 1865 р. помер батько, а в 1872 р. — мати) підривали здоров'я юнака. Однак, незважаючи на душевні страждання, Франко зміг подолати життєві негаразди й виплекати в собі любов і жагу до знань, творчості, пізнання світу й бажання зробити його кращим. Юнак відкриває для себе творчість М. Драгоманова, П. Куліша, Т. Шевченка, інших українських письменників, починає перекладати твори античних авторів (Софокла, Евріпіда), збирає й записує зразки усної народної творчості (пісні, легенди тощо).

Любов до читання, прагнення саморозвитку стимулювали майбутнього письменника до збирання власної бібліотеки. На момент закінчення гімназії вона нараховувала понад 500 книжок українською та іншими європейськими мовами.

У 1875 р., закінчивши гімназію, Іван Франко вступає на філософський факультет Львівського університету. Тут розпочинається активна громадська, наукова й літературна діяльність митця: він входить до редколегії журналу «Друг», листується з Михайлом Драгомановим, публікує праці, у яких обстоює необхідність розбудови української літератури на засадах народності та реалізму.

У 1876 р. виходить перша поетична збірка І. Франка «Баляди і розкази», а в 1877-му — збірка оповідань «Борислав».

За звинуваченням у належності до таємного товариства (якого насправді не існувало) та поширенні соціалістичних ідей 12 червня 1877 р. І. Франко разом із членами редакції студентського часопису «Друг» був заарештований.

У тюрмі він провів довгі дев'ять місяців. Однак ще більші випробування чекали на юнака після виходу із в'язниці: його виключили з товариства «Просвіта», розлучили з коханою. На захист талановитого студента виступили ректор З. Венцлевський і декан

¹ *Мольфар* — у культурі гуцулів наділена надприродними здібностями людина, ворожій, чарівник. До певної міри, гуцульські мольфари є відповідниками козацьких характерників. — <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

факультету О. Огоновський, які не тільки допомогли йому поновитися на навчанні, а й отримати стипендію.

Порятунком знову ставала праця: видання з М. Павликом журналу «Громадський друг» (1878), а після його заборони — збірників «Дзвін», «Молот». Виходять друком поезії «Каменярі», «Товаришам із тюрми», повість «Воа constrictor», стаття «Література, її завдання і найважливіші ціхи».

У березні 1880 р. І. Франка заарештовують удруге, і знову за надуманими звинуваченнями. Вийшовши з тюрми після тримісячного ув'язнення, він у дрогибичському готелі за тиждень — без єдиної помарки! — написав повість «На дні» й на останні гроші відіслав її до Львова. Після цього три дні жив на три центи, знайдені на березі річки Прут. А коли їх не стало, лежав без пам'яті, без сил. Урятував Франка старий служитель готелю.

За Франком встановлюють постійний нагляд поліції. В університеті позбавляють стипендії, й один із найкращих студентів змушений покинути навчання. (Вищу освіту І. Франко здобуде лише в 1891 р. в Чернівецькому університеті). Праця в газеті «Діло», журналі «Зоря» дає кошти на прожиття і забирає час та сили, необхідні для творчості. Але вона продовжується: з'являються літературно-критичні статті про українських письменників, трактат «Із секретів поетичної творчості», збірки поезій «З вершин і низин», «Зів'яле листя», «Мій Ізмарagd», драматичні й прозові твори, переклади.

Уже працюючи в газеті «Kurier Lwowski», І. Франко підтримував зв'язки зі студентським науковим товариством «Кружок слов'янський», був його надзвичайним членом. 4 липня 1888 р. він виголосив на засіданні гуртка доповідь «Література російська XIX віку». Пізніше, у 1904 р., блискуче прочитав курс лекцій з історії української літератури для учасників вакаційних курсів, серед яких було багато студентів університету.

Важливою подією в житті І. Франка стала поїздка до Києва (1885 р.). Головна мета — обговорити питання видання нового журналу, який об'єднав би літературні сили наддніпрянської і галицької України. У Києві письменник знайомиться з М. Лисенком, І. Нечуєм-Левицьким, М. Старицьким, П. Житецьким.

Утретє І. Франка заарештують у 1889 р., і знову безпідставно. А через десять місяців випустять без суду.

*Олег Шупляк.
«Захар та беркут» (2012)*

Запитання і завдання

1. Яким постає І. Франко у спогадах друзів, знайомих, членів родини?
2. Які риси вдачі І. Франка імпонують вам найбільше? Чим? А вашим друзям? Які з них хотілося б виховати в собі?
3. Підготуйте повідомлення на тему «Цікаві факти біографії Івана Франка». Радимо скористатися матеріалами таких сайтів: «Енциклопедія життя і творчості Івана Франка», «Особиста бібліотека Івана Франка», «Іван Франко».
4. На прикладі фактів біографії І. Франка доведіть, що життєвий вибір, який робить людина у вирішальній ситуації, свідчить про її особистісну цінність, повагу до людей і суспільства.
5. Опрацюйте статтю І. Франка «Що таке поступ». Як трактує це поняття автор? Що, на його думку, є рушієм поступу?

Художній світ лірики Івана Франка

Секрет поетичної сили Франка в умінні інтимізувати громадянську, революційну тему, а ліричним поезіям, силою вираженого в них узагальнення, надати громадянського звучання.

В. Яременко, літературознавець

Митець і його епоха. «Франкові загалом судилося творити на переломі різних епох (доби романтизму й позитивізму, позитивізму й модернізму), на межі геокультурних просторів (Львів виконував роль культурного мосту між Західною та Східною Європою, до якої належала ціла Україна). Франкові разом з іншими західноукраїнськими митцями випало також виводити українську літературу як активний чинник у центрально- та східноєвропейський контекст... Друкуючись у німецьких, польських, російських, угорських і чеських виданнях, вільно володіючи декількома мовами, Франко забезпечував українській літературі загальнослов'янський і світовий авторитет. Разом зі своїм поколінням він виборював їй, як сам стверджував, «права горожанства серед цивілізованих народів світу» (**Т. Гундорова**, літературознавець).

Збірка «З вершин і низин» (1887, 1893)

Якби І. Франко не створив нічого більше, а тільки видав збірку «З вершин і низин», він мав би право значитися одним із найвидатніших українських письменників усіх часів...

Б. Якимович, літературознавець

Перше видання збірки І. Франка «З вершин і низин», присвячене дружині Ользі Хоружинській, побачило світ у 1887 р. Друге видання, перероблене й доповнене, вийшло у 1893 р.

Ідеєю збірки було показати «вершини» і «низини» людського духу — «духу, що тіло рве до бою», у його вічному прагненні перемоги загальнолюдських цінностей — добра, істини, справедливості, чесності, свободи — усього того, що робить людину щасливою і вільною духовно.

Композиційно збірка складається з семи розділів: перші три (містять ліричні твори: «De Profundis» («З глибини»), «Профілі і маски», «Сонети»); чотири останні — «оповідна» епічна поезія: «Галицькі образки», «Із жидівських мелодій», «Панські жарти» та «Легенди».

Збірка відкривається поезією «Гімн», що виконує роль своєрідного прологу, створює загальний настрій, налаштовує на емоційно-ціннісний діалог читача з ліричним героєм.

Цикл «**Веснянки**» можна вважати оптимістичним передбаченням автором тих політичних змін, що мають відбутися в українському суспільстві. Весняне пробудження землі перегукується зі сподіваннями ліричного героя на пробудження патріотизму в серцях його співвітчизників, устремління людського духу до нових звершень. У «Веснянках» І. Франко виводить колективний образ інтелігентів-сіячів, образ рідної землі, розмірковує над сенсом і завданнями власної творчості, формулює своє мистецьке кредо.

*Там ви, думи, летіть,
Слабосилих кріпите,
В горя й сумніву змір²
Лийте радісний світ!* («Думи, діти мої...»)

У розділі «**Профілі і маски**» автор продовжує розмірковувати про роль і завдання поета в оновленні суспільної моралі, у розкритті особистісного потенціалу кожного громадянина — патріота рідної землі. І. Франко покладає на митця важливу місію — бути в авангарді змін, стати рупором ідей свободи, оновлення, оптимізму («Поезія», «Пісня і праця», «Співакові»):

*Так весь свій мозок, і нерви, і серце
Й ти в свою пісню, співаче, вкладай,
Біль свій, і щастя, й життя їй віддай.
Будь їй колос, лушпина й стебельце!* («Співакові»)

У розділі «**Сонети**» автор звертається до осмислення проблеми зв'язку поетичної форми зі змістом твору. Поет називає свої вірші «рабами» форми та «панами» думки, але форма, якщо містить вільну думку, здатна виконувати велику місію і приносити суспільну користь.

«**Галицькі образки**» репрезентують різні сторони «галицького биття». Використовуючи слово «образок», що означає замальовку з натури, І. Франко у своїх «оповідних» поетичних творах прагнув акцентувати увагу на яскравих і самодостатніх образах-типах («Михайло», «Баба Митриха» та інші).

² Приримерк, сутінок (діал.).

Довідник читача

Гімн — урочистий музичний твір, літературною основою якого є вірш, сповнений символікою, розрахований на масове сприйняття.

«Гімн» («Замість пролога»)

Вірш «Гімн» — один із найсильніших за своїм оптимістичним звучанням у творчості І. Франка.

У суспільстві завжди є і будуть люди, небайдужі до чужого болю й нещастя, непримиренні борці з неправдою, несправедливістю. Вони свідомо обирають шлях боротьби, не бояться переслідувань і покарань, упевнено прямують уперед і ведуть за собою інших. Образ вічного революціонера — це уособлення нездоланного людського духу, який не спинити, не зламати і не знищити.

Біль автора від підміни духовних цінностей матеріальними не веде до апатії та зневіри. Франко — оптиміст, він вірить, що новий день настане і «зла руїна» впаде. Але такий поступ сам по собі не здійсниться, для цього потрібно максимально сконцентруватися й докорінно змінити погляди на життя.

*Не ридать, а добувати
Хоч синам, як не собі,
Кращу долю в боротьбі...*

І. Франко вірить у щасливе майбутнє українського народу і прагне пробудити патріотичні почуття читачів, їхнє вільнолюбство, гордість за свою батьківщину, відчуття причетності до її історії, культурних здобутків.

Енергійний ритм поезії, закличні інтонації, високий гуманістичний пафос твору відображали визвольні настрої передової української інтелігенції та поневоленого, але сильного духом народу.

Засоби художньої виразності — епітети, порівняння, анафора, персоніфікація, риторичні запитання — допомагають автору увиразнити міць переконань і незламність революціонера, додають поезії підкресленої конкретики, яскравості, оптимізму, спонукають читача до рефлексії.

Вірш І. Франка «Гімн» покладений на музику М. Лисенком. Протягом тривалого часу слухачі й читачі сприймали його (як і Шевченків «Заповіт») гімном народу, що прагне волі та самовизначення.

Запитання і завдання

1. Прочитайте вірш «Гімн». Спробуйте зафіксувати емоції, почуття, асоціації, асоціативні образи, які з'явилися. Поясність їх.
2. Запишіть запитання, що виникли. У підручнику та розповіді вчителя спробуйте віднайти відповіді на них.
3. Окресліть основні мотиви вірша.

4. Схарактеризуйте ліричного героя, спробуйте уявити його й описати візуалізований вами образ.
5. Знайдіть засоби художньої виразності й визначте їхню роль у тексті поезії «Гімн». Заповніть таблицю за поданим зразком:

Засоби художньої виразності	Назва	Роль у творі
Дух, що тіло рве до бою	Персоніфікація	Допомагає відчувати нестримність «Духу» народу

6. Прослухайте музичну композицію М. Лисенка, створену за віршем І. Франка «Гімн», у виконанні різних художніх колективів. Які емоції викликає у вас виконання твору? Поясніть свої міркування.
7. Доведіть або спростуйте думку про актуальність поезії І. Франка «Гімн» для сучасних українців.

Довідник читача

Сонет (з італ. *sonetto* — звучати) — ліричний вірш, що складається з чотирнадцяти рядків п'ятистопного або шестистопного ямба: два чотиривірші (катрени) з перехресним римуванням і два тривірші (терцети).

У сонеті має бути п'ять рим із різними видами римування.

Жанр сонета був започаткований у XIII ст. італійцем Джакомо да Лентіні. Особливий внесок у розвиток жанру зробили Данте Аліг'єрі, Франческо Петрарка та Вільям Шекспір.

Український сонет з'явився в середині XIX ст. Вагомий внесок у його розвиток зробили І. Франко, Леся Українка, М. Рильський, М. Драй-Хмара, М. Зеров, Л. Костенко, Д. Павличко.

«Сікстинська Мадонна»

Рафаель Санті. «Сікстинська Мадонна» (бл. 1512–1514)

На створення І. Франком поетичного шедевра «Сікстинська Мадонна» вплинуло його захоплення творами італійських майстрів. Це картини Санті Рафаеля, зокрема його «Сікстинська Мадонна», на якій зображено жінку-матір із немовлям на руках, яка так органічно поєднує земне та небесне начало.

Іншим джерелом натхнення І. Франка були твори видатних італійських поетів А. Данте й Ф. Петрарки, які у своїх поезіях оспівували неперевершену красу й високу духовність земної жінки.

Ліричний герой сонета зачарований красою святої жінки-матері, яка уособлює чистоту, духовність, щирість, добро. Возвеличення Мадонни поєднується з готовністю ліричного героя боронити її світлий образ.

Провідним мотивом сонета є безмежна влада високого мистецтва над почуттями людей. Автор підкреслює, що справжня краса невіддільна від добра, а справжнє мистецтво непідвладне часу, воно не старіє і має непереборний вплив на душу людини.

Використання *епітетів, порівнянь, риторичних запитань, емоційних окликів та звертань* допомагає поету передати піднесений емоційний стан свого героя.

Культурно-мистецький контекст

Рафаель Санті (1483–1520), автор «Сікстинської Мадонни», відомий не тільки своїми картинами, а й сонетами, сповненими кохання і піднесення жіночої краси.

Свою найвидатнішу картину — «Сікстинську Мадонну» — художник створив для церкви святого Сікста у П'яченце. В історії мистецтва цей шедевр вважається символом гармонії і досконалості.

З небес на глядача дивиться Божа Мати із немовлям на руках. Її очі випромінюють любов і прощення, розуміння всіх і кожного. Вона несе у світ найдорожче — Божу Дитину. Зліва, внизу папа Сікст Четвертий на колінах із благоговінням споглядає за цим дивом материнської самопожертви й безмежної любові до людей.

Запитання і завдання

1. Виразно прочитайте сонет «Сікстинська Мадонна».
2. Які думки, емоції він навів? Які асоціації, асоціативні образи виникли під час знайомства з твором? Поясніть їх.
3. Охарактеризуйте своєрідність розгортання основного мотиву поезії.
4. Прокоментуйте власне розуміння, чому Франко схиляється перед Пречистою Дівою. Що, на вашу думку, символізує Мадонна з дитиною?
5. Визначте композиційну структуру сонета.
6. Проаналізуйте образ ліричного героя.
7. Які засоби художньої виразності використовує автор, яку роль вони відіграють у тексті сонета? Заповніть таблицю за поданим зразком.

Засоби художньої виразності	Назва	Роль у творі
Мати, райська роже,....	Звертання	Сприяє висловленню експресивних відтінків (захоплення поета красою і багатим духовним світом Пречистої Діви)

8. Якою, на вашу думку, є колористика цієї поезії? Поясніть її.

Збірка «Зів'яле листя» (1886—1896)

Се такі легкі, ніжні вірші, з такою широкою гамою чувства і розуміння душі людської, що, читаючи їх, не знаєш, кому оддати перевагу: чи поетові боротьби, чи поетові-лірикові, співцеві кохання і настроїв.

М. Коцюбинський

Збірка «Зів'яле листя» має підзаголовок «Лірична драма» й оsobлює втрачені надії ліричного героя, нерозділене кохання, сум і розпач від неможливості здійснити омріяне, виплекане.

Образ зів'ялого листя є алегоричним, автор визначає його як «завмерлеє в серці кохання». Зів'яле листя асоціюється з трьома силуетами тієї самої постаті, трьома етапами розвитку пристрасної, обоження жіночності. Хоч автобіографічні мотиви посідають у збірці вагоме місце, однак не слід ототожнювати ліричного героя з автором, адже митець має право на певні художні узагальнення, домисел. Слід усвідомлювати й абрактність жіночого образу, у якому немає сенсу шукати риси конкретних жінок, яких кохав І. Франко.

Збірка складається з трьох частин (так званих жмутків), що співвідносяться з трьома подіями в житті ліричного героя. Тричі йому «являється любов», і, втретє зазнавши фіаско, герой зневірюється, відмовляється від боротьби за своє щастя.

У першому «жмутку» є вірші з громадянськими мотивами, але переважає скорботна інтимна лірика.

У поезіях другого «жмутка» І. Франко оспівує не лише кохання, а й чарівну красу природи.

Провідний мотив поезій третього «жмутка» — переживання ліричного героя, спричинені нещасливим коханням.

Автобіографічними мотивами вирізняється в збірці поезія «Тричі мені являлася любов», у якій І. Франко повідав про щастя й горе, радості й муки кохання. У вірші автор згадує про перше своє кохання — О. Рашкевич, про горду княгиню Ю. Дзвонковську, яка, знаючи про свою смертельну хворобу, відмовила Франкові, про горду душу — Ц. Журовську, яка так і не стала його дружиною.

Іван Франко підкреслює зв'язок своєї поезії з народною творчістю, у якій він черпає натхнення. До таких творів належать передусім написані в стилі народних пісень поезії «Зелений явір, зелений явір...», «Ой ти, дівчино, з горіха зерня...», «Червона калино, чога в лузі

*Юзефа Дзвонковська.
Фото*

гнешся?..», «Ой ти, дубочку кучерявий...», «Ой жалю мій, жалю...», «Оце тая стежечка...» та інші.

Видатний український композитор М. Лисенко звертався до поезії цієї збірки й поклав на музику деякі з віршів.

«Ой ти, дівчино, з горіха зерня...»

Іван Франко писав: «...Уже листуючись з мою теперішнього жінкою, я здалеку пізнав одну панночку-польку і закохався в неї. От ся любов перемучила мене дальших 10 літ». Ім'я цієї панночки — Целіна Журовська. Саме їй присвячено вірш «Ой ти, дівчино, з горіха зерня...».

Коли згодом Целіну запитують, чому вона не відповіла взаємністю Франкові, вона відверто скаже, що не кохала, бо Франко не був синьоким брUNETом (саме такі подобалися Целіні), не мав солідного становища, грошей і навіть реальних сподівань здобути їх у найближчій перспективі.

Радість і смуток — два полюси кохання, і це добре усвідомлює ліричний герой поезії. Заради коханої він ладен «згубити душу», але не зрадити коханню, бо воно для нього — сенс життя.

*Тебе кидаючи, любити мушу,
Тебе кохаючи, загублю душу.*

Кохана може бути безжальною (її «слово остре, як бритва», «усміх — скрута») і лагідною (уста як «тиха молитва»). Здобути її любов, добрий погляд і лагідну усмішку так само важко, як дістати зернятко з твердого горіха.

Завдяки використанню багатой образної палітри (зорових і слухових образів, образів-емоцій, тропів тощо) автор передає всю гаму почуттів закоханого серця ліричного героя (журбу, смуток, радість, надію), а поезія набуває естетичної довершеності та особливого ліризму.

*І чом твій усміх — для мене скрута,
Серце бентежить, як буря люта?
Ой ти, дівчино, ясна зоре!
Ти мої радощі, ти моє горе!*

Поезію «Ой ти, дівчино, з горіха зерня...» написано на зразок української народної ліричної пісні «Ой ти, дівчино, горда та пишна...». Задля створення особливого ліричного колориту, посилення візуальної та аудіальної виразності художніх образів автор римує між

Ц. Журовська.
Рисунок невідомого художника.

собою однакові частини мови: «чаром — пожаром», «зоре — горе». Завдяки цьому створюється своєрідний сплав музики й живопису.

У 1956 р. композитор А. Кос-Анатольський написав музику до вірша Івана Франка «Ой ти дівчино, з горіха зерня...». Ця пісня була й залишається нині однією з музичних візитівок України, презентує нашу культуру в багатьох країнах на різних континентах.

Запитання і завдання

1. Прочитайте поезію «Ой ти, дівчино, з горіха зерня...».
2. Простежте, які емоції супроводжували вас під час читання. Які асоціації, асоціативні образи виникли? Поясніть їх.
3. Якою постає кохана ліричного героя, яким — сам ліричний герой?
4. Визначте провідний мотив поезії.
5. Знайдіть засоби художньої виразності в тексті, визначте роль, яку вони відіграють.

«Чого являєшся мені...»

Вірш «Чого являєшся мені...» — це зворушливий монолог, що розкриває увесь спектр емоцій безнадійно закоханого ліричного героя. Автор намагається передати щонайменші тони й напівтони душевних страждань, які принесло нездійснене кохання до неприступної і гордої красуні. Тільки уві сні світлі спогади про зародження щирого почуття дають йому спокій і порятунок.

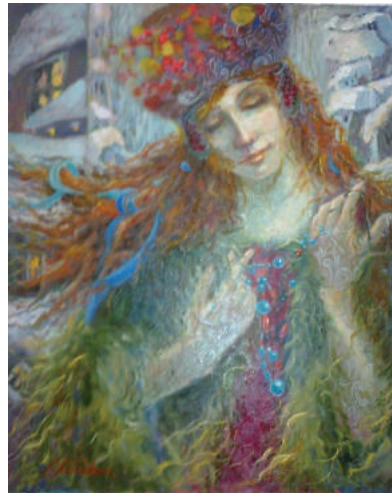
Умовно поезію можна поділити на дві частини: перша — від початку до слів «...у серці здавлюю на дні», друга — від слів «О ні!» до кінця. Перша частина сповнена сумом, схвильованістю, слабкою надією ліричного героя на взаємність, рясніє запитаннями до коханої:

*Чого являєшся мені у сні?
Чого звертаєш ти до мене
чудові очі ті ясні...*

Образ дівчини поет малює за допомогою епітетів і порівнянь, а драматизм страждань ліричного героя передає використанням метафор і повторів.

*Немов криниці дно студене...
Чому уста твої німі?..*

Душевне сум'яття, емоційне збудження ліричного героя відтворені змінним ритмом поезії, який утворюється чергуванням різноскладових рядків: від двоскладових до дев'ятискладових.

Алла Кислякова. «Минає день, минає ніч...» (2014)

У другій частині автор висловлює сподівання ліричного героя, що хоча б уві сні кохана прийде до нього і рятуватиме від самотності й розпачу.

Почуття героя передаються протиставленнями: «тужити — не жити», метафоричними порівняннями: «Так най те серце, що в турботі, Неначе перла у болоті, Марніє, в'яне, засиха», епітетами: «дива золотого», «щастя молодого», «бажаного, страшного того гріха!».

Покладена на музику композитором К. Данькевичем, ця поезія стала популярним романсом.

Запитання і завдання

1. Прочитайте поезію «Чого являєшся мені...». Які емоції супроводжували вас під час читання поезії, які асоціації, асоціативні образи виникли? Поясність їх.
2. Визначте провідний мотив твору.
3. Якою постає кохана ліричного героя? А яким — сам ліричний герой?
4. Знайдіть засоби художньої виразності в тексті вірша, визначте роль, яку вони відіграють. Заповніть таблицю.

Засоби художньої виразності	Назва	Роль, яку відіграють у тексті
Очі ті ясні, сумні	Епітети	

5. Підготуйте повідомлення «Автобіографічні мотиви у збірці І. Франка «Зів'яле листя».
6. Згадайте відомі вам тексти поезій І. Франка. Доведіть або спростуйте думку, що справжнє кохання, навіть якщо воно нерозділене, духовно збагачує людину.
7. Познайомтеся з ілюстраціями А. Чебикіна до збірки І. Франка «Зів'яле листя». Чи збігається ваше сприйняття коханої ліричного героя із зображеннями А. Чебикіна?
8. Зробіть ідейно-художній аналіз поезії «Чого являєшся мені...».
9. Зіставте специфіку виражальних засобів розкриття інтимних мотивів у поезії та музиці.

«Легенда про вічне життя»

«Легенда про вічне життя» входить до збірки І. Франка «Мій Ізмарagd» (1898). Збірка складається з циклів «Поклони», «Паренетікон», «Притчі», «Легенди», «По селах», «До Бразилії».

Наскрізнний мотив збірки Івана Франка «Мій Ізмарagd» — любов до людей і наполеглива праця задля гармонії та щастя — втілює загальнолюдські моральні цінності, на які орієнтується кожна чесна людина.

У передмові до збірки «Мій Ізмарagd» Іван Франко писав: *«Мені давно хотілося написати подібну книжку... Староруський автор не без розмислу назвав свою збірку «Ізмарagdом». Він, очевидно,*

вірив в те, що кажеється про сей камінь у звіснім апокрифічнім сказанню: «Измарагдъ свѣтел єсть, яко и лице чєловѣчє видѣти вѣ немѣ яко вѣ зєрцалѣ». Отсими простими словами висказано й моє найвище бажання як писателя і поета: щоб моє слово було яснє і щоби в ньому, як в дзеркалі, виднілося людське, щиролюдське лице. Львів, д[ня] 15 падолиста 1897».

Довідник читача

Измарагд — літературні збірки творів релігійно-дидактичного (повчального) змісту, що склалися в XIII—XIV ст. у Русі-Україні, поширювалися в рукописних списках (копіях) серед східних слов'ян до XVIII ст.

Іван Франко змалечку добре знав Святе Письмо й неодноразово вдавався до інтерпретації християнських гуманістичних ідей. Його твір «Легенда про вічне життя» є ліричним роздумом про вічні цінності, призначення людини, роль і місце кохання в житті. Він є неперевершеним взірцем філософської лірики, позаяк поет художньо осмислює позачасові питання буття, намагається знайти на них відповіді.

За сюжетом твору одна з богинь дарує доброчесному аскетові-пустельнику чарівний горішок, що дає вічне життя. Проте чернець не бачить сенсу у вічному житті й дарує горіх легендарному герою Олександрові Македонському. Олександр, закоханий у Роксану, віддає їй чарівний горіх на щастя. Але вродлива персіянка любить генерала Птоломея, який не відповідає взаємністю і мріє про одну з красунь-куртизанок. Безжальна Роксана отруєє Македонського, але йому на допомогу приходить та сама куртизанка, кохання якої домагався Птоломей. Вона кохає Олександра і приносить йому чарівний горіх. Сміливий воїн не приймає порятунок із рук нелюбої, бо вважає, що вічне життя має сенс тільки з людиною, яку кохаєш понад усе. Він кидає горішок у вогонь, відрікаючись від порятунку і вічного життя. Таким чином, жоден із героїв твору не скористався горішком, оскільки не зміг знайти взаємного кохання, задля якого хотілося б жити вічно. Життя без любові героям твору здавалося схожим на вогнище, а тому вічність видавалася скоріше мукою, ніж щастям.

Запитання і завдання

1. Який образ-символ використано у творі? Яке його значення?
2. Охарактеризуйте шлях «по колу» чудодійного горіха.
3. Доберіть із тексту уривки, які характеризують внутрішній стан героїв, коли до них потрапляє «чарівний горіх».
4. Розкажіть про реальне та фантастичне у творі.
5. Поміркуйте, чому відмовилися від вічного життя аскет, Олександр Македонський, Роксана, Птоломей, куртизанка.

товану. Але втома, зневіра, розпач, незадоволення призвели до того, що народ перестав вірити пророкові.

*Та тепер його голос зомлів
І погасло вітхніння,
І не слухає вже його слів
Молоде покоління.*

Це покоління мало інші цінності, інших лідерів — Авірона й Датана. На заклики Мойсея продовжити пошуки нової землі, люди втомлено відповідали: «Нам і тут непогано». На загальних зборах Датан — «лихий демон громади» — звинувачує Мойсея й підбурює народ вигнати пророка: «Най опльований буде всіма І побитий камінням».

*Поль Гюстав Доре.
Мойсей зі скрижалями
Завіту (1865)*

Десята пісня звучить як гімн патріотизму, любові до малої і великої батьківщини. Не розрізняти себе зі своєю землею, ідентифікувати себе як частину нації, народу, його історії та культури — ось провідна думка цієї структурної одиниці поеми.

*О Ізраїлю! Якби ти знав,
Чого в серці тім повно!
Якби знав, як люблю я тебе!
Як люблю невимовно!
Ти мій рід, ти дитина моя,
Ти вся честь моя й слава,
В тобі дух мій, будуще моє,
І краса, і держава.*

Тринадцята пісня відтворює діалог Мойсея з Азазелем. Темний демон пустелі змушує пророка засумніватися в доцільності вибору ним шляху поводитися народу. Переконливі аргументи Азазеля позбавляють Мойсея впевненості, чи справді він служив своєму народові, чи не варто було залишатися в Єгипті, та й чи існує взагалі ця земля обітована.

*На похід той нещасний,
Був не з жадних горючих купин,
А твій внутрішній, власний?
Адже пристрасть засліплює зір,
А бажання — се ж чари,
Плодить оку і світ, і богів,
Як пустинні мари.*

9. У чому історична доля українського народу схожа з долею єврейського народу?
10. Прокоментуйте слова з тексту поеми:

*Все, що мав у житті, він віддав
Для одної ідеї,
І горів, і яснів, і страждав,
І трудився для неї.*

11. Прокоментуйте слова біблійного пророка і зіставте їх зі словами І. Франка, зверненими до українського народу.

*Ти мій рід, ти дитина моя,
Ти вся честь моя й слава,
В тобі дух мій, будуще моє,
І краса, і держава.
Я ж весь вік свій, весь труд тобі дав
У незламнім завзяттю,—
Підеш ти у мандрівку століть
З мого духу печаттю.*

Культурно-мистецький контекст

«...Першою українською оперою нового тисячоліття став «Мойсей» Мирослава Скорика (2001) [...]»

Художні шукання І. Франка-прозаїка

Іван Франко — автор понад 100 оповідних творів. Серед них казки, які первісно писалися для власних дітей, але згодом завоювали серця тогочасної галицької дітвори. Казки Франка і сьогодні не залишають байдужими маленьких читачів. Передусім це «Ріпка» (1891), «Киця» (1891), «Суд святого Миколая» (1895) та казки зі збірки «Коли ще звірі говорили».

Новели й оповідання І. Франка — це яскрава спроба дати оцінку тогочасного суспільства з точки зору бінарних опозицій (добро — зло, бідність — багатство тощо), прагнення через психологію героя, його емоційний стан показати складність, поллярність, неоднозначність сприйняття тогочасного світу. Життєвий матеріал і саме авторське ставлення до нього вимагали переосмислення можливостей реалістичного мистецтва, налаштували на пошук нових форм оповідної структури, методів зображення задля відтворення складності духовних пошуків сенсу буття героями творів.

Мала проза Франка починається з «бориславського циклу» (від 1877 р.), де автор подає жахливий образ соціального зла (в усіх

його можливих ракурсах — зубожіння, неуцтво, знуцання тощо) у тогочасній Галичині. Щемливі картини життя галичан лягли в основу його збірки «В поті чола» (1890 р.) і «Галицькі образки» (1897 р.), до яких належать автобіографічні оповідання «Малий Мирон», «Грицева шкільна наука», «Олівець», «Schönschreiben» та інші.

Вивчення старовинних літописів мотивувало Франка написати історичну повість «Захар Беркут» (1882 р.), де автор показав героїчну боротьбу українських верховинців проти монголів 1241 р., вивів образ справжнього народного ватажка — Захара Беркута.

У суспільно-психологічному романі «Перехресні стежки» (1899—1900) Іван Франко робить акцент на ірраціональній природі суспільного життя, підсвідомих чинниках, що значною мірою впливають на розкриття духовних пошуків головних героїв твору.

Довідник читача

Модернізм (фр. *modern* — сучасний, найновіший) — загальна назва літературно-мистецьких напрямів, течій та шкіл нереалістичного спрямування кінця XIX—початку XX століття: символізму, імпресіонізму, експресіонізму, неоромантизму та ін.

Модернізм — поняття багатозначне. Модерною називаємо *епоху* як період в історії культури, *художній метод* як спосіб образного пізнання дійсності, *літературний напрям* як конкретно-історичне втілення художнього методу та *стильові течії* як сукупність художніх засобів, властивих певній кількості митців у літературному процесі. У підручнику поняття вживається в останньому його значенні.

Модернізмові як літературно-мистецькому явищу притаманні такі загальні риси: максимально відкрите й вільне саморозкриття митця; особлива увага до внутрішнього світу особистості; надання переваги творчій інтуїції; пошук нових формальних засобів з метою створення неповторного художнього світу (міфотворчість, символіка, метамова тощо); зосередженість на універсальному культурно-історичному досвіді людства (численні інтерпретації міфів); прагнення відкрити вічні ідеї, що можуть перетворити світ за законами краси й мистецтва; схильність до містицизму.

Виокремлюють три етапи розвитку модернізму.

1. Декаданс (фр. *decadence* — занепад). Напряму набув поширення в кінці XIX — на початку XX ст. у Франції. Риси декадансу — песимізм, фаталізм, відчуття втоми, зневіри, прагнення втекти від реальності, оспівування «краси згасання», переважання мінорних настроїв — притаманні будь-якій перехідній епосі, коли руйнується звичний устрій життя, нівелюються традиційні цінності тощо.

Ці риси наявні у творчості А. Рембо, П. Верлена, С. Малларме (Франція), М. Метерлінка (Бельгія), О. Вальда (Англія), О. Блока, А. Белого, Ф. Сологуба (Росія), в українських митців: І. Франка (збірка «Зів'яле листя»), М. Вороного, молодомузівців.

2. Власне модернізм, період розквіту напрямку (до 60-х років XX століття). Цей період позначений іменами таких майстрів слова, як Ф. Кафка,

Дж. Джойс, Е. Хемінгуей, В. Фолкнер, Г. Гессе, Г.-Г. Маркес, Й. Бродський, М. Цветаєва та ін. В Україні модернізм утверджували М. Коцюбинський, Леся Українка, М. Вороний, В. Стефаник, Олександр Олесь, О. Кобилянська, І. Франко та ін.

3. Авангардизм (фр. *avant* — попереду, *garde* — сторожа, передовий загін). Етап бере початок від років Першої світової війни і в певних видозмінах та проявах існує досі. Авангардизм називають мистецтвом протесту і руйнування, оскільки його представники протестують проти стереотипів світосприйняття, шаблонного мислення, фальші й лицемірства в мистецтві. Характерними ознаками є пародіювання, епатаж, сарказм, гротеск. До авангардистів відносимо М. Семенка, Г. Шкурупія, представників угруповання Бу-Ба-Бу, про яких мова піде в 11 класі.

Читацькі діалоги

Поява модернізму зумовлена об'єктивними чинниками. Кінець XIX століття в Європі позначений соціальними катаклізмами і зрушеннями. Наукові відкриття (структури атому, різних форм існування матерії та інше) засвідчили, що світ значно складніший, ніж вважалося, і похитнули віру у можливість його раціонального пізнання. Не менш складною з огляду на досягнення психоаналізу виявилася і людина. Це породжувало невпевненість, розгубленість і пригніченість.

Своєрідною світоглядною і художньо-естетичною реакцією на поглиблення духовної кризи суспільства, свідченням розчарування в можливості реалістичного мистецтва протистояти руйнівним силам було народження й поширення модернізму. Його філософсько-світоглядними підвалинами стали песимізм (А. Шопенгауер), оптимізм (Ф. Ніцше), психоаналіз (З. Фрейд), інтуїтивізм (А. Бергсон).

«Бог помер», — проголосив Ф. Ніцше, засвідчивши, що сподівання на доброго Бога, який спостерігає за життям людей, змінилося сподіваннями на самого себе. Філософ вважав, що все в житті людини залежить від неї самої — змінити себе і світ навколо себе, позбутися рабської філософії, піднятися над натовпом. На це здатна духовно сильна особистість, яка не жаліє себе, готова віддати своє життя заради високої ідеї (філософія «надлюдни»). Історія знає чимало випадків, коли ідеї Ф. Ніцше використовувалися лідерами тоталітарних режимів (Сталіним, Муссоліні, Гітлером та іншими) задля досягнення своїх людиноненависницьких цілей.

Аби відчувати свою значущість, не загубитися в чужому і жорсткому світі, особистість мала пізнати себе, своє внутрішнє Я. Інструмент такого пізнання, на думку А. Бергсона, слід шукати в інтуїції.

Пріоритетами модерністського мистецтва стали свобода самовираження митця та пошук ним нових форм художньої творчості. Особливого значення набув міфологізм, оскільки багатоманітні тлумачення міфу підготували ґрунт для нового погляду на літературу та її роль у суспільстві. Поняття символу для «нового» мистецтва набуло також особливої значущості, оскільки до символу звертаються не тільки в разі виявлення множинних смислів у слові, але й задля дослідження первісного змісту слова-символу.

Модернізм виступив проти пригнічення людини, він підкреслив унікальність кожної особистості, намагався з'ясувати причини її життєвого вибору в тій чи іншій ситуації.

тичної школи: психологізму, естетизму, інтелектуалізму, уваги до внутрішнього світу людини.

І. Франко не тільки відгукнувся на появу молодішої генерації талановитих письменників, а й дуже точно означив особливість їхнього творчого методу: *«Коли старі письменники виходять від малювання верхнього світу природи, економічних та громадських обставин — і тільки при допомозі їх силкуються зробити зрозумілими даних людей, їх діла, слова й думки, то новіші йдуть зовсім противною дорогою: вони, так сказати, відразу засідають у душі своїх героїв і нею, мов магичною лампою, освічують все оточення. Властиво, те оточення само собою їм мало цікаве і вони звертають на нього увагу лише тоді й оскільки, коли й оскільки на нього падуть чуттєві рефлекси тої душі, яку вони беруться змалювати».*

І. Франко акцентує увагу на суспільній ролі літератури, прагне поєднати мистецьке служіння Ідеї і Краси, виховувати українського читача на зразках кращих і найновіших досягнень європейського мистецтва, розмовляти з ним його мовою.

Широко відома «поетична дискусія» І. Франка і М. Вороного. Розпочав її І. Франко у присвяченому М. Вороному вступі до поеми «Лісова ідилія». Він звернувся до молодшого «друзяки вірного, ідеаліста непоправного» із закликом служити народу своєю поезією:

*Слова — полова,
Але огонь в одежі слова —
Безсмертна, чудотворна фея,
Правдива іскра Прометейя.*

М. Вороний відповів на посвяту віршем «Іванові Франкові», епіграфом до якого взято слова Ш. Бодлера: *«Предметом поезії є тільки вона сама, а не дійсність».* Обстоюючи свою мистецьку позицію, поет наголошує на двох завданнях, які має виконувати поезія:

*В ній всі краси кольори сяють,
В ній всі чуття і змисли грають!*

Результат палких дискусій сприяв утвердженню в українській поезії можливості співіснування двох начал: громадянського служіння митця народові (в широкому значенні слова), що в умовах бездержавності української нації було неминучим, і самоцінності поетичного слова.

«Сойчине крило»

Новела «Сойчине крило» починається зі знайомства з головним героєм, який у передноворічний час замислюється про минулі роки. Життєвим кредо Хоми є *«Жити для себе самого, з самим собою, самому в собі!»* Це ніби втеча від самого себе, створення ілюзорного світу, плекання власного зовні спокійного самотнього середовища.

Іван Ілько.
«Крик сойки над замком
графа Шенборна» (1995)

Хома хотів би зустріти свято спокійно, але повільний хід його думок був порушений листом із далекого Порт-Артура.

Його написала дівчина, з якою він колись зустрічався, і яку, як думав, утратив назавжди. Безпосередня, енергійна красуня, донька лісника Маня, яка жартиливо називала себе Сойкою, надіслала йому засушене сойчине крило. У листі дівчина згадувала їхні зустрічі, своє кохання до нього, надто лінивого егоїста,

ревнощі до лісової пташки, яка зазвичай будила коханого раніше за неї. *«Невже вона, та, яку я від трьох літ споминаю між поміршими? Та, якої нагле і загадкове щезнення ввігнало в гріб її батька, а мене випхнуло з кипучої течії громадської праці і загнало в отсю тиху, відлюдну пристань? Вона в остатніх днях нашого товаришування любила називати себе сойкою і все дразнила мене тою сойкою, що гніздилася перед моім вікном, поки вона не вбила її. Невже се з тої самої сойки крило?»*

Свого часу герой не оцінив чистого енергійного пориву дівчини, а втративши назавжди, відчув біль і смуток. Маня зізнається: *«Тоді вже знала, що нам не бути в парі, що та сойка — то наша розлучниця. Я заховала її крильця, поклала їх між обложки і картки свого молитовника і не розставалася з ними ніколи».*

Сенс життя Марії полягав у пошуках щастя. Вона мріяла про різні світи, про волю, достаток, палке кохання. Її втеча з Генрісем, який виявився злодієм, не принесла щастя. Коли чоловіка було заарештовано, їй довелося звабити поліцмейстера, аби той допоміг звільнити крадія. Потім вона стала заручницею програшу свого чоловіка і перейшла у власність до російського магната. Долаючи численні виверти долі, Маня не може забути першого кохання і, згадуючи його як найсвітліший період життя, пише коханому, сподівається, що він не забув її. Доля жорстоко покарала дівчину за втечу і зраду. Наприкінці вона зрозуміла, що щастя було зовсім поруч. З далекого Порт-Артура, ніби з того світу, лунає голос: *«Не я покинула тебе, а ти не зумів удержати мене, ти не вірив у мене, в мою щирість, у мою любов».*

Оповідач схаменувся близько дванадцятої. Його обличчя було мокрим від сліз, аж раптом дзвінок у двері — і Маня в сукні з білими цятками, у тій самій, яка була добре знайома Хомі, увійшла до вітальні. Украй збентежений, Массіно нарешті дізнається,

4. Створіть «асоціативний куш» до образу Мані.
5. Проаналізуйте сюжетно-композиційні елементи новели «Сойчине крило», створіть SMART-малюнок.
6. Простежте за змінами в поглядах героїв, прокоментуйте, як змінилося їхнє розуміння сенсу життя.
7. Підготуйтеся до групової рольової гри «Діалог споріднених душ» (автор, Хома, Маня).

Драматургія Івана Франка

До театру й драматургії Іван Франко виявляв інтерес із гімназійних часів. Коли до Дрогобича приїздив театр О.Бачинського, хлопець із неабияким інтересом знайомився з невеличким репертуаром мандрівної трупи. Підліток, затамувавши подих, стежив за грою акторів. Його хвилювали емоції, що вирували на сцені, а після закінчення вистави він ще довго відчував післясмак вражень, отриманих у театрі.

Підліткові та юнацькі захоплення театральним дійством, мистецтвом перевтілення знайшли свою реалізацію в написанні драматичних творів.

У 1879 р. І. Франко переклав українською мовою драматичну поему Байрона «Кайн». Пізніше, на початку ХХ ст., видав за власною редакцією і зі своїми дуже цінними вступними статтями та коментарями п'єси Шекспіра в перекладі П. Куліша.

Іван Франко рішуче виступав проти примітивних поглядів на театр як на розважальне видовище, боровся за реалістичне театральне мистецтво, покликане вчити і виховувати глядача в дусі вимог часу. На театр Франко дивився як на школу життя, що вчить глядача правдивості, чесності, допомагає викривати все низьке, огидне і брати за приклад для себе все справді моральне, чисте й благородне.

«Коли театр має бути школою життя, — писав Франко у статті «Наш театр», — то мусить показувати нам те життя, зображувати і аналізувати його прояви, будити в слухачах критику свого життя, будити почуття, що такі і такі прояви є добрі, а ті погані. А щоб така критика була вірна, мусить бути повною і всесторонньою, опиратись на повнім і широкім зображенні суспільності».

Посилену увагу до драматургії в цей період письменник сам значною мірою пояснив у листі до А. Кримського 26 серпня 1898 р.: «Щодо моїх драматичних творів, то скажу Вам, що драма — моя справжня пристрасть. Ще в гімназії я писав історичні драми, а, будши студентом університету, виставив [...] одну драму на аматорському спектаклі. Але я тоді зневірився в своїй драматичній здібності і надовго покинув писати драми... Конкурс [...] заставив мене написати «Украдене щастя». Сю драму я кілька разів переробляв. Її успіх спонукав мене писати дальші драми».

Крім згаданих драматургічних спроб, Франкові належать чотири великі драматичні твори — «Украдене щастя», «Рябина», «Учитель» і «Сон князя Святослава».

«Украдене щастя»

На першому місці в драматичній спадщині І. Франка стоїть драма з сільського життя в п'яти діях «Украдене щастя». Уперше вона надрукована в журналі «Зоря» у 1894 р. і тоді ж вийшла окремим виданням.

В основі драми, як зазначав сам Франко, була народна «Пісня про шандаря», яку в 1878 р. записала приятелька Франка Михайлина Рошкевич у Галичині. Розглядові цієї пісні Франко приділив значну увагу в праці «Жіноча неволя в руських піснях народних» (Львів, 1883), а через десять років після того, використавши її сюжетну канву, створив драму «Украдене щастя». Спочатку драма називалася «Жандарм», але на вимогу журі конкурсу, яке не хотіло вступати в конфлікт з австрійською цензурою, автор змінив її назву.

Фільм «Украдене щастя»
(реж.А.Дончик, 2004)

У центрі п'єси три постаті: підстаркуватий селянин, його молода дружина та її коханий — жандарм. Запозичене з пісні навіть ім'я одного з героїв — Микола. Дія відбувається в підгірському селі Незваничах наприкінці ХІХ століття. Але характеристика життєвих обставин, у яких діють герої, їхні вчинки в п'єсі — інші, значно ширші й глибші, ніж у пісні.

Створюючи образи Миколи, Анни, Михайла, Франко не обмежувався побутовим планом, який у пісні відіграє вирішальну роль, а глибоко розкрив соціальні причини трагедії своїх героїв, психологічно мотивував кожен крок їх поведінки, всебічно виявив характери.

Ще дівчиною закохалася Анна в Михайла, могла бути щасливою і мати гарну родину. Натомість жадібні брати заради шматка землі видали її за підстаркуватого селянина, а Михайла, аби не заважав владнати справу, віддали до війська.

Проїшов час. Анна й Микола побралися. Молода жінка змирилася зі своєю долею, тим паче, що незадовго до того отримала звістку про загибель коханого в далекій Боснії.

Випадково вона дізнається, що Михайло живий і служить жандармом. Молода жінка боїться зустрічі з ним, оскільки не впевне-

на, чи зможе впоратися з почуттями, які зберегла в серці, не знає, чи зрозуміє коханий трагізм її становища, чи вибачить.

Зустріч була важкою для всіх трьох. Микола розумів, що має відстояти честь родини, Анна усвідомлювала, що не може жити без Михайла, а Михайло не хотів повірити в те, що назад вороття нема.

З великою теплотою й співчуттям письменник змалював образ селянина-трудівника Миколи Задорожного. Саме йому доводиться пролити кров, захищаючи власну честь, родину, право на щастя. Микола вбиває жандарма, а той, стікаючи кров'ю, не звинувачує його, бо знає: прийшов кінець його душевним стражданням. «Ано! Миколо... будьте здорові... і простіть», — каже Михайло перед смертю.

За інших, справедливіших обставин Анна розірвала б шлюб, щоб з'єднатися з коханим і щасливо прожити свій вік. Але за тих умов цього не могло статися. Глибоко соціальний у своїй основі родинний конфлікт розв'язується трагічно. До цього веде розвиток усіх життєвих перипетій у долі героїв.

«А основне «прокляте» питання: хто винен всьому тому?» — запитував Франко, закінчуючи характеристику образу жінки з «Пісні про шандаря» і відповідав: «Винне нещасливе улагодження наших родинних обставин, котре не дозволяє легально розірвати зв'язок, уже фактично розірваний, котре насилує любов і серце жінки і через те скривлює їх, зводить на манівці». Цей висновок значною мірою можна застосувати й до характеристики образу Анни.

Запитання і завдання

1. Поясніть сутність поняття «модернізм». Назвіть типологічні ознаки модернізму.
2. Доведіть або спростуйте думку, що новела «Сойчине крило» — модерністський твір.
3. Підготуйте й обговоріть у групах повідомлення про проблематику поеми «Мойсей», поділіться міркуваннями щодо моральних проблем, які зацікавили особисто вас.
4. Прокоментуйте й обговоріть у групі, яким ви уявляєте образ ліричного героя збірки «Зів'яле листя».
5. Що нового, порівняно зі своїми попередниками, вніс Іван Франко у розвиток української літератури? У чому полягає значення його творчості?
6. Дослідіть жанрово-стилістичні ознаки поеми «Мойсей».
7. Якії події в житті й творчості Івана Франка справили на вас найбільше враження? Чому?
8. Запишіть ключові слова для характеристики І. Франка як особистості й письменника.
9. Якії ідеї хотів донести до читача письменник своїми творами? Наскільки близькі вони сучасному читачеві й особисто вам?

10. Випишіть афористичні або образні рядки із віршів Івана Франка, які вам сподобалися, чимось вразили. Свій вибір аргументуйте.
11. Над якими питаннями автор та його герої змусили вас замислитися? Озвучте 2—3 з них.
12. Як із запитань, що зацікавили вас під час вивчення теми, залишилися без відповіді? Поставте їх учителеві, однокласникам і однокласницям, пошукайте відповідь у друкованих джерелах та Інтернеті.
13. Як ви вважаєте, чи може приклад життя І. Франка допомогти вам у корекції ваших життєвих цінностей, стимулювати до саморозвитку та досягнення важливих завдань? Обґрунтуйте свою точку зору.
14. Випишіть 3-4 ключові фрази з новели «Сойчине крило», які, на вашу думку, допомагають розкриттю авторського задуму. Аргументуйте свій вибір.
15. Доберіть чи намалюйте ілюстрації із зображенням головних героїв п'єси «Украдене щастя».
16. Знайдіть інформацію про використання творів Івана Франка у сучасному мистецтві (музика, графіка, театр). Напишіть свої коментарі.
17. Познайомтеся з арт-книгою про стильного й молодіжного Франка — «Франко від А до Я» (автори Б. Тихолоз, Н. Тихолоз). Чим вона вам сподобалась і чому? Поділіться своїми міркуваннями з однокласниками / однокласницями.

Читацький самоконтроль

Підсумуйте, наскільки успішним був ваш читацький шлях.

Мета навчання літератури — стати компетентним читачем. І означає це, як ви вже знаєте, не лише оволодіння предметними знаннями і вміннями, а й формування здатності самостійно керувати читацькою діяльністю і читацьким розвитком.

Перегляньте визначені на початку навчального року цілі: які з них досягнуті, а над чим ще варто попрацювати (форзац 2)

Обміняйтеся міркуваннями і враженнями з друзями.

Напишіть есе «Я на шляху до життєвого успіху», у якому зосередьтеся на запитаннях: «Чи досягнуті визначені цілі? Що сприяло роботі? Що було перешкодою? Який ваш найбільший успіх? Які найбільші труднощі? У чому ви змінилися як читач? А як особистість? Що зрозуміли про себе, світ, своє місце у світі? Ви задоволені результатами своєї роботи? Як плануєте працювати далі?».

Здійснюйте такий самоаналіз постійно. І пам'ятайте: «Шлях до зірок устелений тернами».

МОДЕРНА УКРАЇНЬСЬКА ПРОЗА

Український модернізм... видозмінював європеїзм-модернізм і перестворював національну культуру і національну традицію... долучався до процесів націотворення.

Т. Гундорова, літературознавець

Читацький путівник

Навчальні цілі теми «Модерна українська проза»

Знання:

сутність, філософсько-естетичних концепцій, що вплинули на творчість українських митців-модерністів; **основні течії** модернізму, **самобутність** їх прояву в українській літературі, музиці, образотворчому мистецтві; **зміст** літературознавчих понять *психологічна новела, імпресіонізм, експресіонізм, символізм, неоромантизм, екзистенціалізм*.

Уміння:

розкривати особливості прояву стильових течій модернізму в українській літературі; **проілюструвати** еволюцію стилю українських прозаїків-модерністів; **розкривати** пантеїзм світобачення героїв, виражений через побут, звичаї, обряди, почуття, мораль; **виявляти** ознаки певної стильової течії модернізму у виучуваному творі; **розкривати** символічний зміст назви; **пояснювати** образи-символи твору; **аналізувати** роль художньої деталі у відтворенні психологічного стану героїв.

Ставлення:

переконаність у важливості благотворного впливу краси природи, почуття кохання на людину; усвідомлення рівності жінок і чоловіків в усіх сферах суспільного життя як необхідної умови розв'язання актуальних політичних, соціально-культурних та психологічних проблем.

Явище модернізму в українській літературі було самобутнім і відзначалося наявністю в модерному творі ознак реалізму й романтизму, синтезом різних стилів модернізму, єдністю громадянського й особистісного начал. Так звана «нова школа» в прозі творчістю М. Коцюбинського, В. Стефаника, О. Кобилянської та інших митців утверджувала переорієнтацію вітчизняного словесного мистецтва на новітні досягнення естетичної думки європейських літератур, відходу від традиційно притаманного українському письменству етнографізму, фольклоризму, побутописання.

Найпоширенішими напрямками в прозі були імпресіонізм, експресіонізм, неоромантизм. У творчості кожного конкретного письменника можемо спостерігати увесь комплекс стильових ознак, притаманних модерністським напрямкам, хоча на перший план виступає домінантна ознака. Наприклад, у М. Коцюбинського імпресіонізм у поєднанні з менш вираженими ознаками неоромантизму, символізму, експресіонізму.

Настанова на зображення внутрішнього світу особистості зумовила зміну акцентів у розкритті традиційної для української літератури «селянської» теми. Якщо в реалістичному творі вона реалі-

зувалася через дослідження проблеми «людина і суспільство», то тепер розглядалася кризь призму стосунків «людина — людина». Обґрунтовуючи поведінку, вчинки героя, письменники відштовхувалися не від соціальних причин, а від внутрішньої логіки розвитку характеру, зосереджувалися на аналізові змін у психології героя в його зіткненні з реальністю, прагненні реалізувати себе. Етнографізм і побутовізм змінюються психологізмом.

Об'єктом дослідження стають актуальні для українського соціуму теми героя і маси, вождя і народу (І. Франко, Леся Українка), морально-етичні проблеми сенсу людського життя, «добра і зла», «життя і смерті» тощо.

У літературі модернізму присутні сильні особистості, що творять себе і своє життя. Прикметно, що такою «сильною особистістю» часто стає жінка (О. Кобилянська). Герої перебувають у межовому стані. Увага автора прикута до їхніх страждань, проявів внутрішньої сутності в умовах екзистенційного вибору (В. Стефаник), що настає не у виняткових обставинах, а в буденному житті.

У пошуках точки опертя для своїх героїв і самих себе в нових соціальних умовах погляд митців усе частіше звертається до християнських, національних і загальнолюдських цінностей. У творах з'являються біблійні мотиви, образи, асоціації, алюзії (Леся Українка, О. Кобилянська, В. Стефаник), що зумовлює вживання філософської, релігійної лексики.

Художній твір стає ускладненим, позбувається прямотинності вираження авторського погляду на світ. Читач відчуває себе «закинутим» у художню реальність тексту, і, позбавлений супроводу, з огляду на свої моральні цінності долучається до співтворчості з автором. Етична свобода, яку отримує читач, виявляється у можливості множинності інтерпретацій художнього тексту.

Характерним для модернізму є ущільнення письма, дії в часі й просторі. У тексті замість розлогих описів (подій, пейзажів, портретів, характеристик тощо) подаються окремі фрагменти, деталі, штрихи (М. Коцюбинський, В. Стефаник). Зовнішній конфлікт твору посилюється внутрішнім, що створює додаткову напругу, динамічність розвитку дії (О. Кобилянська, В. Стефаник). Динамічним стає навіть пейзаж (М. Коцюбинський, Леся Українка, О. Кобилянська).

Стиль викладу відзначається уривчастістю, емоційністю, які «забезпечуються» ритмом фрази, уживанням алітерацій, асонансів, відокремлених членів речення, неповних і «обірваних» речень, пауз, художнього обрамлення та ін. (В. Стефаник, М. Коцюбинський).

Відзначаються новизною й засоби відтворення психологічного стану персонажа. Усе частіше письменники звертаються до внутрішнього мовлення, невласне прямої мови, монологів, «потону свідомості», самопсихоаналізу героя (М. Коцюбинський).

Модерністи не описують (світ, героя тощо), а відтворюють (переживання, настрої). Розвиток почуттів, самопізнання, зміни вну-

трішнього стану стають рушійною силою розвитку сюжету (М. Коцюбинський).

Активно використовуються художні засоби суміжних мистецтв, здебільшого живопису й музики. Кожен стиль і навіть письменник мають «свій» колір. Скажімо, кольором тривоги у М. Коцюбинського («Сміх») є жовтий, у Лесі Українки — червоний.

Імпресіоністи зосереджуються на фіксації миттєвих *вражень*, найтонших душевних порухів, нюансів певного емоційного стану людини.

Їхні твори вирізняються умовністю, фрагментарністю зображеного. Мова сповнена складною асоціативністю й метафоричністю. Речення часто уривчасті, активно використовуються безсплучникові конструкції, інверсія. Освоюються й поширюються в літературі так звані «малі форми»: шкіц, етюд, новела, поезія в прозі. Роман втрачає домінуючі позиції і також набуває нових ознак (ліризм, фрагментарність).

В українській літературі ХІХ століття поетика імпресіонізму найповніше відбилася у творчості М. Коцюбинського, частково В. Стефаника, О. Кобилянської. Для українського імпресіонізму характерним є сильний лірико-романтичний струмінь, що споріднює його з неоромантизмом і символізмом («Тіні забутих предків» М. Коцюбинського).

На відміну від імпресіонізму, який був мистецтвом передачі враження автора від постійних змін навколишньої дійсності, *експресіонізм* ґрунтується на концепції *вираження* авторського ставлення до життя.

Митці-експресіоністи обстоювали думку, що мета мистецтва — показати антигуманну сутність епохи технічного прогресу, залежність людини від власних інстинктів та тиску соціуму. Використовуючи засоби художньої виразності — гротесковий або фантастичний початок, свідомі деформації картин дійсності, абстрактні узагальнення, «нанизування» образів, — письменники відтворювали глибоко особистісне ставлення до зображуваного.

Експресіонізм за своєю сутністю є противником спокою, урівноваженості, гармонії. Його приваблюють ситуації конфлікту, кризи.

Основними ознаками експресіонізму в українській літературі є: зосередженість на глобальних проблемах (війна, голод); трагічність світосприйняття героїв, вияв сильних, яскравих почуттів; підпорядкованість художніх засобів зображення прагненню передати почуття в їхньому крайньому прояві: прийом калейдоскопічного зображення (емоційно насичені картини, що швидко змінюють одна одну); емоційно забарвлена лексика; використання тропів з метою нагнітання емоцій; наявність гротескового або фантастичного початку; контрастність кольорів. Улюблений художній засіб експресіоністів — гіпербола. Сюжет експресіоністського твору часто починається з найтрагічнішої події.

В українській прозі експресіоністичні тенденції властиві творчості В. Стефаника, В. Винниченка, О. Кобилянської, Ю. Федьковича.

Визначальною рисою *неоромантизму*, як і романтизму, є спроба подолання розриву між ідеалом та дійсністю завдяки внутрішньому потенціалу особистості, здатної перетворити бажане на дійсне. У неоромантичних художніх творах змальовується яскрава, неповторна індивідуальність, що вирізняється з маси і протистоїть злу, сірості повсякдення навіть у безнадійній ситуації. Головна увага автора зосереджується на відтворенні духовного світу людини, а не суспільно-соціальних подій.

До специфічних рис українського неоромантизму відносимо ігнорування матеріалістичного світосприйняття; домінування чуттєвої сфери людини, емоційно-інтуїтивного пізнання над логічним; прагнення згармонізувати ідеал з життєвою правдою; естетизм. Питомо національною ознакою є те, що український неоромантизм «вивів поняття нації за межі селянства, акцентував на провідній ролі інтелігенції. І вбачав цю роль не в тому, щоб інтелігенція «ішла в народ», а в тому, щоб творила високу культуру і до неї піднімала трудящу людність». Це дало змогу вивести літературу «за тісні межі провінційного побутовизму, етнографізму на ширші обрії художнього освоєння світу, зберігши глибинний національний колорит» (В. Пахаренко).

Неоромантичні тенденції в українській прозі знайшли найповніше вираження у творчості О. Кобилянської.

Символізм — метод і напрям модернізму, основним стильовим прийомом якого є перетворення конкретного художнього образу на багатозначний символ.

Засобами мистецтва слова митці-символісти досліджували конфлікт між духовними устремліннями людини і буденністю її повсякденного життя. Визнаючи самоцінність мистецтва, яке є вищим за життя, символісти використовували нові ритмічні та звукові форми, запровадили вільний вірш, розширили палітру засобів художнього вираження, поетичну образність і стилістику.

Особливістю національного прояву напрями в прозі є розмитість межі між символізмом і неоромантизмом.

Яскравим прикладом поєднання рис символізму й неоромантизму є твори О. Кобилянської «Царівна», «Людина», «Impromptu phantasie» та «Valse melancholique».

Запитання і завдання

1. У чому виявлялася самотність культурно-естетичного феномену українського модернізму?
2. Назвіть основні ознаки модерної української прози.
3. Коротко охарактеризуйте стильове розмаїття українського прозового модернізму початку ХХ століття.
4. Викладіть матеріал розділу у формі таблиці (схеми, опорного конспекту).

МИХАЙЛО КОЦЮБИНСЬКИЙ

17 вересня 1864 — 25 квітня 1913

Сонце! Я тобі вдячний. Ти сієш у мою душу золотий засів — хто знає, що вийде з того насіння? Може, вогні?

Михайло Коцюбинський

Любов і краса — це ті діаманти, які він вишліфовував із непоказних камінчиків та заховував у вічний скарб нашої національної культури.

Володимир Гнатюк

Михайло Коцюбинський — письменник-модерніст, один із тих, хто закладав основи модерної естетики й формував канон модерної прози ХХ століття. Видатний естет і людинознавець, художник слова, майстер імпресіоністичного малюнка — ключова постать національної літератури. Його індивідуальна творча манера неповторна й оригінальна як за способом художнього трактування подій, життєвих явищ, так і за відтворенням психологічного стану героїв. У створеному М. Коцюбинським світі панує сонце. Недарма його називають сонцелюбом, сонцепоклонником. Сонце, природа, людина — три виміри творчості митця.

Читацькі діалоги

У творчості Михайла Коцюбинського наскрізними є естетизм, глибокий гуманізм і висока духовність. Вона присвячена **людині**....

Знайомство здалеку і зблизька

Портрет. «Найбільше враження зробили на мене його великі, замріяні, глибоко проникливі очі. Він мав статну, вище середнього зросту фігуру; красиві форми, чисто, до блиску виголену голову, прекрасні вуса, які йому дуже йшли і прикрашали його обличчя. Одягнутий був у білий, елегантно пошитий костюм. Узагалі в його постаті, одязі й манерах було стільки простоти, скромності і в той же час відбивалось якесь внутрішнє благородство і привабливість. Рухи його були скупі, жодного зайвого жесту, голос проникливий,

у великій приязні. І власне їй завдячую я нахил до всього гарного та любов і розуміння природи».

Дитинство і юність майбутнього письменника минали у містечках і селах Поділля.

Навчався в початковій школі, потім у духовному училищі м. Шаргорода (1876—1880). Знання з літератури, філософії, природничих наук Коцюбинський здобував самотужки, наполегливою самоосвітою.

У 1882 р. у Вінниці Коцюбинський згуртує навколо себе передову молодь: організовує гурток, учасники якого вели запальні розмови про долю народу, про шляхи боротьби за соціальну справедливість, читали заборонену літературу. 18 квітня 1883 р. жандарми вчинили перший обшук на квартирі Коцюбинського, а після другого (1884 р.) за ним було встановлено негласний нагляд поліції.

У 1891 р. юнак склав іспит на народного вчителя при Вінницькому реальному училищі, а відтак працював домашнім учителем у с. Лопатинцях, де вів освітню роботу серед селян, записував фольклор.

У 1892—1893 рр. Коцюбинський був членом нелегального громадсько-культурного товариства «Братство тарасівців». У своїй програмі «тарасівці» звинувачували царизм, який проводив політику асиміляції народів, нищення націй, висували ідею українського національного відродження. Члени товариства закликали порушувати питання «права вкраїнської нації» «скрізь, де тільки можливо», зокрема й у літературі. До «Братства тарасівців» входили такі відомі українські письменники й громадські діячі, як Борис Грінченко, Володимир Самійленко. Ідеї «Братства» відображені в казці Михайла Коцюбинського «Хо».

У 1892-1896 роках М. Коцюбинський працював у складі Одеської філоксерної комісії, яка боролася зі шкідником винограду — філоксерою. Робота в селах Бессарабії і Криму дала йому матеріал для написання циклу «молдавських» («Для загального добра», «Дорогою ціною») і «кримських» («В путях шайтана», «На камені», «Під мінаретами») творів.

З листопада 1897 р. до березня 1898 р. обіймав різні посади в редакції житомирської газети «Волинь».

У 1898 р. оселився в Чернігові. Працює в Чернігівському земстві. Із вересня 1900 до 1911 року — у міському статистичному бюро.

У Чернігові М. Коцюбинський зустрів свою майбутню дружину — Віру Устимівну Дейшу. Тут виросли їхні діти — Юрій, Оксана, Ірина, Роман. Письменник брав активну участь у культурному житті міста, влаштовував літературні вечори, підтримував письменників-початківців.

«Чернігівський період» найплідніший у творчій біографії митця. Тут з'явилися твори, що принесли авторові світову славу:

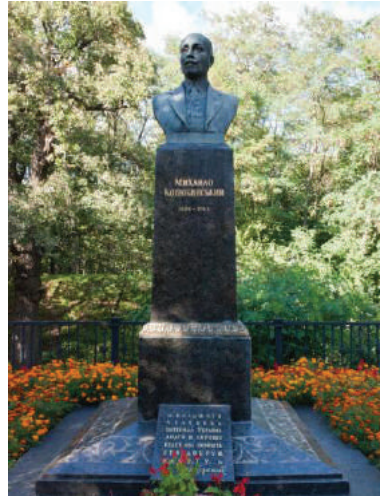
«Intermezzo», «Цвіт яблуні», «Дорогою ціною», «Хвала життю», «Fata morgana», «Тіні забутих предків».

Останні роки життя письменника позначені різким погіршенням здоров'я, загостренням хвороби серця.

Він пішов у засвіт 25 квітня 1913 р. на 49-му році життя, у пору розквіту таланту, сповнений творчих задумів.

За передсмертним бажанням М. Коцюбинського поховали в Чернігові на Болдиній горі, в гаю Троїцького монастиря, На могилі встановлено пам'ятник письменнику (скульптори Ф. Коцюбинський, С. Андрійченко, Я. Ковбаса).

У Вінниці й Чернігові діють музеї М. Коцюбинського. Склею на річці Південний Буг, де любив відпочивати митець, названо його іменем. У місті Шаргороді встановлено пам'ятну стелу (скульптор М. Непорожній).

Пам'ятник М. Коцюбинському, м. Чернігів, парк Болдина гора

Запитання і завдання

1. Яким постає Михайло Коцюбинський у спогадах його сучасників?
2. Під впливом яких факторів формувався характер Михайла Коцюбинського? Які події дитинства відіграли в цьому визначальну роль?
3. Яким уявляється вам образ письменника на тлі епохи? Зробіть історико-літературну реконструкцію його життєпису.
4. Які запитання виникли під час опрацювання розділу підручника й розповіді вчителя? Поставте їх учителеві, запитайте друзів. Чи отримали ви відповіді на свої запитання? Чи задовольнили вони вас?
5. Чи хочете ви продовжити знайомство з творчістю письменника? Якщо так, скористайтеся матеріалом подальших розділів підручника або інших джерел. Якщо — ні, спробуйте відповісти на запитання, чому особа митця не викликала зацікавлення? Дізнайтеся, чи є серед однокурсників й однокласниць однодумці.
6. Підготуйте повідомлення на тему «М. Коцюбинський і живопис» (художники-ілюстратори Ф. Кричевський, Л. Прийма, О. Кульчицька, Г. Якутович, М. Маринюк; художники-портретисти В. Пойда, М. Жук). Ознайомте зі своїми напрацюваннями учнів середніх класів, де вивчається творчість Великого Сонцепоклонника.
7. Перегляньте художньо-документальний фільм «Золотий засів» — Режим доступу: <http://glas.org.ua/projects/teleexcursions/kocubinskii.html>. Поділіться враженнями в класі, з близькими.
8. Поміркуйте над питаннями: «Який «золотий засів» при народженні заронив у душу людини Господь? У чому таємниця справжнього таланту?»

Художній світ письменника

Письменник любить і вмів відкривати для себе й для читачів нові світи, бачити їхню красу, досліджувати їхню магію й неповторність... проникати в дух народів і часів.

С. Жила, науковець

Його епоха. Світогляд, творча манера Михайла Коцюбинського формувалися на зламі двох епох. Однією з характерних ознак літературної доби кінця XIX — початку XX ст. є посилена увага до людини, до її внутрішнього світу. В українській прозі відбувається активний пошук нових можливостей для зображення психічних станів особистості як самого письменника, так і його персонажів. Переважає етнографічно-реалістична манера письма, але з часом усе голосніше заявляють про себе прихильники модернізму.

Спочатку М. Коцюбинський сумлінно копіює стилістику І. Нечуя-Левицького та Панаса Мирного, потім починає творити власні формообрази.

С. Єфремов, простежуючи головні тенденції в розвитку художнього мислення й стилю Коцюбинського від етнографічно-реалістичної манери до метафоричного, імпресіоністичного й психологічного письма, зазначав: *«Од українського реалізму взяв він твердий сталий ґрунт, ясність думки та інтерес до громадянської трактовки тем; од французького натуралізму — тверезий погляд на безбоязке шукання потрібної йому краси всюди, куди може зазирнути око художника; од російських письменників новітнього часу — їхню витончену техніку та глибокий інтерес до психологічних проблем; од північних велетнів — чітке, ясне письмо разом з тим глибоким символістичним пантеїзмом³, зразки майстерні якого маємо, наприклад, у Гамсуна».*

Саме з *психологічним імпресіонізмом* — стильовою домінантою норвезького письменника К. Гамсуна — стильова манера М. Коцюбинського має найбільше спільних типологічних рис. Проте творчість жодного з письменників цієї епохи не може краще відповісти на питання, що таке імпресіонізм, як творчість М. Коцюбинського. Вона віддзеркалювала загальні процеси, що відбувалися в художній практиці України та Європи. Еволюція його творчості — це певною мірою відображення складних процесів розвитку художнього мислення доби.

Коцюбинський передає внутрішній світ героя у його духовному вимірі. Відтворюючи потік чуттєвого світосприймання, зосереджується на певному почутті, що висвітлюється різними художніми засобами, серед яких чи не найважливішими є образи природи.

³ Пантеїзм (грец. pan — усе і theis — бог) — філософсько-релігійне вчення, за яким Бог отожднюється з природою, розчиняється в ній.

Його оригінальний стиль — не тільки мистецький і витончений, але й має свій особливий національний характер.

Запитання і завдання

1. Визначте, які актуальні проблеми свого часу висвітлив М. Коцюбинський.
2. Наведіть два-три аргументи на підтвердження тези, що письменник здійснив справжній переворот в українській літературі.
3. Викладіть поданий матеріал у формі таблиці, де відобразіть спільне і відмінне у творчості Михайла Коцюбинського й Панаса Мирного.

Довідник читача

Імпресіонізм (фр. *impression* — враження) — художній напрям у літературі, а також живописі та музиці, заснований на принципі фіксації й відтворенні безпосередніх суб'єктивних вражень, спостережень, переживань.

Виник у 1860-х роках й остаточно сформувався на початку 20 століття у Франції. Визначення походить від назви картини Клода Моне «Враження. Схід сонця» («*Impression. Soleil levant*», 1873).

Засновниками літературного імпресіонізму вважаються брати Гонкури. Виявився він також у творчості Гі де Мопассана, М. Пруста (Франція), К. Гамсуна (Норвегія), О. Уайльда (Ірландія), А. Чехова, І. Буніна (Росія) та інших. Найяскравішим представником імпресіонізму в українській літературі є М. Коцюбинський.

Визначальні риси імпресіонізму: зображується й осмислюється не сам предмет, явище, а миттєві враження від нього; уривчастість, фрагментарність відтворюваних вражень замість притаманної реалізму послідовної зміни подій і явищ; діяльність героя імпресіоністичного твору спрямована більшою мірою на саморефлексію власних переживань і станів, аніж на перетворення зовнішнього світу; найпоширенішим жанром імпресіонізму стає новела.

Риси імпресіонізму у творчості М. Коцюбинського: тонкий психологізм у зображенні соціальних конфліктів; змалювання перебігу психічних процесів, порухів душі людини за допомогою кольору (звернення до символіки кольорів), звуку, «потоків свідомості»; переважання у творі кута зору героя (героїв) над авторським; безсюжетність і фрагментарність твору; ліризація оповіді; активне використання внутрішнього монологу.

Культурно-мистецький контекст

В Україні риси імпресіонізму проявляються у творах художників-реалістів Архипа Куїнджі, Фотія Красицького.

У найкращих творах художника-імпресіоніста відчутний вплив французького живопису з притаманною йому високою культурою використання кольору.

Микола Бурачек. «Влітку» (II чверть XX ст.)

Запитання і завдання

1. Розгляньте картину М. Бурачека «Влітку». Яким настроєм вона про-
йнята? Обміняйтеся в парі враженнями від зображеного.
2. Яким був задум художника? Що він хотів «сказати» глядачеві? Які при-
йоми застосував (композиція зображеного, світлотіньові ефекти тощо)?
3. Чи вдалося автору досягнути своєї мети? Чому ви так вважаєте?
4. Напишіть етюд (літературний або живописний), передайте стан природи
в різний час доби або в різні пори року.

Читацькі діалоги

Опрацьовуючи текст художнього твору, варто робити помітки про вра-
ження від прочитаного й запитання, які виникли, а також порушені автором
проблеми, оцінювати цікаві творчі знахідки.

А найголовніше — пам'ятати, що вивчення літератури — це не «шма-
тування» літературного твору на його складові (тема, ідея, художні засоби
тощо), а можливість краще зрозуміти себе, свій духовний світ, отримати
відповідь на запитання: «Що автор хотів сказати читачеві, тобто мені, цим
твором? Чи «почув» я його? У чому твір змінив мене?»

Довідник читача

Intermezzo (італ.) — «пауза», «перерва», «відпочинок». Так музиканти
називали в XVII столітті невелику інструментальну п'єсу довільної будови,
що виконувалася в перервах між актами трагедії чи опери. Цим терміном з
часом почали називати й самостійні фортепіанні п'єси.

Поезія в прозі — невеликий ліро-епічний твір, написаний ритмічною
прозою, який відзначається образністю й стрункістю композиції, сконцен-
трованістю змісту.

Етюд (фр.) — вправа, вивчення — невеликий за обсягом, переважно
безсюжетний твір настроєвого характеру, у якому автор подає конкретну
картину, фіксує момент, вихоплений із життя, відтворює внутрішній стан
людини, часто на тлі співзвучного пейзажу.

Особливості етюду в літературі: коротка форма; опис безпосереднього
враження; образність мови (саме образність є найбільшою окрасою етюду).

Поетика імпресіонізму

в психологічній новелі «Intermezzo»

*Коцюбинський, як і всі імпресіоністи, ніколи не зображує ніяких
типових характерів, а завжди неповторну індивідуальність людини,
байдуже, до якої професії чи стану вона належала б...*

О. Черненко, літературознавець

Історія написання. За жанром «Intermezzo» — це лірична імпресіоністична новела. Увага автора зосереджується не на подіях, а на переживаннях головного героя, на зміні його душевного стану.

Новела «Intermezzo» написана М. Коцюбинським у 1908 р. Це був час реакції — жорстоких розправ російського самодержавства з революціонерами й бунтівниками.

Клод Моне.
«Враження. Схід сонця» (1872)

су, нервовості. Сонце, ниви у червні, зозуля, жайворонки — образи оптимістичні, світлі.

Дійові особи в новелі — це символи психодуховних процесів героя. Символічні образи надають творці жанрових ознак поезії в прозі. Образи квітів, рослин, птахів, тварин — це символи внутрішніх явищ і процесів, що відбуваються в душі ліричного героя.

Зорові картини, створені словом, передають враження героя від навколишнього світу й водночас його внутрішні переживання. Імпресіоністична новела М. Коцюбинського «Intermezzo» є яскравим прикладом синтезу образотворчого й музичного мистецтва зі словесним.

Алегоричні дійові особи несуть важливе смислове навантаження, що дає змогу глибше зрозуміти авторський задум, ідейний пафос твору. Вони символізують складну боротьбу в душі ліричного героя, допомагають зрозуміти, як повертається до нього душевна рівновага. Ниви, сонце, три білі вівчарки, зозуля, жайворонки, степ, вітер лікують його змучену чужим горем душу настільки, що він уже може сприймати людське горе, більше не жахається залізної руки міста.

За позитивним і негативним впливом на митця можна виділити дві групи образів-символів: образи, які наповнюють душу позитивними емоціями, — сонце, жайворонки, ниви, а також образи, що породжують смуток, нервовість, стрес, — утома, людське горе, залізна рука міста. Їхній конфлікт створює ту багатозначність символів, які дають уявлення про те, що відбувалося в душі ліричного героя. Митець не може існувати поза суспільством, його обов'язок — служіння суспільству. Саме таким є ліричний герой — людина високої духовної культури, з багатим внутрішнім світом, розвиненим естетичним чуттям, яка добре розуміє красу і велич природи, відчуває нерозривний зв'язок людини із Всесвітом.

Феномен творчої особистості Коцюбинського — це феномен сонцепоклоніння і пов'язаний із ним особливий естетизм. Сонце, природу, квіти і все земне життя Коцюбинський обожнював. Сонце фізично давало йому життєву силу.

Зпитання і завдання

1. Що стало поштовхом до написання новели «Intermezzo»? Як пов'язана назва новели з її змістом?
2. Новела «Intermezzo» — твір прозовий, але має ознаки драматичного жанру. Які?

3. Які образи (зорові чи слухові) переважають у творі? Наведіть приклади.
4. Які мікрообрази, метафоричні й афористичні вислови з новели вам запам'яталися? Чому?
5. У новелі «Intermezzo», поемі самотньої душі, геніально сполучено найінтимніші автобіографічні переживання з духом космічності, яскраво зображено суперечності, які поєднують внутрішню й зовнішню самотність. Поміркуйте: «Самотність — це ліки душі». Виберіть один із поданих розділових знаків — (.), (!), (?), (...) — відповідно до вашого розуміння проблеми.
6. Михайла Коцюбинського у хвилини втоми рятувала природа. А що допомагає вам?
7. Світоглядно-естетична константа філософських роздумів М. Коцюбинського — віра в людину та її життєву силу, спрямовану на досягнення справедливості, діалог як шлях до порозуміння між людьми та пошуку істини. Спростуйте або доведіть цю тезу.
8. Напишіть есе на тему «Космос⁵ моєї душі» або «Космос починається в душі». За епіграф візьміть вислів О. Черненко: «Космічна самотність людини наповнює її щастям, бо та самотність дає й відчуття, що вона інтегральна, а водночас індивідуальна частина космічних сфер».
9. Який літературний образ новели допоміг вам зрозуміти мистецький задум автора?
10. Талановитий художник слова по-своєму зобразив дійсність, людські характери, збагатив нас новими думками, почуттями, образами. Висловіть власне враження від твору.
11. Сергій Єфремов назвав ліричну новелу «Intermezzo» «поемою душі», а Ніна Горик, письменниця, учителька, писала, що зміст новели — це «своєрідна поетична кардіограма внутрішнього стану митця». Спробуйте й ви афористично сформулювати своє визначення.

«Тіні забутих предків» — проникнення в дух часу й народу

Повість М. Коцюбинського «Тіні забутих предків» має зміст, що не піддається однозначному тлумаченню. «Тіні забутих предків» — багатопланові, поліфонічні, у них важко визначити якусь домінуючу ідею. Вони потребують естетично чутливого реципієнта, який зможе усвідомити семантизуюче, когнітивне і смислове розуміння тексту.

С. Жила

Читацькі діалоги

Для розуміння змісту повісті «Тіні забутих предків» слід пам'ятати, що Михайло Коцюбинський у своїй творчості спирався на фольклорні джерела. Одне з них — українська міфологія, у якій поєднуються християнські релігійні уявлення з язичницькими віруваннями, присутні взаємопереплетення елементів анімізму, фетишизму й тотемізму.

5 Згідно з тлумачними словниками, слово «космос» у перекладі з грецької мови означає порядок, стрункність. Під словом «космос» давньогрецькі філософи розуміли весь Всесвіт, при цьому розглядали його як упорядковану систему, яка, на противагу хаосу й безладу, відрізнялася гармонією.

обоє розуміли природу, сприймали як живу істоту, навіть чули її подих. Любити для Марічки й Івана — значить поєднати серця, душі, думки в одне ціле, злитися зі світом природи.

Іван був дев'ятнадцятою дитиною в сім'ї Палійчуків. Уже на початку повісті автор підкреслює незвичайність свого головного героя: *«Іван все плакав, кричав по ночах, погано ріс і дивився на неню таким глибоким, старече розумним зором, що мати в тривозі одвертала од нього очі. Не раз з ляком думала навіть, що то не од неї дитина. Не «сокотилася» баба при злогах, не обкурила десь хати, не засвітила свічки, і хитра бісиця встигла обміняти її дитину на своє бісеня».*

У сім років він умів уже знаходити цілюще зілля, розумів, про що співають птахи, знав про арідника (злого духа), що в лісах повно лісовиків і блукає чугайстер, живе голос сокири, у скелях ховається щезник, а в річках живуть русалки. Весь світ був наповнений чудесами й казковими істотами, яких Іван *«бачив на власні очі».*

Підрісши, Іван став гарним парубком: *«стрункий і міцний, як смерічка, мастив кучері маслом, носив широкий черес і пишну кресаню».* Він уже господар, «газда»: знає, як доглядати за худобою, як зберегти овечок від злих духів.

Юнак здатний на велике почуття, щирий і відданий у коханні. Та чи пронесе протягом свого життя це почуття Іван?

Марічка на початку повісті — маленька дівчинка, що ласкою та добротою розтопила лід ворожості в серці малого Іванка. Діти потоваришували, а згодом і покохали одне одного. Дівчина мала таку ж поетичну душу, як і Іван. Усе, що вона бачила, про що чула від коханого чи від людей, виливалося в пісню.

Після загибелі Марічки Іван пішов із села. Повернувшись додому через шість років, він одружився з **Палагною**, бо «треба ж було газдувати». Палагна була повною протилежністю Марічки: *горда, пихата, зарозуміла, «здорова дівка з грубим голосом й властю шиєю».*

Сімейне життя не склалося. Та й не могло скластися у цих таких різних людей. Зрештою Палагна стає коханкою мольфара Юри. Іван, як і в дитинстві, залишається сам на сам у своєму світі, серед своїх думок і почуттів. І немає жодної людини поруч, щоб сприйняла та зрозуміла його сум та тугу.

Марічка любила, коли він грав на фангурі.

Олена Кульчицька.
Ілюстрація до твору
«Тіні забутих предків» (1929)

Показуючи поступові зміни психологічного стану героя, автор змальовує втрату ним відчуття реальності. Його манили гори й поклик Марічки. Голос, у якому був «поклик кохання і муки», — це останнє, що він чув у своєму земному житті.

Майстерно й психологічно тонко описує М. Коцюбинський і жагу почуттів Палагни та Юри. Їхні стосунки чимось схожі на змагання пристрасті й гордості, втішеного самолюбства й фізіології. Образ мольфара набуває гіпертрофованих фантастичних рис. Він здатний керувати хмарами, впливає на життя та людей: *«Був як бог, знаючий і сильний, той градівник і мольфар. У своїх дужих руках тримав сили небесні й земні, смерть і життя, здоров'я худоби й людини, його боялись, але потребували всі»*.

М. Коцюбинський розкриває особливості ментальності українського народу, схильність його оживлювати все навкруги себе, намагання естетизувати навколишнє. Світ повісті «Тіні забутих предків» цілком заселений істотами традиційної української міфології, які живуть поряд з людьми, втручаються в їхнє життя. Це нявки, злий арідник, щезник, лісовик, добрий чугайстер.

Довідник читача

Метафора належить до основних тропів поетичного мовлення, що побудований за принципом подібності й слугує одним із засобів посилення образності й виразності мови. Будь-яка метафора є переносно вжитим словом, що виступає засобом образної художньої характеристики.

Метафори Коцюбинського поєднують ознаки досить віддалені: рух і колір, відчутна музичність барв, зорового вираження набувають звуки, а слово стає образом. Маленький Іван ловить «химерну мелодію пісні, що вилась, тріпала крильцями і не давалась». Мороз блискає «срібним мечем, потинаючи звуки в повітрі». Іван чує, як «затоплював гори глухий гомін ріки, а з нього капав час од часу прозорий дзвін колокольця». Привертають увагу лексичні сполуки, у яких змістові ознаки слів характеризуються несумісністю, наприклад: «Кипів холодний Черемош». Такі метафори оксюморонного типу у М. Коцюбинського завжди вмотивовані за змістом та емоційно. Малий Іван «німо кричав од холодного жаху», а саме так і кричать у страшному сні. Він слухає «дзвінку тишу», яка для нього в горах справді дзвенить «хвоею смерек», «шумом ріки», «оксамитовим гулом грому». І здається, що навіть сонце, яке «налляло золотом... долину, зазеленило трави», теж її напоює звуками.

У повісті великого значення в організації метафоричного контексту набуває принцип контрасту. Контраст барв містить у собі оцінно-психологічні моменти, пов'язані з усталеною в мові символікою: *«чорні смерекові ліси»* і *«ясна зелень царинок»* як змагання темного і світлого в житті. Так само, як і контрасти, посилюють динаміку, драматизм оповіді численні метафори, побудовані на дієсловах руху. Обличчя гір робиться «рухливим» від гри світлотіні. В уяві Івана міняються гори — вони теж рухаються, ростуть. Іван

рухається, підіймаючись угору, а в зображенні — рухаються гори, бо чим вище він підіймається, тим ширшає обрій навколо: «За плечима в Івана росли вже гори і голубіли удаліні. [...] розросталось небо». Далекі гори одкривали один за одним свої верхи, вигинали хребти, вставали, як хвилі в синьому морі. [...] колола землю та небо гострим шпилем Говерла, і Чорногора важким своїм тілом давила її. [...] блакитне море збурених гір обляло Івана широким колом, і здавалось, що ті безконечні сині вали таки ідуть на нього, готові впасти до ніг».

Запитання і завдання

1. Поміркуйте: чи відповідають складному духовному життю і настроям героїв метафоричність зображення дійсності, відчутно рухомі, постійно мінливі картини природи?
2. Наведіть 2-3 приклади з твору, які свідчать, що після смерті Марічки Іван утратив сенс життя.
3. Проаналізуйте розмову Івана з нявкою. Чи є в ній деталі, які вказують на неминучість трагедії?
4. Як проявляється благородство Івана у ставленні до нявки?
5. Чому гине Іван? Чи був він щасливим в останні хвилини свого життя? Чи сприймається його загибель як трагедія?
6. Назвіть основні проблеми, порушені М. Коцюбинським у повісті «Тіні забутих предків». Які з них хвилюють вас найбільше? Чому? Який шлях їх розв'язання ви бачите?

Культурно-мистецький контекст

Нам треба стояти... ногами на нашій землі, головою бути в Європі, а руками охоплювати якнайширше справи української нації.

І. Труш

Іван Труш — майстер пейзажу й портретист, мистецький критик й організатор мистецького життя в Галичині, один із найвизначніших українських митців-імпресіоністів. Його називали поетом кольору й сонця.

Прагнення змалювати культуру й побут карпатського краю, багатого традиціями й фольклором, овіяного народними легендами та переказами, спонукало художника до мандрівок Гуцульщиною. Художнику вдалося створити узагальнений, оспіваний у поетичних метафорах образ України.

Найулюбленішими героями Івана Труша були трембітарі.

Іван Труш. «Трембітарі» (1905)

Незвичайний і різноманітний світ гуцульського краю, відтворений на сторінках «Тіней забутих предків» Коцюбинського, уразив геніального кінорежисера **Сергія Параджанова** (Саркіс Параджанян), який давно мріяв створити фільм про поетичну талановиту душу українського народу: «*Ми хотіли зробити фільм про вільну людину, про серце, яке хоче вирватися, звільнитися від побуту, від дрібних пристрастей і навичок... Ми відкривали для себе Карпати не як етнографічний матеріал. Любов, відчай, самотність, смерть — ось фрески з життя людини, які ми створили*»

У 1964 р. Параджанов екранізував повість. «Це було не просто свято українського мистецтва. Це було свято української душі. Підтвердження того, що Україна може стати естетичною і духовною величиною в світі», — писав Іван Дзюба про стрічку Параджанова.

Фільм став знаковим для дисидентського руху. Під час прем'єри в 1965 р. шістдесятники Іван Дзюба, Василь Стус і В'ячеслав Чорновіл виступили з різкою критикою арештів серед інтелігенції, за що зазнали гонінь з боку влади. Сам Параджанов був переслідуваний і заарештований, а після звільнення йому заборонили жити в Україні.

Кінострічка здобула всесвітнє визнання: близько 150 призивів, медалей та інших нагород (39 міжнародних відзнак, 28 призивів на кінофестивалях, із них — 24 гран-прі) у 21 країні. С. Параджанову надсилали свої вітання Фелліні, Антоніоні, Курасава, а польський режисер Анджей Вайда став перед Параджановим на коліна й поцілував руку, дякуючи за цей шедевр.

На Заході фільм демонструвався під назвою «Вогняні коні». У польському журналі «Екран» (1966 р.) було видрукувано: «*Поетична повість на межі реальності й казки, дійсності й уяви, достовірності та фантазії*».

Довідник читача

Художній образ — узагальнена картина людського життя та навколишнього світу (людина, природа, предмет, подія, явище), втілена в індивідуальну мистецьку форму творчою уявою художника.

За способом творення й сприймання розрізняють: зорові, слухові, дотикові, смакові, запахові образи.

Новела — різновид оповідання, невеликий за обсягом розповідний твір про якусь незвичайну життєву подію з напруженим сюжетом, яскраво вираженою дією і несподіваним фіналом.

Художній метод — сукупність принципів ідейно-художнього пізнання та образного відтворення світу, спосіб осягнення дійсності засобами мистецтва.

Літературний напрям — конкретно-історичне втілення художнього методу, що проявляє себе в ідейно-естетичній спільності групи письменників у певний період.

Пейзаж (фр. *pay sage* від *pa ys* — країна, місцевість) — один із композиційних компонентів художнього твору: опис природи, будь-якого незамкнутого простору зовнішнього світу. Існують статичні пейзажі (спокійне, врівноважене зображення природи), динамічні (під час вирування стихійних сил). Пейзажі за тематикою поділяються на: степовий, лісовий, мариністичний (опис моря), урбаністичний (опис міста), індустріальний (опис заводів, домен, шахт). Залежно від напрямку, до якого належить твір, пейзажі бувають класицистичні, сентиментальні, романтичні, реалістичні, імпресіоністичні та інші.

Запитання і завдання

1. Охарактеризуйте відтворене М. Коцюбинським світосприймання гуцулів.
2. Що дає людині зв'язок із природою? Чи кожна людина здатна посправжньому захоплюватися її красою?
3. Хто з героїв повісті «Тіні забутих предків» відчуває найбільш органічну єдність із природою? Які прагнення породжувало усвідомлення такої єдності з навколишнім світом?
4. Перегляньте фільм С. Параджанова «Тіні забутих предків». Що справило сильніше враження — літературний твір чи його екранізація? Чи зумів режисер передати колорит Карпат і мешканців краю?
5. Літературу називають людинознавством. Що нового про людину ви дізналися з творів М. Коцюбинського?
6. Які ідеї хотів донести до читача письменник своїми творами? Наскільки близькі вони вам?
7. Випишіть 10—12 слів (фраз) із новели «Intermezzo» і повісті «Тіні забутих предків», які вважаєте важливими для осягнення їх змісту. Свій вибір аргументуйте.
8. Чи змінилися ви як читач у процесі вивчення творчості М. Коцюбинського? У чому? Якими новими знаннями й уміннями оволоділи?
9. Як вплинуло вивчене на ваше сприйняття й розуміння себе, людей, світу?
10. Над якими питаннями автор та його герої змусили вас задуматися? Озвучте два-три з них. Чи знайшли ви відповідь на свої запитання?
11. Проблемно-пошукова робота за підручником та Інтернет-ресурсами. Об'єднайтеся у групи. Прочитайте спогади про М. Коцюбинського. Порівняйте словесний опис зовнішності письменника з образотворчим портретом (М. Жук. Портрет М. Коцюбинського). Наскільки точно вдалося художникові відтворити характер М. Коцюбинського? Своє твердження обґрунтуйте.
12. Розгляньте картину представника українського імпресіонізму М. Бурачека «На Поліссі. Вечір». Якими мотивами вона співзвучна з новелою «Intermezzo»? Якби вам запропонували створити серію картин за новелою «Intermezzo», яку кольорову гаму ви використали б? Передайте словесно чи в кольорі загальний настрій новели.

Михайло Жук. Портрет Михайла Коцюбинського (1907).

Микола Бурачек.
«На Поліссі. Вечір» (1910)

ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА

27 листопада 1863 — 21 березня 1942

Відбір і підшукування красивого і благородного, розкривання благородного і героїчного — це й є мистецтво як таке!

Ольга Кобилянська

*Чи на вершинах, чи в долинах, —
Де б не лягла стежа твоя, —
В душі — Краса і Україна,
Як двоєдина зоря.*

Олекса Стефанович

Творчість Ольги Кобилянської є одним із безцінних надбань у скарбниці української літератури. У творах письменниці утверджуються модерністські принципи художнього освоєння дійсності: естетизм, індивідуалізм, міфологізм та фемінізм. Її герої сповнені пошуком краси та гармонії, одвічним прагненням досконалості, вони наділені характером сильної, вольової особистості з тонкою душею. Все це засвідчує європейський рівень української літератури кінця XIX — початку XX ст.

Знайомство здалеку і зблизка

Портрет. Ольга Кобилянська була брюнеткою з оксамитовими очима, мала струнку постать, яку зберегла до глибокої старості. Вирізнялася тонким смаком, цікавилася новинками моди, тому завжди вишукано одягалася.

Освіта. Ольга Кобилянська чи не все своє життя шкодувала, що не здобула повноцінної освіти, а тому намагалася замінити її відсутність читанням науково-мистецької та філософської літератури. Однак, як згодом зізнавалася, не могла повністю осягнути її зміст.

Вдача. Щоденник О. Кобилянської розкриває її як вразливу й емоційну натуру. Особистий душевний біль майбутньої письменниці став тим життєвим матеріалом, що згодом знайшов відображення в її творах. *«Межи моїми ровесницями і знакомими, котрих в мене було небагато, не було жодної, котрій я б була могла відкрити свою душу з її тайнами. Їх ідеал був мужчина і заміжжя, тут вже все кінчалось... Мені хотілось широкого образования, і науки, і ширшої ариені діяльності»*, — згадувала письменниця в автобіографії.

Захоплення. Ще у дитинстві Ольга виявляла хист до музики, навчилася грати на фортеп'яно. Дівчина брала участь в аматорських виставах, любила співати, багато читала — переважно твори

У 1891 р. родина Кобилянських переїхала на постійне проживання до Чернівців. Саме в цей час Ольга захопилася ідеями жіночої емансипації, що згодом знайшли художнє відображення у повісті «Людина» — першому україномовному творі письменниці.

О. Кобилянська писала оповідання, займалася перекладацькою роботою, вела активне громадське життя в «Товаристві руських жінок».

Повість «Царівна» (1895) принесла авторці визнання, отримала схвальні відгуки в літературній критиці, зокрема І. Франка.

У 1898 р. письменниця побувала на святкуванні 25-річного ювілею творчої діяльності І. Франка, де познайомила з В. Стефаником.

Роком пізніше, відвідуючи Київ і Канів, О. Кобилянська налагодила приязні стосунки з письменниками М. Коцюбинським, М. Старицьким та композитором М. Лисенком. Дружба і творча співпраця зав'язалася у письменниці з Лесею Українкою.

1903 р. став для письменниці часом випробувань: захворіла мати, сім'я переживала матеріальні труднощі, виникли проблеми з власним здоров'ям.

У 1908 р. О. Кобилянська закінчила роботу над повістю «В неділю рано зілля копала...», у якій поєднала реалістичні й романтичні тенденції художньої творчості.

У 1914 р. під враженням подій Першої світової війни письменниця створює цикл антивоєнних новел.

1929 р. у її творчій діяльності ознаменувався виданням повного зібрання художніх творів.

О. Кобилянську було прийнято до Спілки письменників України і навіть встановлено пенсію, хоча вона й проживала на території Румунії.

На початку Другої світової війни профашистський румунський уряд намагався віддати видатну письменницю під трибунал, але 21 березня 1942 р. після тяжкої хвороби вона померла. Поховали О. Кобилянську в Чернівцях.

У Чернівцях створено Літературно-меморіальний музей О. Кобилянської, що знаходиться у будинку, де вона проживала з 1925 р. до своїх останніх днів.

У 2006 р. було засновано щорічну літературно-мистецьку премію імені О. Кобилянської, що присуджується за найкращий літературний твір і наукові праці щодо питань гендерної політики в державі.

Ольга Кобилянська та Леся Українка. Фото (1901)

Запитання і завдання

1. Що вас зацікавило в особі письменниці? Які риси її вдачі імпонують найбільше? Чим? Обговоріть це питання в класі.
2. Які запитання виникли під час опрацювання розділу підручника і розповіді вчителя? Чи отримали ви відповіді на них?
3. Підготуйте і презентуйте перед однокласниками й однокласницями усний журнал «Цікаві факти з життя Ольги Кобилянської».
4. Що вам відомо із уроків зарубіжної літератури та предметів естетичного циклу про неоромантизм як європейський мистецько-художній напрям?

Довідник читача

Неоромантизм (від грецьк. νέος — молодий, новий і фр. *romantisme*) — стильова течія модернізму, що визначилася на межі 1880—90-х рр. у берлінському мистецькому середовищі. Неоромантизм передбачав оригінальну модифікацію романтичного типу творчості.

Основні ознаки неоромантизму: змалювання яскравої, неповторної індивідуальності, яка вирізняється з маси і протистоїть злу; герої характеризуються внутрішнім аристократизмом, бажанням жити за критеріями ідеалу; головна увага зосереджується на відтворенні духовного світу людини, а не суспільно-соціальних подій; використання умовних, фантастичних образів, ситуацій та сюжетів; символічний зміст образів та ситуацій, відмова від їх типізації.

Читацькі діалоги

Романтизм як мистецький напрям кінця XVIII — початку XIX ст. генетично пов'язаний зі стильовою течією модернізму, що отримала назву «неоромантизм», оскільки порив особистості до ідеального, виняткового є спільним у розумінні романтизму і неоромантизму.

Неоромантики, як і представники романтизму, возвеличували подвиг особистості, оспівували мужність, відтворювали романтику пригод, часто обираючи тлом для своїх сюжетів екзотичні країни. Для неоромантизму характерні пошуки ідеалу в повсякденній дійсності, «відкриття» героя у звичайній людині. Неоромантики віддавали пріоритет чуттєвій сфері людини, емоційно-інтуїтивному пізнанню, відтворювали потаємні прагнення душі. Неоромантичний герой — сильна особистість, якій притаманні риси «надлюдини»; іноді це вигнанець, що протистоїть суспільній більшості, шукач романтики та пригод. Сюжет неоромантичного твору напружений, із елементами небезпеки, боротьби з таємничими або надприродними подіями.

Неоромантичні тенденції знайшли відображення у творчості письменників зарубіжної та української літератури, зокрема Р. Кіплінга, Г. Ібсена, Кнута Гамсуна, Джека Лондона, М. Гумільова, представників угруповання «Молодої Польщі», повістях «Людина», «Царівна» та новелістиці О. Кобилянської, поетичній збірці «Зів'яле листя», поемі «Мойсей» І. Франка, поезіях М. Вороного та Олександра Олеся.

Запитання і завдання

1. Проведіть роботу в одній із груп (на вибір), що передбачає дослідження характерних ознак романтизму та неоромантизму. На основі результатів власного пошуку та презентації іншої групи узагальніть інформацію та визначте спільні й відмінні ознаки цих художніх напрямів.
2. Назвіть стильові особливості неоромантизму в художніх творах, вивчених у курсі зарубіжної літератури.

Переїхавши до м. Чернівці у 1891 р., О. Кобилянська пише україномовні повісті та оповідання «Він і вона», «Царівна», «Що я любив», «Ніоба», «Некультурна», «Природа», «Земля», «У неділю рано зілля копала...», «Через кладку», «За ситуаціями», «Апостол черні», у яких виявляється неоромантично-символістська естетика модернізму.

Сповідуючи філософію Ф. Ніцше, письменниця зображувала людину як неповторну особистість — мислячу, горду, відважну, здатну творити добро, відстоювати право на щастя. Для О. Кобилянської такою особистістю є жінка. У її творах зображено жінку з повноцінним особистісним світовідчуттям, із багатим внутрішнім світом, наділену відкритим розумом, щирим серцем, волею та правом на щастя. Неоромантичний ідеал утілено в жіночих образах повістей О. Кобилянської «Людина» (1892), «Царівна» (1895), музичних новел «Impromptu phantasie» (1894) та «Valse melancolique» (1894).

У повісті «Земля» (1901) висвітлено проблеми взаємин батьків і дітей, злочину й кари, людини і землі. У творі на прикладі родини Федорчуків художньо інтерпретовано вічний мотив братовбивства. Повість вирізняється художньою довершеністю, глибоким психологізмом і символізмом у розкритті образів.

Повість «У неділю рано зілля копала...» (1908) — одна із найвидатніших у творчій спадщині письменниці. В основу твору покладено мотив романтичної пісні-балади «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці».

У творчості письменниці періоду з 1915–1923 рр. домінують мотиви трагічної безвиході, страждання особистості, її душевного болю, обумовлені зокрема й подіями Першої світової війни.

Отже, творчий доробок О. Кобилянської — це новизна проблематики, глибокий психологізм, музичність художньої оповіді.

Запитання і завдання

1. Прослідкуйте вплив філософських концепцій рубежу віків на формування творчої індивідуальності О. Кобилянської.
2. Чому феміністична проблема стала актуальною в неоромантичній творчості авторки?
3. Підготуйте повідомлення на тему: «Ольга Кобилянська і західноєвропейська література».
4. У чому виявляється новаторство творчості письменниці?

Культурно-мистецький контекст

Яскравим представником неоромантизму в українському живописі є Олександр Мурашко.

Картина О. Мурашка «Портрет дівчини у червоному капелюсі» (1902–1903) — ідеалізація позитивного, возвеличення жіночої краси засобами живопису. Червоний колір на полотні передає всепереможну життєствердну енергію.

Поетика неоромантизму яскраво виражена у творчому доробку композитора Миколи Лисенка. Так, у камерній «опері-хвилиниці» «Ноктюрн» виразним є художнє відтворення неоромантичної концепції двох світів — ідеального й реального, мрій та буденності. Перед слухачем постають барвисто-картинні музичні образи «пісні ночі», що переносять у чисті таїни дитинства та юності.

Олександр Мурашко. «Портрет дівчини у червоному капелюсі» (1903)

Запитання і завдання

1. Підготуйте презентацію репродукцій картин художників-неоромантиків. Охарактеризуйте один із їхніх творів у контексті естетики неоромантизму.
2. Прослухайте «Ноктюрн» М. Лисенка та назвіть його неоромантичні ознаки.

Довідник читача

Експромт (від лат. *expro(m)tus* — готовий) — вчинок, вислів, твір без попередньої підготовки.

Музичний експромт — лірична п'єса для фортепіано або скрипки, створена як імпровізація.

Польський композитор Ф. Шопен написав чотири музичні п'єси в жанрі експромту. Його попередником був австрійський композитор Ф. Шуберт, якого і вважають основоположником музичних експромтів.

Літературний експромт — прозовий або віршований твір, створений миттєво, без попереднього обдумування.

Ліризм і музичність художнього нарису «*Impromptu phantasie*»

Схожість неоднакових за соціальним і професійним статусом дійових осіб написаних у різний час творів О. Кобилянської у музичних чуттях, відчуттях, поглядах на довколишнє... у сприйнятті музики наводить на думку, що за її героями стояла одна людина, вони мали спільного прототипа і тим прототипом була вона сама...

О. Мацяк, дослідниця творчості О. Кобилянської

Специфічною рисою художнього мислення О. Кобилянської є музичні асоціації, через які вона розкриває емоційно-чуттєвий світ персонажа. Особливо яскраво це виражено в **новелах «*Impromptu phantasie*»** та «***Valse melancholique***», у яких музика є суголосною душевному стану героїв.

Музика відігравала важливу роль у житті письменниці. Музикально обдарованою була вся родина Кобилянських. Сама вона

Перехід від стриманого, ліричного вступу до напруженого розвитку теми з її багатством емоційних тонів також відбувається за законами форми сонати. Виконання етюд Ф. Шопена *«Impromptu phantasie»* «переїжджим стройником фортеп'яна» у часи дитинства героїні та згодом, коли вона «виросла... була розумна, дотепна, незвичайно багата натура», спричиняє сильний емоційний вплив на неї, що виявляється у лейтмотиві образу сліз: *«Я ніколи, ніколи не могла «Impromptu phantasie» сама грати! Але коли чую її, як другі грають, то душа моя наповнюється слізьми. Що се такого?»*

Короткі абзаци з мінімальною кількістю речень створюють візуальний ефект акордів, імітують гру на фортепіано. Письменниця звертає особливу увагу на техніку виконання етюд: *«Почав грати. Зразу недбало, немовби бавився, і одною рукою, більше «ріано». Тони звучали, немов здавлений, пристрасний сміх, так, немов сміх жіночий, одначе не сміх щасливий... Опісля — обидвома руками. І тепер розляглись тони пориваючої, неописаної, якоїсь немов морозячої краси... Те, що грав, була пристрасть, як грав — зраджувало його як людину...»*.

Головна героїня твору уособлює поетичну й емоційну натуру, яку вразив *«Impromptu phantasie»* Ф. Шопена. Вона — особистість *«ніжна, вразлива мов мімоза, з сумовитими очима»*, яка водночас *«бувала пристрасною, глибоко зворушеною істотою, що пригадує молодих арабських коней»*.

Опис виконання шопенівського етюд пробуджує у читача емоції, викликає враження від опису мелодії, дозволяє зрозуміти душевний стан героїні: *«Зразу стало їй холодно, а опісля — сама не знала, як се прийшло, — почала плакати. Тихо, але цілою душею»*.

Запитання і завдання

1. Які емоції викликав у вас нарис О. Кобилянської *«Impromptu phantasie»*?
2. Прослухайте композицію Ф. Шопена *«Impromptu phantasie»*. Передайте свої враження. Охарактеризуйте сприйняття цієї композиції головною героїнею твору О. Кобилянської. Чим схожі, а чим відмінні ваші враження?
3. Розкрийте образ головної героїні нарису. У чому виявляється краса її душі?
4. Чому *«Impromptu phantasie»* є автобіографічним твором? Відповідь обґрунтуйте відомими вам фактами з життя О. Кобилянської, зверніться до щоденників, епістолярної спадщини письменниці.
5. Як феміністичні переконання О. Кобилянської позначилися на образі головної героїні?
6. Які морально-етичні проблеми життя інтелігенції актуалізовано у творі?
7. Доведіть, що нарис *«Impromptu phantasie»* О. Кобилянської є неоромантичним твором.
8. Визначте жанрові особливості художнього нарису. Порівняйте цей жанр з іншими малими жанрами прози.

Культурно-мистецький контекст

Польський композитор Фрідерік Шопен збагатив західноєвропейську музику слов'янськими мотивами та колоритом, розробив лаконічні музичні форми.

Він є автором музичних творів різного жанру — етюдів, прелюдій, скерцо, ноктюрнів, балад, музичних експромтів, рондо, вальсів, мазурок і полонезів.

Музика Ф. Шопена була внутрішньо близькою для багатьох модерністів. Зокрема, душевну спорідненість із творами митця відчувала й О. Кобилянська. До музики Ф. Шопена вона звертається у повісті «Людина», романі «Апостол черні». Музичні новели «Valse melancholique» та «Impromptu phantasie» письменниця називає аналогічно до творів польського композитора.

У центрі Києва встановлено пам'ятник Ф. Шопену у вигляді білого роялю з червоними квітами — кольорів прапора Польщі.

Фрідерік Франсуа Шопен
(1810–1849) —
польський композитор
та піаніст

Новела «Valse melancholique» — «музично-пластична поема в прозі» (Леся Українка)

Новела О. Кобилянської «Valse melancholique» була опублікована у 1898 р. в «Літературно-науковому віснику», хоча її німецькомовний варіант написано чотирма роками раніше.

Сюжет. «Valse melancholique» — історія життя трьох талановитих дівчат — вчительки Марти, художниці Ганни та піаністки Софії, світовідчуття та життєва позиція яких не відповідали тогочасним уявленням про роль жінки в суспільстві.

Тема. Основною темою новели «Valse melancholique» є художнє зображення долі талановитої жінки, яка присвятила своє життя служінню мистецтву.

Зміст новели розкривається через художнє відтворення думок і почуттів жінок-естеток. Героїні твору — сильні, вольові, самодостатні, горді та незалежні жінки, які прагнули утвердитися в патріархальному світі. Вони не боялися залишитися незаміжніми, а особисте щастя вбачали у мистецьких пошуках. У цих жінок різний характер, але об'єднує їх здатність до милування красою, прагнення до гармонії життя, фізичної та духовної досконалості.

Починається твір сповіддю Марти. Її емоційна оповідь вводить читача у світ музики, з яким асоціюється постать Софії. Дві подруги — Марта та Ганна — мали схожі погляди на життя, мешкали

разом. Після підвищення орендодавцем оплати за квартиру, дівчата були змушені шукати третю співмешканку, якою стала піаністка Софія. Знайомство з дівчиною відбувається опосередковано — служниця повідомляє про неї, акцентуючи увагу на деталях її гардеробу, зокрема подертих рукавичках та гудзику від пальта, що тримається на одній нитці. Згодом перше упереджене враження про нову співмешканку кардинально змінюється після зворушливого виконання нею етюдів Ф. Шопена. Дівчата розуміють, що Софія — глибока особистість, яка має вразливу душу і талант до музики.

Долі дівчат складаються по-різному. Марта виходить заміж і стає дбайливою матір'ю. Ганна виїждить до Риму, де знайомиться з чоловіком, зв'язок із яким не скріплюється справжніми почуттями та швидко розривається. Батька своєї дитини вона покидає, сином опікується сама. Найтрагічнішою виявилася доля Софії. Вона не мала можливості сповна реалізувати свій талант, оскільки не зуміла покрити великі видатки, потрібні для здобуття музичної освіти у Відні. Смерть матері, відмова рідного дядька у допомозі завдали дівчині великого душевного болю. Звук розірваної струни фортепіано став останнім акордом для змученого серця.

У літературній критиці були неоднозначні судження щодо розуміння ідейно-художнього змісту новели О. Кобилянської «Valse melancholique». Так, письменник О. Маковей сприйняв твір як позитивістський портрет трьох жінок — «простодушної», «зламаної» і «відважної». У радянські часи акцент робився на прагненні жінок-інтелігенток стати на шлях духовного розвитку, що на рубежі віків було недопустимим явищем. Сучасна дослідниця Т. Гундорова позиціонує цей твір лише як «жіночий духовний роман».

За **жанром** «Valse melancholique» — «музична новела». Основними засобами розкриття психології персонажів є музичні образи та музичні переживання. Використовуючи неоромантичні засоби, О. Кобилянська створює образ естетки — творчої, духовно багатой особистості.

Письменниця першою в українській літературі зобразила європейський тип жінки-інтелігентки, яка є аристократкою духу, має високу життєву мету, прагне до власного вдосконалення, сповідує світові культурні цінності.

Новела «Valse melancholique» значною мірою має автобіографічний характер. О. Кобилянська порівнювала своє життя із життям однієї з героїнь твору, а саме Софії Дорошенко.

Художні образи. Софія — творчо обдарована особистість, лірична й емоційна. Зазнавши нещасливого кохання, дівчина шукає розради у мистецтві. Саме мистецтво стає для неї засобом само-розкриття, джерелом відновлення духовних сил.

Марта — втілення любові. Вона стримана, терпляча, жіночна, «ладна обійняти весь світ».

Ганна — емоційна, нестримна, вибухова, непостійна. Однак натуру мала чисту, без фальшу. Її гарячковість швидко змінювалась добротою та чуйністю. Вона талановита і живе своїм ремеслом, не переймається суспільною думкою про себе.

Отже, жінки у творах О. Кобилянської — сильні інтелектуально, психологічно, морально, а також надзвичайно емоційні й чуттєві. Такий неоромантичний ідеал вольової й незалежної особистості — важлива прикмета світовідчуття та художньої манери письменниці. Персонажі наділені характером сильної, небуденної особистості, психологічно витончені, що спонукає читача до пошуку в повсякденному житті гармонії, краси та досконалості.

Запитання і завдання

1. Поділіться своїми враженнями від новели «Valse melancholique».
2. Визначте головну думку твору. Як авторка поєднує тему жіночої емансипації та тему мистецтва?
3. Чому естетизм є життєвим кредо Софії та Ганни? Обґрунтуйте свою думку, враховуючи неоромантичні особливості зображення письменницею героїнь.
4. Прослухайте етюд Ф. Шопена «Valse melancholique». Які емоції викликала у вас музика? А якими були враження Ганни та Марти після виконання цієї музичної композиції Софією?
5. Прослідкуйте еволюцію життєвої позиції Марти. Дайте коротку характеристику її основних етапів.
6. Поміркуйте, чому Леся Українка визначила жанр «Valse melancholique» як музично-пластичну поему в прозі. Прокоментуйте думку письменниці.
7. Які ознаки неоромантичної стильової течії знайшли яскраве вираження у творах О. Кобилянської?
8. Визначте ключові слова для характеристики О. Кобилянської як особистості та письменниці.
9. Назвіть декілька слів (фраз) із вивчених творів, що вважаєте важливими для осягнення їх змісту. Свій вибір аргументуйте.
10. Чи вплинуло вивчене на ваше сприйняття й розуміння себе, людей, світу? Над якими питаннями ви замислилися, читаючи твори О. Кобилянської? Чи знайшли відповідь на них?
11. Напишіть творчу роботу на тему: «Неоромантичний ідеал талановитої особистості» в новелі «Valse melancholique» О. Кобилянської.

Культурно-мистецький контекст

В атмосфері естетичних ідеалів модернізму формувалася талановита українська художниця Олексія Новаківська (1872-1935).

Її творчість характеризується багатством ознак мистецтва модернізму: монументальністю зображення, виразністю ліній, багатозначністю символів, яскравою колористикою.

Особливістю творчої манери О. Новаківської, що споріднює її з символізмом, є міфологізація реальності. Художник перевтілював дійсність в ідеальні образи, які черпав із української народної міфології («Дзвінка», «Русалка»), з грецького епосу («Леда»), з біблійської історії

(«Мойсей», «Мати Милосердя», «Благовіщення», «Українська Мадонна»).

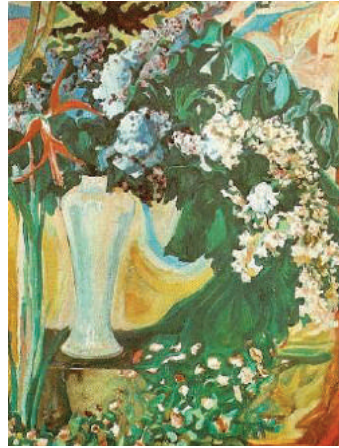
Символічного звучання в інтерпретації О. Новаківського набувають соковиті, наповнені світлом і барвами життя мотиви квітів, фруктів та овочів («Багатство України», «Хризантеми», «Азалія», «Квіти», «Натюрморт» та інші).

Палітра його полотен настільки багата й насичена дзвінкими кольоровими сполученнями, що живопис мимоволі асоціюється з музикою.

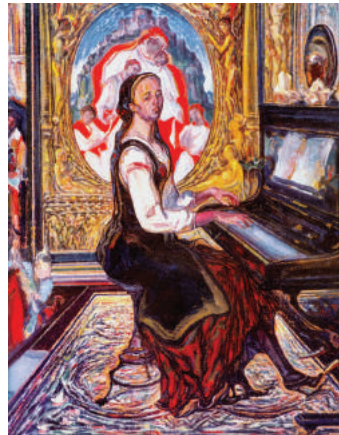
«В кожному своєму творі, — наголошував сам художник, — стараюся шукати музики... Під час малювання чую цілі симфонії. Тоді хотів би я віддати свої візії в милозвучних гамах, чистих тонах, в глибокій акорді». «Музикальність» творів О. Новаківського була тією визначальною рисою, що викликала визнання і захоплення його сучасників. Поет М. Вороний, відвідавши в 1926 р. майстерню художника у Львові, так описував свої враження: «Новаківського не можна оглядати, його треба слухати... Його динамічні фарби, насичені пристрасною музикою, дзвонять, гойдаються потужними акордами... Він передусім маляр-симфоніст і творить образи-символи...»

На полотні «Музика. Портрет дружини» (1929) художник зобразив свою дружину Анну-Марію, яка була для нього музою і стала персонажем багатьох його полотен. В образі коханої дружини митець відтворив ідеал жінки як втілення душевної краси, моральної чистоти та ніжності почуттів, красу материнства.

О. Новаківському вдалося створити особливий тип портрета, що вирізняється глибокою психологічною характеристикою людини, змістовністю символіки деталей і пейзажного тла, характером освітлення.

Олекса Новаківський.
«Музика квітів.
Каштани і бузок» (1916)

Олекса Новаківський.
«Музика. Портрет
дружини» (1929)

Запитання і завдання

1. Яке враження справили на вас твори О. Новаківського? Чим саме вони вам імпонують?
2. Підготуйте і проведіть віртуальну екскурсію до музею О. Новаківського у Львові. Попросіть однокласників і однокласниць висловити враження від такої екскурсії.
4. Чому живопис художника асоціюється з музикою? Порівняйте, якими засобами передає ставлення до музики О. Новаківський у творах живопису й О. Кобилянська у своїх «музичних новелах». Чи досягають митці поставленої мети?

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК

14 травня 1871 — 07 грудня 1936

Я писав тому, щоб струни душі нашого селянина так кріпко настроїти і натягнути, щоб з того вийшла музика Бетховена.

Василь Стефаник

Його новели — як найкращі народні пісні, в яких нема риторики, ані сентиментальності, а тільки наочне, голе, просте, не підфарбоване життя, дуже часто сумна дійсність, але оздоблена золотом найправдивішої поезії.

Іван Франко

Василь Стефаник — прозаїк світового рівня. Його творчість — одне з найвищих досягнень української літератури кінця ХІХ — початку ХХ ст., що стрімко розширювала естетичні обрії українського письменства, утверджувала нові стильові напрями.

В. Стефаник увійшов в історію світової літератури як неперевершений майстер психологічної новели. Його називали «володарем дум селянських» і «поетом мужицької розпуки» за глибоке знання селянської душі й суворой правди життя. Оригінальність творчої манери письменника виявлялася в глибокому розкритті внутрішнього світу особистості, динамізмі відтворення її переживань, лаконізмі, глибокому підтексті, широкій асоціативності мови художнього твору.

Знайомство здалеку і зблизка

Портрет. *«Гарна класична будова тіла, приємні риси обличчя та благородні рухи творили з нього непересічний тип чоловічої краси. Був незрівнянним психологом. Інтуїція, якою володів, давала змогу йому відкривати найпотаємніші думки й бажання свого співбесідника, вбирав у слова те, що інші лише відчували, але назвати того не могли. Коли говорив, всміхався якоюсь дивною усмішкою: то дивиться з-під брів, то в очі глядів, ніби зазирає у душу. А як оповідав про щось гірке, то чоло морщило і хмурилося; тоді здавалося, що от-от з буйної чуприни вилетить іскра і запалить світ»* (В. Костащук, літературознавець).

Письменник значну увагу приділяв зовнішності, тому завжди мав елегантний вигляд, одягався в найкращих кравців.

Майстерно відтворити не лише зовнішність В. Стефаника, а й його внутрішній світ вдалося українському художнику-портретисту

М. Жуку. Митець створив гравюру на дереві (ксилографію) «Василь Стефаник» (1926). Це погрудне зображення, виконане в графічній техніці. Робота характеризується виразністю форми і глибоким психологізмом.

Родина. В. Стефаник народився в сім'ї багатих селян.

Батько майбутнього письменника, Семен Стефаник, походив із запорізьких козаків. Він був працьовитим, але мав непростий характер. Мати, Оксана Кейван, була доброю жінкою, невтомною трудівницею, тому й дітей виховувала в любові до праці. В. Стефаник був дуже відданий матері все життя.

Михайло Жук.
«Портрет Василя Стефаника» (1920)

У дитинстві хлопець допомагав родині по господарству, працював у полі, пас овець... Батько хотів, щоб син був освіченою людиною, тому й оплатив його навчання в одному з найвідоміших навчальних закладів Європи — Ягелонському (нині Краківському) університеті, де В. Стефаник здобував медичну освіту. Однак робота лікаря майбутньому письменнику не лежала до душі, тому він полишив навчання, переїхав до Відня та зайнявся літературною діяльністю. Батько не схвалював вибір сина і відмовив йому в матеріальній підтримці. Натомість мати завжди знаходила можливість допомогти синові.

Після смерті матері батько В. Стефаника вдруге одружився і спілкування батька з сином припинилося.

Захоплення. Допитливий розум майбутнього письменника вбирав народні пісні, казки, легенди, звичаї та обряди, деталі селянського побуту Покуття. Юнак захоплювався творчістю Г. Квітки-Основ'яненка, Панаса Мирного, Марка Вовчка, Т. Шевченка.

Громадсько-політична діяльність. У період навчання в Коломиїській польській чоловічій гімназії юнак прилучився до просвітительської роботи, виявляв інтерес до революційно-демократичних ідей, цікавився політичною літературою. В. Стефаник став одним зі співорганізаторів таємного гуртка, що пропагував прогресивні політичні погляди. За нелегальну громадсько-культурну роботу його було виключено з гімназії.

Згодом, навчаючись у Дрогобицькій гімназії, він також брав активну участь у громадському житті, був членом таємного гуртка молоді. Заприятелював з І. Франком, із яким потім підтримував дружні стосунки.

В. Стефаник відстоював ідею державної незалежної України, тому щиро вітав утворення УНР як волевиявлення українського народу. 17 листопада 1917 р. на вічі у м. Снятині він оптимістич-

но зазначав, що в Україні «в найбільшій величі встає новий світ. Звідти йде до нас світло для нашого розвою».

Письменник виступав проти намагань польських повіністичних кіл загарбати Галичину, тому в січні 1919 р. очолив делегацію для участі в заходах із нагоди проголошення Злуки всіх українських земель.

Приватне життя. В. Стефаник часто відвідував с. Торговиця, де жив його товариш і письменник Лесь Мартович. Відпочиваючи у цьому селі, влітку він полюбляв милуватися карпатськими краєвидами, а взимку — зустрічатися з селянами. Вони йшли до нього як до парламентаря від Галичини в Австрійському парламенті та як до людини, яка з розумінням ставилася до їхніх проблем.

У 1904 р. письменник одружився з Ольгою Гаморак і проживав у с. Стецеві. Через 10 років його дружина померла.

Ольга Гаморак — дружина письменника. Фото

У побуті В. Стефаник був вимогливим і до себе, і до рідних. Зазвичай сім'я обідала о першій годині дня, і якщо хтось запізнювався на вечерю, то кухарка не мала права подавати їжу.

Письменник був дуже акуратним, любив чистоту й порядок у всьому. Його оселя вражала комфортом. І донині в будинку-музеї В. Стефаника збереглися меблі, що були ще за його життя.

Письменник мав трьох синів. Найстарший син — Семен — тривалий час був головою Львівського облвиконкому, працював директором музею І. Франка у Львові. Середульший — Кирило — був директором музею В. Стефаника. Наймолодший син — Юрій — у 1944 р. емігрував до Канади. Правнуки письменника й донині приїзять до прадідівської оселі, підтримують її, доглядають за сімейним садом.

Сторінки життяпису. Василь Семенович Стефаник народився 14 травня 1871 р. в с. Русів, нині Снятинського району Івано-Франківської області.

Три роки він відвідував школу в рідному селі, а згодом навчався у м. Снятині, де часто відчував зневагу від учителів і дітей багатіїв. Таке ж неприємне ставлення переслідувало майбутнього письменника і в Коломийській гімназії, до якої він вступив у 1883 р.

У цей період В. Стефаник брав активну участь у громадському радикальному русі, публікував статті у львівському журналі «Народ». Така діяльність стала приводом для виключення його із гімназії, тому юнакові довелося завершувати освіту в Дрогобичі.

У 1892 р. В. Стефаник розпочав навчання на медичному факультеті Краківського університету. Там він написав свої перші художні твори, а з 1897 р. його новели друкуються у чернівець-

кій газеті «Праця», львівському журналі «Літературно-науковий вісник». Згодом виходять збірки новел «Синя книжечка» (1899), «Камінний хрест» (1900), «Дорога» (1901). Твори В. Стефаника прихильно сприймалися читачами, позитивно оцінювалися критикою, їх перекладали німецькою, польською, російською мовами.

У 1903 р. письменник побував на Наддніпрянщині. Відвідав Київ і Канів, де вклонився могилі Т. Шевченка.

На відкритті пам'ятника І. Котляревському в Полтаві В. Стефаник познайомився з письменниками М. Старицьким, Б. Грінченком, Панасом Мирним, М. Коцюбинським, Г. Хоткевичем, В. Самійленком, Х. Алчевською, М. Вороним.

У 1908 р. селяни обрали В. Стефаника депутатом Віденського парламенту.

Важким для письменника був 1914 р. — померла дружина, розпочалася перша світова війна. У ті роки В. Стефаник жив у селі Русів, а деякий час — у Відні. Письменник уважно стежив за наростанням національно-визвольного руху в Україні, покладав великі сподівання на розбудову української державності. В. Стефаник входив до складу урядової делегації Західно-Української Народної Республіки, яка в січні 1919 р. прибула до Києва з нагоди об'єднання ЗУНР й УНР.

У 1926–1927 рр. широко святкувалося 30-річчя літературної діяльності В. Стефаника. Виступаючи у Львові на своєму ювілейному вечорі, письменник відзначив, що в новелах він показав безрадісне життя рідного народу, «страшне» в ньому, передав свої болі, писав, «горіючи, і кров зі сльозами мішалася».

Останні роки життя В. Стефаника були затьмарені тяжкими хворобами, а 7 грудня 1936 р. його серце зупинилося назавжди.

Ім'я Василя Стефаника присвоєно Прикарпатському національному університету, Національній бібліотеці у Львові, бібліотеці у Києві, вулицям у Львові, Тернополі, Коломиї, Стрию та Снятині. Премія імені Василя Стефаника присуджується за видатні досягнення в галузі української художньої літератури, мистецтва, архітектури та журналістики.

Запитання і завдання

1. Що цікавого ви дізналися про письменника Василя Стефаника?
2. Які риси його вдачі вам імпонують? Чому? Обговоріть це питання в групах із однокласниками й однокласницями.
3. Чи змінилося ваше уявлення про митця після ознайомлення з його життєвим шляхом? Які грані його особистості для вас відкрилися?
4. Які запитання виникли під час опрацювання розділу підручника і розповіді вчителя? Чи отримали ви відповіді на них?
5. Підготуйте повідомлення «Цікаві факти з життя Василя Стефаника» й оприлюдніть його перед однокласниками та однокласницями.

Довідник читача

Експресіонізм (від фр. *expression* — вираження) — мистецький напрям, який виник на межі XIX — XX ст. у європейському живописі, а згодом — у літературі та музиці. У творах цього напрямку митець намагається насамперед виразити власне глибоко особистісне, емоційне, пристрасне ставлення до того, що він зображує. На відміну від *імпресіонізму*, який був «мистецтвом враження» автора від постійних змін навколишньої дійсності, *експресіонізм* — це художній метод, що ґрунтується на концепції *вираження* авторського ставлення до життя.

Експресіоністська образність притаманна творам В. Стефаніка, В. Винниченка та іншим.

Ознаки експресіонізму: яскравість і нервова гострота художнього образу; відтворення особистих переживань під впливом настрою; зображення характерів простих людей; пошуки джерел людського зла; проблема вини і кари; рівнозначність категорій прекрасного і потворного; ескізність, фрагментарність, гіперболізація зображеного; символічні образи, підтекст; монолог як ефективний засіб передачі душевних переживань героя.

Художній світ прози Василя Стефаніка

Талановитий новеліст «прищепив експресіонізм на український ґрунт, втілював його в українську народну тематику, до того ж надихав його чаром української природи та фольклору.

О. Черненко, дослідниця творчості В. Стефаніка

Василь Стефанік та епоха модернізму. В автобіографії В. Стефанік зазначав, що, навчаючись у Краківському університеті, «черпав широкий європеїзм», був знайомий з письменниками-модерністами, які входили до угруповання «Молода Польща». Такі обставини диктували необхідність пошуків власного стилю. Так, в одному з листів молодий автор писав: *«Я маю раз вийти з лісу різних напрямів літературних, котрі мене тепер на роздоріжжі напали і кожний тягне у свій бік».*

Тогочасна літературна критика відразу високо оцінила його неординарний талант. Так, О. Кобилянська, розмірковуючи над його новелістикою, зазначала: *«Страшно сильно пише Ви. Так, якби-сьте витесували потужною рукою пам'ятник для свого народу... Гірка, пориваюча, закривавлена поезія Ваша, котру не можна забути».* І. Франко називав В. Стефаніка *«абсолютним паном форми»*, відзначаючи, що це, *«може, найбільший артист (митець. — Авт.) від часу Т. Шевченка... Його нариси як найкращі народні пісні, в котрих нема жодної риторики, ані сентиментальності, а тільки дійсність сумна, але скупа в золоті найчистішої поезії».* Леся Українка говорила про його майстерність непривабливо зображувати своїх героїв, але при цьому викликати у читача симпатію до них. Літературознавець М. Євшан, не називаючи стильового напрямку, вказував на експресивність Стефанікового письма.

протириччя». Саме така манера письма притаманна експресіонізму як художньому методу.

Характерні ознаки експресіонізму у творах В. Стефаника: психологізм у розкритті внутрішнього світу героїв; напружена, нервово-трагічна оповідь; лаконізм художнього вислову; калейдоскопізм — швидка зміна емоційно насичених картин без логічної обумовленості; драматично-трагічна загостреність конфлікту; екстремальність умов, у яких діють герої; широке використання засобів увиразнення: яскраві художні деталі, порівняння, гіперболи, гротеск, насичені та контрастні кольори; символіка образів; глибокий підтекст твору; домінування монологів героїв; незначні авторські коментарі; узагальненість образів.

Запитання і завдання

1. Назвіть стильові особливості експресіонізму як модерного мистецько-художнього напрямку рубежу XIX—XX ст.
2. Який вплив мало європейське мистецтво експресіонізму на розвиток творчості В. Стефаника?
3. Дайте загальну характеристику творчості В. Стефаника. Назвіть ознаки експресіонізму в творах письменника.

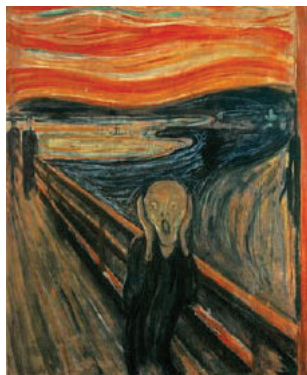

Культурно-мистецький контекст

Поняття «експресіонізм» як художній напрям модернізму утвердилося в 1913 р. Експресіонізм у живописі увиразнився у творчості В. Ван Гога, Е. Мунка, П. Сезанна, П. Гогена, А. Матісса, В. Кандинського та інших.

Видатним представником експресіоністичного стилю є норвезький художник Едвард Мунк (1863–1944). Для його авторського стилю характерні розпливчатість обрисів і ліній, особлива експресія, гра з кольорами та неповторний колорит.

Однією з найвідоміших робіт митця є «Крик» (1893), на якій зображено агонізуючу від жаху постать людини на тлі криваво-червоного неба. У щоденнику Е. Мунка згадував: «Я прогулювався стежиною з двома товаришами, саме заходило сонце, і раптом небо налилося кров'ю, я спинився, відчувши страх, та оберся об огорожу, — повсюди була кров і язики полум'я над синьо-чорним фьордом і містом, мої друзі крокували далі, а я, тремтячи від жаху, стояв і відчував безкінечне голосіння природи». Відомо, що художник створив декілька версій цієї картини у різних техніках.

Едвард Мунк.
«Крик» (1893)

Дослідники відзначають, що на картині зображено самого художника, який не кричить, але відчайдушно намагається захистити себе. Його постать передає спробу відгородитися від реального та уявного зла.

Творчість Е. Мунка мала величезний вплив на подальший розвиток європейського і світового образотворчого мистецтва.

Запитання і завдання

1. Підготуйте віртуальну екскурсію «Галерея художників-експресіоністів». Прокоментуйте роботи митців.
2. Як естетика експресіонізму виявилася в живописі норвезького художника-модерніста Е. Мунка?

Експресіонізм новели

В. Стефаника «Камінний хрест»

Життєва основа твору. Поштовхом до написання новели «Камінний хрест» (1899) послужив від'їзд до Канади русівського бідняка Стефана Дідуха. В одному з листів В. Стефаника (9 лютого 1935 р.) до М. Гавенчука, онука героя новели, розкривається причина написання цього твору: *«Вашого діда по матері, Стефана Дідуха, я добре нагадую, як чоловіка, котрий мав на мене молодого прегарний вплив. Він був дуже розумний, спокійний та інтересувався громадськими справами та перший заклав читальню в Русові... Зі своїми дітьми і внуками він і багато інших покинув рідну землю.... Зараз по їх від'їзді я написав «Камінний хрест», де є дослівні думки Вашого небіжчика діда, майже повністю наведені. Це, так би сказати, мій довг, сплачений Вашому дідові в українській літературі, він же, Ваш дідусь, мав у молодості великий вплив на мене, і цей довг я заплатив після своєї найліпшої змоги».*

Зміст твору не вичерпується документальною розповіддю про Івана Дідуха. Ця новела — художнє узагальнення багатьох життєвих спостережень і роздумів автора про трудову еміграцію; це відгук письменника на масове переселення українців із Галичини до Америки наприкінці XIX ст.

Ще в студентські роки В. Стефаник став свідком першої хвилі української еміграції. На Краківському вокзалі він бачив заплакані дитячі очі, чув захриплі від голосінь і зойків голоси матерів. *«Виджу їх як дубів, тих мужиків, що їх вода підмиває, корінь підмлює, виджу, як хитаються, як падуть, як їх пхають на залізниці... Чую їх біль, всі ті нитки, що рвуться між їх серцем і селом, і мені рвуться, чую їх біль і муку»,* — писав він у 1899 р. у листі до О. Кобилянської.

Розпачливе волення тисяч обездолених душ гнітило серце письменника, щоб згодом вилитись слізьми у новелу «Камінний хрест», що й нині хвилює читачів драмою людської душі.

Тема новели — трудова еміграція галицького селянства на межі XIX–XX ст. Тяжке економічне становище змушувало селян Буковини, Галичини й Закарпаття шукати кращої долі за кордоном. Вони виїжджали до Росії, Німеччини, США, Бразилії, Канади на

заробітки або ж на постійне проживання. Проте й на чужині їх чекала нелегка доля.

Тема трудової еміграції знайшла художнє відображення у фольклорі та творчості багатьох українських письменників, зокрема у поетичному циклі І. Франка «До Бразилії».

Головна думка — єдність селянина з рідною землею та трагізм вимушеної еміграції.

Герої твору — селянин Іван Дідух, його дружина Катерина, їхні діти, кум Михайло, односельці.

Сюжет і композиція. Новела складається із семи розділів. Твір не має яскраво вираженого сюжету: селянин Іван Дідух на вмовляння дітей і дружини покидає рідну землю в пошуках кращого життя в Канаді.

Читацькі діалоги

Неповторність літературного феномена В. Стефаніка полягає в тому, що він, ототожнюючи себе зі своїми героями, показав їх не лише у винятковій екстремальній ситуації, а й у ситуації хронічного соціального зубожіння, максимально розкриваючи при цьому зболену душу селянина, який тривалий час перебуває на межі життя та смерті. Ось чому дії деяких його героїв шокують читача, але автор намагався у такий спосіб максимально передати їхню внутрішню напругу. Глибоко усвідомити ідейно-художній зміст новели В. Стефаніка «Камінний хрест» вам допоможе зразок її розгляду в контексті естетики експресіонізму.

І розділ «Був Іван дивний і з натурою, і з роботою».

Перший розділ — це експозиція, яка знайомить з долею головного героя. Автор відразу вводить читача у хід подій, показуючи героя в ситуації тяжкої нужденної праці. Від часу повернення з війська Іван Дідух важко працює на своїй нивці, що простяглася на горбі *«найвищому і найгіршому над усе сільське поле»*. В. Стефанік використовує вражаючі, короткі *художні деталі*, які викликають в уяві цілу картину нужденного життя Івана. Наприклад, штрихом до портретної характеристики героя — *«ліва рука Івана обвивалася сітею синіх жил, як ланцюгом із синьої сталі»* — письменник вказує на фізичне виснаження Івана. Правда про селянську долю передається за допомогою конкретних подробиць, які *динамічно-експресивно* відтворюють неймовірно тяжку працю героя — Іван, лишаючи «за собою сліди коліс, копит і його широченних п'ят», підтягував воза з гноєм до крутого горба, а на горб виносив у мішку. За цими деталями ховається важливий для твору *підтекст* — Іван працював, як кінь, від того й сам став «конем» від нелюдської праці, яка все одно не могла забезпечити достойне життя його родини. *Символічний* зміст образу горба розкривається влучною авторською фразою — *«той горб його переломив»*, за що й стали прозивати Івана в селі Переломаним. В. Стефанік вико-

ристовує яскраве порівняння — «*залягала тінь Іванова, як велетня, схилоного в поясі*» — що посилює експресивність у творенні художнього образу селянина, який не зрікся бажання обробляти піщаний горб.

II розділ «Спросив Іван ціле село».

Іван усвідомлює, що назавжди покидає рідну землю, а тому прощається зі своєю хатою, з односельцями. Цей розділ — епізоди сповіді героя перед сусідами за своє тяжке життя. Велика туга лягла на його душу і йому здавалося, що він «каменів». Душевні страждання селянина асоціюються з символічним образом каменя. «*Блимає той камінь блисками, відбитими від сходу і заходу сонця і кам'яними своїми очима глядить на живу воду і сумує, що не гнітить його тягар води, як гнітив його від віків. Глядить з берега на воду, як на утрачене щастя. Отак Іван дивився на людей, як той камінь на воду*». Автор використовує гіперболи і порівняння, які виразно характеризують збуджений психологічний стан героя. Душевна напруга Івана передається його «нервовою», динамічною реплікою: «*Люди, такий туск, такий туск, що не пам'ятаю, що си зо мнов робить!*», що вказує на надзвичайну стислість зображення.

III розділ «Ця земля не годна кілько народа здержіти та й кількі біди вітримати».

Іван переконаний, що треба творити щастя на прабатьківській землі. Емоційно-напруженими є роздуми Івана в епізоді, коли він наголошує на нерозважливості рішення їхати у далеку Канаду. Порівняння дороги на чужину з могилою, на яку показує Дідух, має глибокий підтекст — селянин заживо ховає себе й дружину в могилу, що свідчить про трагізм ситуації. Порівняння — «*то підемо світами і розвіємося на старість, як лист по полі*» — ще більше підсилює експресію картини. Лаконічність і місткість художнього вислову «*А то ті, небого, в далеку могилу везу...*» передає душевну драму пригнобленого героя, який вважає, що чужа земля — «далека могила», невідомість і нова біда.

IV розділ «Аби-сте мені мого хреста ніколи не минули...»

Образ Івана Дідуха втілює народну мораль, його мудрість, сильну волю, терпіння, працелюбність. За традицією Іван ставить на пагорбі кам'яного хреста зі своїм іменем та іменем дружини, заживо ховаючи себе в могилу. Від'їзд на чужину розірвав у душі Дідуха зв'язок зі світом. Для відтворення найтонших, найскладніших почуттів душі головного героя В. Стефанік використовує монологи як один із найважливіших засобів індивідуалізації персонажа. Насамперед вони стосуються образу горба, на якому Іван встановив камінний хрест. Лексика емоційно забарвлена — «*Коби-м міг, та й би-м го в пазуху сховав, та й взяв з собою у світ. Банно ми за*

найменшов крішков у селі, за найменшов дитинов, але за тим горбом таки ніколи не перебаную». Кожне слово Івана — як важка сльоза, сповнена ніжної любові до рідної землі та нестерпного болю через необхідність розлуки з нею.

Страждання Івана асоціюються з чорною ріллею, що дрижить під сонцем. Метафора — *«очі замиготіли великим жалем»* — видимий вираз душевного болю героя.

*Василь Кравцевич.
«Несіння хреста» (бронза, 1992)*

Образ хреста символізує страдницьку долю селянина, який все життя неймовірно важко працював, але змушений покидати рідну землю заради кращого життя. У камінний хрест — *символ* важкого, чесного життя — Іван вкладає все найдорожче, всю свою душу.

Сучасний український скульптор В. Кравцевич створив композицію *«Несіння хреста»* (1991), яка відзначається виразністю силуету, чітким геометризмом, лаконічністю форми та глибоким розкриттям внутрішнього світу людини.

У розділ «Всякої бесіди було багато...»

Ефект багатоголосся досягається автором через *«шум, гамір, і зойки, і жалісну веселість»* усіх персонажів. Яскраві порівняння відтворюють передчуття розлуки з рідним краєм, передають почуття тривоги та відчаю персонажів: *«Ідуть слова тих співанок, як жовте осіннє листя, що ним вітер гонить по замерзлій землі, а воно раз на раз не зупиняється на кожнім ярочку і дрожить подертими берегами, як перед смертю».*

VI розділ «...Вже час відходити до колії»

Болісне прощання зі своїм селом і односельцями та сподівання на краще майбутнє супроводжується елементами ритуальної обрядовості похорону, що асоціюється з відходом у потойбічний світ. Дідухів ніби поховали заживо. Побачивши їх у новому одязі, сусіди збагнули, що Дідухів вже немає, лише їхні душі залишилися витати над камінним хрестом.

Символічний образ плачу передає співчуття односельців до від'їжджаючих: *«Як входили назад до хати, то ціла хата заридала. Як би хмара плачу, що нависла над селом, прорвалася, як би горе людське дунайську загату розірвало...»* За допомогою яскравих порівнянь новеліст посилює експресію картини.

Межу вже прожитого і майбутнього символізує поріг хати, який героям новели важко переступити.

Танок Івана з дружиною вражає односельців. *Метафора* «задеревіли» посилює *експресію* епізоду. Всі засоби зображення підпорядковані прагненню автора показати почуття героїв у *крайньому прояві*.

VII розділ «Видиш, стара, наш хрестик?»

Образ Івана Дідуха *максимально узагальнений*. Найсуттєвіша особливість Стефаникової прози — здатність художньо узагальнювати, підносити проблеми селянина на рівень загальнолюдських.

Іван Дідух залишив на полі, рясно политому його потом, пам'ятник по собі й своїй дружині. Це підтримує віру селянина в те, що він не зникне безслідно, не розвіється, як лист по полю, пам'ять про нього залишиться на рідній землі. *Камінний хрест* переростає в *образ-символ*, що уособлює важку долю українського народу-трудівника. Це пам'ятник тисячам українців, які так і не повернулися на Батьківщину, не здобули омріяного щастя-долі в чужих краях. Трагедія Івана Дідуха — трагедія всього краю, що несе камінний хрест нестатків і відчаю. Хрест Івана Дідуха й донині височіє над Русовом.

Запитання і завдання

1. Що вам відомо зі шкільного курсу історії про переселення галицьких селян до Канади?
2. Хто такий Іван Дідух? Охарактеризуйте героя, його людські якості.
3. Чи можна цього селянина вважати сильною особистістю? Чому?
4. Які художні деталі свідчать про те, що його праця була неймовірно важкою?
5. Яке ідейне навантаження в новелі несе образ горба?
6. Чому Іван Дідух запросив односельців додому? Які почуття сповнювали його душу? Що спонукало чоловіка сповідуватися перед людьми?
7. Чому розлука Івана Дідуха із рідною землею така тяжка? Про що це свідчить?
8. Розкрийте символічність образу хреста в новелі В. Стефаніка «Камінний хрест» і скульптурній композиції В. Кравцевича «Несіння хреста».
9. У чому полягає своєрідність індивідуального стилю В. Стефаніка?
10. Випишіть декілька слів (фраз) із новели «Камінний хрест», які вважаєте важливими для осягнення її змісту. Свій вибір аргументуйте.
11. Подумайте, чому В. Стефаніка називають Бетховеном української літератури. Підберіть аудіозапис композицій Л. ван Бетховена для музичного супроводу виразного читання вибраних епізодів із новели «Камінний хрест». Обґрунтуйте свій вибір.
12. Чи змінилися ви як читач у процесі вивчення творчості В. Стефаніка? У чому? Якими новими знаннями й уміннями оволоділи?
13. Чи вплинуло вивчене на ваше сприйняття й розуміння себе, людей, світу?
14. Над якими питаннями ви замислилися, читаючи твори В. Стефаніка? Чи знайшли ви відповідь на них?

відання написано вельми талановито, читається з інтересом, навіть захоплює. Очевидячки, з Вас може виробитись неабиякий письменник. Але Вам треба багато, багато працювати».

Перебуваючи у війську, В. Винниченко часто відлучався з казарми для зустрічей з робітниками. Це не могло залишатися поміченим. Перспектива арешту змусила тікати за кордон. Товариші допомогли дістатися Львова, де невгамовний Винниченко при спробі перевезти нелегальну літературу потрапляє до рук жандармів. Знову він у Київській в'язниці, знову йому висувують звинувачення в політичній діяльності, камера-одиночка і новий план втечі. Від тюрми Винниченка не рятує ні вдаване божевільля, ні народження спадкоємця в царя Миколи II. І все ж таки письменникові вдається втекти.

Перебуваючи в еміграції, на острові Капрі, амбіційний В. Винниченко дістав запрошення від Максима Горького відвідувати його літературно-мистецькі вечірки у віллі «Сеттані». Перед тим російський письменник прочитав Винниченкове оповідання «Момент» — і був у захваті («хорошая вещь, живая, красивая...»), запропонував видати в російському перекладі його твори.

Проте в травні 1909 р. В. Винниченко «вибухне» гнівним листом до Горького, у якому дорікне йому за «неповагу, обивательське ставлення до української національності».

В еміграції й після повернення з неї В. Винниченко, крім оповідань, створює низку злободенних, гостропроблемних психологічних драм («Дисгармонія», «Брехня», «Закон», «Натусь», «Гріх», «Чорна Пантера і Білий Ведмідь» та інші), романів («Чесність з собою», «Рівновага», «По-свій!», «Божки», «Хочу», «Заповіт батьків», «Записки Кирпатого Мефістофеля» та інші). За тематикою і своєрідністю художньої реалізації ці твори були новаторськими, навколо них спалахували гострі суперечки й широкі дискусії.

Звістка про падіння царського режиму в Петрограді дійшла до України 13 березня 1917 р., а вже 17 березня в Києві був утворений найвищий законодавчий орган — Центральна Рада. Першим її головою став М. Грушевський, який щойно повернувся із заслання і мав обов'язок виконувати функції президента держави. Рада створила окремий виконавчий державний орган — Генеральний секретаріат, головою якого став В. Винниченко. Згодом він виступив автором низки декларацій і універсалів Центральної Ради, засновником «Робітничої газети».

Одним із перших Винниченко дійшов невтішного висновку: «З Російською імперією перемовини закінчуються там, де починається українське національне питання». Болісні роздуми письменника з цього приводу відображені в драмі «Між двох сил» (1919). Трагедією в родині українського залізничника, члени якої опинилися в

протилежних таборах, — захисників молоді української державності і її ворогів, — письменник висвітлив причини, що призвели до загибелі Української Народної Республіки. 14 жовтня 1919 р. він, схвильований братовбивчою війною, записав у «Щоденнику», що готовий віддати власне життя, тільки б Україна зберегла так тяжко вистраждану незалежність. Водночас розумів, що уряд не може спинити той хаос, який охопив Україну. Не бажаючи брати на себе відповідальність за помилкову, як він вважав, політику уряду УНР, Винниченко відходить від неї.

Перший Генеральний Секретаріат Української Центральної Ради. Фото 1917р.

Виїхавши в 1919 р. до Австрії, він створює тритомну мемуарно-публіцистичну працю «Відродження нації» (Відень, 1920), у якій аналізує перипетії із становленням української державності. Чимало його статей про складні шляхи української революції з'явилося в організованому ним же тижневику «Нова доба», що виходив у Відні в 1920 р.

Прагнучи переконати керівників уряду УСРР у необхідності розбудови не фіктивної, а справді національної Української держави, В. Винниченко з 24 травня до 23 вересня 1920 р. перебував у Москві та Харкові, ведучи переговори з більшовицькими лідерами. Та переконався, що під гаслами інтернаціоналізації проводиться політика відновлення тієї ж «єдиної-неділимої», що Харків іде слухняно за розпорядженнями з Москви. Глибоко розчарований, він відкинув пропозиції ввійти до складу маріонеткового «українського» уряду, склав свої повноваження прем'єра та вийшов із рядів УСДРП. Пізніше він із дружиною Розалією Ліфшиць виїхав з України (тепер уже назавжди) і вже у Відні створив Українську комуністичну партію (УКП), редагував її тижневик «Нова доба».

Спочатку подружжя Винниченків мешкало в Німеччині, а з 1925 р. — у Парижі. До 1932 р. твори В. Винниченка ще видавалися в Україні. На сценах європейських театрів з успіхом ішли спектаклі за його п'єсами. Але в 1933-му (після самогубства

Миколи Хвильового) все різко змінилося — про жодні публікації творів в Україні не могло бути й мови. Але й за кордоном, у колах української еміграції, він почувався самотньо. Жити з літературної праці він уже не мав змоги. Залишалася надія на працю фізичну. Так Володимир і Розалія Винниченки стали власниками старого напівзруйнованого будинку, занедбаної ферми, яку місцеві жителі називали «піч», оскільки тут колись випікали хліб і печиво.

У вересні 1933 р. у листі-зверненні до ЦК КП(б)У В. Винниченко звинувачує «товариша Сталіна» та його поплічника Постишева в організації терору в Україні й реставрації імперії, ще «страшнішої за царську». Розлючені більшовицькі бонзи назвали автора листа «старим вовком української контрреволюції» й заборонили видавати його твори, а ті, що в бібліотеках, було вилучено.

Особисто для Винниченка це стало повним відлученням від батьківщини і втратою будь-якої надії повернутися. Тоді з-під пера письменника виходять один за одним романи «Вічний імператив», «Лепрозорій», «Нова заповідь» (перекладений французькою мовою). Він працює над романом «Хмельниччина» та низкою інших творів, які, на жаль, не всі були надруковані.

Останній роман — «Слово за тобою, Сталіне!» Цей своєрідний підсумок роздумів письменника й політика був завершений незадовго до його кончини — 3 березня 1951 р.

Вічний спочинок экс-прем'єр Української Народної Республіки, полум'яний патріот України В. Винниченко знайшов на кладовищі в містечку Мужен. Там і могила його коханої дружини пані Розалії.

Кохання в житті митця. 1909 р. письменник познайомився з Розалією Ліфшиць, студенткою медичного факультету Паризького університету. Днем свого одруження вони вважали 28 березня 1911 р.

Запитання і завдання

1. Яким постає В. Винниченко в спогадах друзів, сучасників?
2. Які риси вдачі В. Винниченка імпонують вам найбільше? Чим? Обговоріть це з однокласниками й однокласницями.
3. У чому полягав вплив родинного оточення на формування світогляду майбутнього письменника?
4. Яким постає митець у взаєминах з Розалією Ліфшиць?
5. Які твори письменника ви читали? Які вистави його п'єс бачили? Чим запам'яталися твори В. Винниченка? Чи відчули в них відображення певних моментів життя автора? Якщо так, доведіть це прикладами з творів.

Художній світ малої прози Володимира Винниченка

Літературний дебют В. Винниченка з оповіданням «Краса і сила» в 1902 р. був несподіваний для громадськості й водночас тріумфальний. «Талант чи випадковість?» — таку назву мала рецензія І. Личка, розміщена в «Літературно-науковому віснику»: *«Чи не випадковість це, що молодий, нікому не відомий автор проявив у своєму першому творі щось таке, що привертає увагу? Чи початкуючий це, чи вже на першому кроці вмираючий талант, а можливо, й зовсім не талант».*

Прочитавши оповідання «Краса і сила» та ознайомившись із рецензією І. Личка, Леся Українка висловила здивування, як можна сумніватися в тому, що автор — талановита людина, а його оповідання — справжня перлина української літератури. *«Талановита людина може випадково наробити промахів у своєму творі, але безталанна не може випадково виявити того, чого у неї немає. Тільки талант міг створити ці живі фігури, ці природні діалоги і, особливо, цю широку, яскраву картину ярмарки, на тлі якої розгріються злодійські пригоди героїв».*

І читачі, і критики творчості В. Винниченка бачили її зв'язок із модернізмом, визнавали свіжість сюжетів і характеристик, оригінальність відображення життєвих явищ на національному українському ґрунті. Окрім західних ідей, творчість письменника увібрала національні українські риси і проблеми, мала тісний зв'язок із демократичною літературою, демонструвала гармонію революційного романтизму, зрілого реалізму та екзистенціалізму, що перебував на етапі свого розвитку. Прозаїк створює зриму картину внутрішнього світу особистості, не намагаючись його витлумачити.

На відміну від письменників-реалістів, Винниченко показав, що психіка людини складається з бажань і поривів, мотивів і потреб, інтересів та переживань. Якщо попередники зосереджувалися на показі окремих моментів соціально-економічного характеру, що впливали на життя людини, то Винниченко показав унікальність кожної миті життя, неординарність і неповторність переживань, палких бажань особистості в її прагненні до щастя.

Запитання і завдання

1. Які ідеї європейських філософів вплинули на творчість В. Винниченка? У чому, на вашу думку, полягала для митця привабливість цих ідей і гасел?
2. Чому людина початку ХХ ст. мріяла про «нову мораль», неупереджену, вільну від соціальних норм і умовностей? Чи погоджуєтеся ви з думкою, що кожна особистість має нести у світ власну мораль?
3. Які риси, притаманні модерністському мистецтву, наявні в малій прозі В. Винниченка?

мить. Віддаючись революції, спільній справі, вони не мали права на довготривалі плани. Не випадково автор підкреслює, що саме тоді, коли Муся зрозуміла пристрасний погляд свого товариша, його спроби *«пригорнутись ближче... і притулитись лицем до плеча...»*, вона стримує свої почуття до моменту, коли небезпека відступить і крихка надія на свободу зажевріє попереду. Такий вчинок свідчить не про байдужість і тиск моралі та етикету, а про відповідальність, осмисленість та глибину почуттів. Героїня Винниченкового твору напруженням усіх сил долає загрозу смерті, і саме це сприймається нею як щастя: *«Очі горіли їй, лице дримало великим, безумним щастям побіди, побіди життя»*. Саме межева ситуація змушує героїв відчутти справжню суть життя, у якому кохання є життєдайною й життєстверджувальною силою.

Запитання і завдання

1. Чи може одна мить життя стати справжньою подією, змінити долю людини? Поясніть свої міркування.
2. Чи може щастя тривати завжди? Обґрунтуйте свою думку.
3. Навіщо автор вдається до метафори, називаючи звичайного арештанта царської тюрми Шехерезадою? Поясніть, чому Винниченко не дав героєві-оповідачу імені. Яку роль у реалізації задуму митця відіграє прийом деперсоналізації?
4. Доберіть епіграф до новели «Момент», обґрунтуйте його доцільність.
5. Поясніть, що є щастям для героя-оповідача.
6. Випишіть із твору цитати, які розкривають особливості світоглядів героїв.
7. Підготуйтеся й обговоріть у групах (парах) проблеми, порушені автором новели «Момент». Поділіться своїми міркуваннями щодо особливості їхнього розв'язання митцем.
8. Визначте й прокоментуйте філософський підтекст новели.
9. Проаналізуйте засоби художньої виразності, визначте їхню роль у розкритті авторського задуму.
10. Доведіть або спростуйте думку деяких критиків, що В. Винниченко в новелі «Момент» виступає співцем «вільного кохання».
11. Випишіть 5 ключових слів або фраз із новели «Момент», які вважаєте важливими для розуміння твору. Свій вибір аргументуйте.
12. Уявіть і прокоментуйте колористику новели «Момент», графічно покажіть зміну кольорів, до цих змін доберіть цитати з тексту.
13. Якби у вас була можливість запропонувати свою назву новелі В. Винниченка, яку ви обрали б і чому?
14. Чи змінилося ваше уявлення про митця після знайомства з новелою «Момент»? Якщо так, у чому?
15. Запропонуйте однокласникам провести дискусію «Що таке щастя».

Культурно-мистецький контекст

У 1894 р. норвезький письменник Кнут Гамсун пише імпресіоністський роман «Пан». Головна тема твору — кохання. Людина, як вважає Гамсун, — частина природи, що діє в романі в образі могутнього Пана, який живе в кожному з героїв і розпоряджається його долею.

Запитання і завдання

1. Перегляньте короткометражний фільм, створений за новелою Володимира Винниченка «Момент» (реж. Олександра Тесленко, творча майстерня «Перспектива»). Напишіть рекламу-анотацію.
2. Підготуйтеся до групової рольової гри-полілогу (автор, герой-оповідач, Муся). Оберіть за власним бажанням одну з ролей, доберіть вагомі аргументи на захист точки зору героя, автора. Проведіть рольову гру в класі.

Драматургія В. Винниченка

Драматургія Винниченка відіграла важливу роль у розвитку українського модерного театру. Митець прагнув відійти від канонів класичної драматургії, залучити глядача до співучасті, співтворчості, відтворити світ духовних пошуків героїв, передати багатий спектр тих морально-психологічних випробувань, яких зазнає особистість на шляху самореалізації. За своїми художніми особливостями — глибоким психологічним аналізом характерів, специфікою конфлікту особистості з навколишнім світом, незавершеністю кінцівки — драматургічні твори В. Винниченка близькі до модерних драм Г. Ібсена, М. Метерлінка, К. Гауптмана.

В. Винниченко розумів, що настав час європеїзувати український театр, «надати йому філософської глибини, гостроти морально-етичних колізій, динамізувати дію...». Ці думки були близькі й М. Садовському, який у 1910 р. узявся за постановку п'єси «Брехня», але традиційна режисура у поєднанні з модерним текстом не принесли очікуваного успіху.

Поступово українська публіка відчула, що народжується новий театр. Він *«ударив по нервах сучасності, торкнув боляче питання інтелігенції, й вона обізвалася й почала ходити в «Український театр»*.

Після постановки «Брехні» одна за одною почали з'являтися нові п'єси драматурга: «Чорна Пантера і Білий Ведмідь» (1911), «Дочка жандарма», «Молода кров» (1913), пізніше — «Мemento», «Гріх», «Пророк» та інші. Твори Винниченка стали постійними в репертуарі «Молодого театру» Леся Курбаса, Державного драматичного театру ім. Т. Шевченка, Драматичного театру ім. І. Франка, Незалежного Львівського театру.

Найбільший успіх серед поціновувачів творчості В. Винниченка мала п'єса «Чорна Пантера і Білий Ведмідь», яка побачила сцену тільки в 1917 р.

П'єси Винниченка були популярними й за межами України. Вони знаходили своїх шанувальників у Німеччині, Голландії, Швейцарії, Австрії, Польщі, Італії, Іспанії, Румунії.

Перший український науково-фантастичний роман «Сонячна машина»

У 1920-ті роки до жанру соціальної фантастики звертається чимало зарубіжних письменників. Але поява українського соціально-фантастичного роману з елементами пригодницького й детективного жанру, де щільно переплелися реалізм, романтизм, сатира, експресіонізм, була справжньою сенсацією.

У романі автор уперше в українській і світовій літературі вводить образ Мащини як живої істоти, що бере активну участь у суспільному житті, формує суспільну мораль із проекцією на майбутнє, завдяки сонячному хлібу рятує людей від голоду.

Проаналізувавши всі слабкості машини, фінансово-олігархічний капітал став на шлях боротьби з нею.

За допомогою образів-символів письменник показує, що методи здобуття влади й одурманення народу як більшовиків, так і капіталістів нічим не відрізняються. Але здорове суспільство здатне виступити на боротьбу з деструктивними силами, протиставивши їм інтелект, розум і науку, конструктивність яких не викликає сумнівів. А сучасний читач упізнає в подіях й образах реалії сьогодення в Україні.

Запитання і завдання

1. Що нового, порівняно зі своїми попередниками, вніс Винниченко в розвиток української модерністської прози? Обґрунтуйте свої міркування.
2. Укладіть словничок до теми «Творчість В. Винниченка», включивши до нього такі літературознавчі терміни: «модерністське світосприйняття», «неоромантизм», «екзистенціалізм»; «філософія життя». Обговоріть результати своєї роботи в групі.
3. Запишіть ключові слова для характеристики В. Винниченка як особистості й письменника.
4. Які ідеї хотів донести до читача митець своїми творами? Наскільки близькі вони вам?
5. Над якими питаннями автор та його герої змусили вас задуматися? Озвучте два-три з них. Чи знайшли ви відповідь на свої запитання?

тичне, приземлене і модерно вишукане. Відбувається пошук нових засобів пізнання дійсності і людини, нових форм їх зображення, нового ліричного героя.

На поетичній ниві трудяться водночас представники різних поколінь: «пізні» романтики Я. Щоголів, П. Куліш, С. Воробкевич та ін., представники старшої генерації І. Франко, М. Старицький, Олена Пчілка, Б. Грінченко, І. Манжура, П. Грабовський та інші і молоде покоління, яке, зрештою, і визначило шляхи подальшого розвитку — Леся Українка, В. Самійленко, М. Вороний, Олександр Олесь, Б. Лепкий, П. Карманський, В. Пачовський та інші. Розвивається романтизм, реалізм, модернізм. Поезія твориться різними мовами: російською, польською, італійською, чеською, навіть португальською. Період ознаменувався бурхливим розвитком «жіночої поезії» (Леся Українка, У. Кравченко, Л. Старицька-Черняхівська, Х. Алчевська та інші).

Розширюються жанрові межі: активно освоюється царина філософської лірики, громадянської, пейзажної, інтимної. Збагачуються мотиви лірики. Строфіка відзначається різноманітністю. Ритмічний малюнок вірша стає вигадливим і непередбачуваним.

Так само непередбачуваним і неординарним стає ліричний герой. Він може бути меланхолійно-мрійливим, відірваним від реалій життя, що притаманне ліриці «молодомузівців». І поряд «живе» інший герой — героїчна й вольова особистість, герой-борець (твори Лесі Українки), який також мріє, однак його мрії дають сили для боротьби за їх утвердження.

І чи не найголовніший здобуток модерної поезії — поглиблення психологізму, занурення в глибини людського «я», визнання естетичної вартості як достатньої умови для пошанування поетичного слова.

Відтак слушним є визначення В. Погребенника, який назвав кінець ХІХ — початок ХХ століття «золотим віком» української поезії.

Біля витоків української модерної поезії стояли І. Франко (збірка «Зів'яле листя», поема «Смерть Каїна») і Леся Українка (драматичні поеми, поетичні твори). У них виразно окреслюється ключова ознака нового стильового напрямку: зміщення акценту «із зображення дійсності на самовираження митця і з суспільної функції літератури на художню творчість як естетичну самодостатність» (М. Ільницький).

«Першим виразним об'явом нового напрямку» в українській літературі стала, на думку І. Франка, поетична збірка В. Пачовського «Розсипані перли». Саме «молодомузівці» першими «кинули виклик» народницьким ідеалам служіння поета народові.

Угруповання «Молода муза» утворили митці, що об'єдналися навколо журналу «Світ» (П. Карманський, Б. Лепкий, В. Пачовський, М. Яцків та інші). Вони сповідували естетизм, культ краси, прагнули віднайти її в найрізноманітніших проявах життя й відобразити

чя». Так, поезію Олександра Олеся вирізняє з-поміж інших не лише мелодійність, настроєвість, а й виразно заявлена патріотична настанова. Переживання ліричного героя позбавлені трагічності, вони сповнені непереможного життєствердного оптимізму.

Такою ж є одна з настанов М. Вороного, хоча домінанта дещо інша. Його ліричний герой насамперед естет, а поетичне слово — засіб естетичної насолоди, естетичного самопізнання й самовираження. Цьому підпорядковуються творчі пошуки й знахідки в тематиці, строфіці, жанровому розмаїтті.

Неоромантизм Лесі Українки проявляється в домінуванні мотивів життєствердження, прагненні діяти, волі, нескореності, уславленні сили духу, вірі в щасливе майбутнє рідного краю.

Лірична героїня переживає різноманітні почуття, серед яких є туга, розчарування, страждання. Але ніколи — розпач! У духовному світі поєднуються особистісні рефлексії, прагнення пізнати й відтворити найтонші й найпотаємніші душевні порухи і бажання бути корисною своєму народові, служити ідеї і творчості.

Прикметно, що лірична героїня свідомо обирає свій шлях. Вона наділена романтичним світовідчуттям. Без показного хизування, декларативних закликів вступає у моральний та інтелектуальний двобій за своє право жити по-своєму.

Творчість Лесі Українки є ще одним яскравим підтвердженням тези, що «чистого мистецтва» в українській поезії не існувало, що навіть у найпоплідніших співців Краси наявні мотиви громадянського обов'язку.

Мистецькому факту як явищу передувало критичне осмислення його окремих проявів. Стосовно українського модернізму це проявилось в обстоюванні Лесею Українкою правомірності існування інших, окрім реалістичної, форм письма, введення в широкий ужиток поняття «неоромантизм» («новоромантизм» у написанні поетеси).

У статті «Новейшая общественная драма» (1901) співачка «Досвітніх вогнів» обґрунтовує принципи неоромантичної драматургії, у якій філософія переважає над побутописанням чи соціальним аналізом, особиста драма домінує над соціальною, а твір стає символічно-реальною «драмою настрою».

Це була загальноєвропейська тенденція, що зреалізувалася в так званій «новій драмі». Біля її витоків стояли Г. Ібсен, Б. Шоу, Кнут Гамсун, М. Метерлінк, Г. Гауптман.

Найхарактерніші риси «нової драми»: прагнення до максимально точного відображення середовища, у якому діє персонаж; зосередження уваги на внутрішньому конфлікті героя; збагачення сценічних засобів розкриття характеру дійових осіб, зокрема широке використання підтексту, дискусії; наявність ознак натуралізму й

символізму; розроблення нових жанрів: соціальна драма, психологічна, інтелектуальна (драма ідей).

Такою «новою драмою» є драматургія самої Лесі Українки. У ній авторка осмислює мотиви страждання, боротьби, жертвності особистості. Висновок, до якого підводить вона свого читача, — у боротьбі й стражданнях народжується і стверджується людина. Її героїні — Мавка («Лісова пісня»), Міріам («Одержима»), Долорес («Камінний господар») — борються за внутрішню свободу, духовне визволення, шукають власне призначення, власну сутність. Перемога в цій боротьбі знаменує нове життя і, навпаки, зрада власного «я» є смертю духовною, за якою неминуче приходиться фізична («Лісова пісня»). Проблема свободи й боротьби за свободу (духу, соціальну, національну тощо), віри в себе, свою перемогу є наскрізними для неоромантичної творчості Лесі Українки.

Символістська поетика притаманна драматургії Олександра Олеся, зокрема п'єсі «По дорозі в Казку». Змальовані події відбуваються в позачасі, без «прив'язки» до конкретного місця. Головний герой, який веде народ у країну рівноправ'я, достатку, справедливості й благополуччя, зневірившись, гине «за мить» до мети. Його, зневіреного, юрба закидає камінням. Однак ця смерть, стверджує автор устами відданої ватажкові Дівчини, недаремна. Життя героя є подвигом, оскільки він зумів «піднятися над собою», повести за собою, зреалізувати себе. Таким чином, його образ підноситься до рівня символу. Символами є країна, до якої герой хотів довести людей, і юрба, що не має сили піднятися до усвідомлення подвигу героя і його права на хвилину слабкість. Змістом і мотивами п'єси переживається з «Мойсеєм» І. Франка.

України, народної пісні, фольклору, книги та безсмертної поезії Тараса Шевченка.

Обдарування, освіта й самовиховання. Леся Українка була від природи обдарованою дитиною. На четвертому році життя вона самотужки навчилася читати. У п'ять років уже знала багато волинських пісень та звичаїв.

Перший свій вірш «Надія» Леся написала у дев'ять років. У тринадцять уже була авторкою публікації у Львівському виданні «Зоря» (вірші «Конвалія» і «Сафо», 1884 р.). Того ж року береться за переклад Гомерової «Іліади», а згодом перекладає Гоголя та Овідія. Про свої обдарування вона напише в листі: *«Я маю надзвичайну пам'ять... до того ж я не вмю думати без образів».*

Під керівництвом матері Леся вивчає іноземні мови: німецьку, французьку, польську, російську, давньогрецьку. Згодом самотужки опановує італійську, болгарську, англійську, іспанську. Здобувши самостійно ґрунтовну освіту, навчає своїх молодших сестер і братів. Пише для молодшої сестри підручник «Стародавня історія східних народів», який у 1918 р. був виданий як навчальна книжка для національної школи.

Дев'ятнадцятирічною Леся Українка вже розуміла своє призначення: *«Мені такого треба багато написати, що якби я жила навіть три життя разом, то й то ще не знаю, чи встила б те все поробити».*

Звичайно, встигла б, була ж бо як «на свій вік — геніальна жінка, з тонким розумом і обдарованістю» (М. Павлик). Але хвороба, невиліковна на той час, внесла свої корективи в життєві плани і задуми.

Життя Лесі Українки обірвалося 1 серпня 1913 року в грузинському місті Сурамі. Тіло поетеси було перевезене до Києва. Восьмого серпня її поховали на Байковому кладовищі поряд із могилами батька і брата.

Леся Українка для українців та інших народів є символом мужності, сили духу, незламності та величі людини.

Її образ закарбовано в різних видах мистецтва. У скульптурному увічненні образу мисткині найвідомішими є пам'ятники Галини Кальченко в містах Києві, Ялті, Новограді-Волинському та в селі Колодяжному (Україна), Саскатуні (Канада), Тамари Абакелія — в Сурамі (Грузія), Василя Бородая — в Батумі (Грузія).

З усіх жанрів образотворчого мистецтва найбільш плідним є малярство, а в

Музей Лесі Українки в м. Ялті. Будиночок, у якому поетеса проживала у 1897–1900 рр.

малярстві — ілюстрації до її драматичних і поетичних творів. Техніка різна — олія, акварель, офорт, гравюра, ліногравюра, олівець, але всіх митців об'єднує психологізм проникнення в ілюстрований твір, його сюжет чи образ.

Ілюстрації до «Лісової пісні» створили художники І. Марчук, В. Лопата, М. Дерегус, В. Касіян, Н. Лопухова, О. Ніколаєць та інші.

Художник-графік В. Лопата розробив макет 200-гривневої банкноти з портретом Лесі Українки. Вийшли також ювілейна монета, присвячена Лесі Українці, й поштова марка.

Запитання і завдання

1. Що вас зацікавило в особистості поетеси? Здивувало? Вразило?
2. Яку роль відіграло родинне оточення у формуванні духовного світу майбутньої української письменниці?
3. Які таланти змалку виявилися у Лесі? Як вона реалізувала їх? А як реалізуєте свої обдарування ви, ваші однокласники й однокласниці?
4. Спробуйте пояснити, чому Леся Українка найбільше любила музику М. Лисенка.
5. Ознайомтеся з матеріалами, розміщеними в «Енциклопедії життя і творчості Лесі Українки». Укладіть з друзями «Путівник по сайту». Презентуйте його учням інших класів, де вивчається творчість поетеси.
6. У мережі Інтернет знайдіть матеріали про долю членів родини Лесі Українки. Укладіть бібліографічний покажчик електронних джерел. Поділіться своїми напрацюваннями з однокласниками й однокласницями. Згодом поцікавтеся, чи скористалися вони результатами вашої праці.

Світ поезії Лесі Українки

Вона... може виспівувати найтяжчі, розпучливі ридання і тим співом не будити в серцях розпуки та зневіри, бо у самій в душі горить могуче полум'я любові до людей, до рідного краю і широких людських ідеалів, яснє сильна віра в кращу будучину.

І. Франко

Епоха Лесі Українки. «Вона жила і діяла... в епоху, що на місці невидимого Бога поставила релігію розуму... На місце великих пристрастей — поміркованість, упорядкованість. На місце віри, що рушає горами, — сліпе упокорення перед так званим бігом подій. В таку добу з'явилася в нас Леся Українка...

Письменниця, яку назвав І. Франко самотнім чоловіком серед поетів соборної України, лишилась сфінксом для покоління, для якого відвага, завзяття, воля — всі мужеські чесноти повинні були б стати конечними...

...Поетка рвалась із свого спокійного і урівноваженого середовища в ту повну поезії епоху, котру ми називаємо «темним Середньовіччям», або в часи античного світу...

жертвність не є самозреченням, це результат свідомого вибору, «безсонних ночей». Емоційна наснаженість вірша реалізується в рядках, що звучать як афоризми:

Тільки — життя за життя!

Мріє, станься живою!

Слово, коли ти живе, статися тілом пора.

*Хто моря переплив і спалив кораблі за собою,
Той не вмере, не здобувши нового добра.*

Деякі рядки («я душею повстала сама проти себе») можна «прочитати» лише в контексті всієї творчості поетеси. У ранніх творах звучать мотиви болю, який породжує сльози (один із наскрізних образів). Однак пізніше Леся Українка змінить свою позицію («Що сльози там, де навіть крові мало?») І ось підсумок: повставши «сама проти себе», лірична героїня доходить висновку: «Тільки життя за життя!».

Запитання і завдання

1. Які емоції і почуття викликав у вас вірш?
2. Які запитання з'явилися після його прочитання (прослуховування)?
3. Якою постає перед читачем лірична героїня вірша? Опишіть її.
4. Який зміст вкладає поетеса у вислів «спалити кораблі»? З'ясуйте у довідниках, мережі Інтернет його походження.
5. Сформулюйте 2—3 питання до автора чи ліричної героїні. Задайте їх своєму сусідові/сусідці по парті чи обговоріть у групі. Які запитання вам сподобалися? Чим саме? Чи врахуєте ви набутий досвід у майбутньому? Який саме?

«Стояла я і слухала весну...»

Вірш «Стояла я і слухала весну...» із циклу «Мелодії» написаний у 1895 р. Твір сповнений свіжості й тепла прекрасної пори року. У дві строфи Леся Українка вмістила багату палітру відчуттів, які бентежать душу навесні.

Лірична героїня володіє прекрасним даром: умінням «слухати» саму себе і навколишній світ, спілкуватися з ним. Вона чує дзвінку й голосну пісню, закличну мову й потаємний шепіт. Голоси весни оспівують любов, красу, радіщі — все те, про що колись мріялося. Леся Українка любила весну як пору відродження, оновлення, надії. Героїня вірша тішиться весняним цвітінням, буянням, знаходить розраду й щастя в гармонії зі світом природи. Леся Українка віддає перевагу слуховим відчуттям (на лексичному рівні: слухала — співала — шепотіла), доводить своє авторське вміння малювати світ природи всіма засобами.

Поезія «Стояла я і слухала весну...» відзначається світлою ніжністю і грацією — прикметами творчої індивідуальності, визначеними Іваном Франком.

Запитання і завдання

1. Прокоментуйте ваші перші враження від прочитаної поезії. Що найбільше схвилювало і чому?
2. Визначте, яким є внутрішній стан ліричної героїні? Простежте, який образ є наскрізним у поезії і чому?
3. Визначте основні мотиви поезії.
4. До якого виду лірики можна її віднести?

Культурно-мистецький контекст

1. Послухайте запис пісень на слова Лесі Українки «Стояла я і слухала весну...» (музика К. Стеценка), «Не дивись на місяць весною...» (музика М. Лисенка).

Драматична спадщина Лесі Українки

*У третій і найблискупіший період своєї творчості
Леся Українка є поет виключно драматичний.*

М. Зеров

Цей період складає дванадцять років. Одним із творчих підсумків його є близько двадцяти драматичних творів: поем, діалогів, сцен, етюдів.

Це був крок уперед у розвитку української драматургії. На місце соціально-побутової драми, що переважала тоді в репертуарі українських театрів, приходять драма філософська, психологічна.

Її конфлікт будується на основі зіткнення ідей, світоглядів, художні образи набувають широкого узагальнення, символічного звучання. Рушієм конфлікту стає не стільки дія, як слово, зростає роль підтексту.

Животрепетні питання тогочасної дійсності мисткиня розглядає крізь призму «вічних» тем і образів. Усе написане Лесею Українкою має загальнолюдський зміст, а в її античних сюжетах і образах зі світової літератури віднаходимо національну специфіку.

Так, «**Одержима**» (1901), на переконання Ліни Костенко, містить морально-етичне відкриття, актуальне для духовного життя людства: чи не вперше в історії світової літератури піддається сумніву доцільність жертви Христа.

Авторка крізь призму зіткнення світоглядних настанов Месії і Одержимої розглядає питання обов'язку, свободи вибору, компромісу з совістю. Міріам — сильна духом, волею, велична і трагічна особистість. Вона є палкою послідовницею Месії, вважає, що *Христос — один-єдиний, за кого варто йти на муку*. Але героїня не приймає його вчення про всепрощення, любов до ворогів.

Драматична поема написана протягом однієї ночі біля ліжка вмираючого С. Мержинського. З болю і муки від усвідомлення приреченості коханого поетеса «створила драму».

Проблеми співвідношення слова і діла, віри у справу, яку робиш, ідею, яку проповідуєш, досліджуються в драматичній поемі «**Касандра**». Героїня твору прагне бути корисною власному народові. Це людина чесна і благородна, але нерішуча і безвольна. І її пророчий дар виявляється незатребуваним, оскільки Касандра не вірить у справу, яку вона обстоює. «Діла без віри мертві суть», — стверджує Леся Українка.

Складні філософські питання — духовної свободи, влади, вірності і зради — порушує Леся Українка в «**Камінному господарі**». На думку самої авторки, це її «перша справжня драма».

До образу Дон Жуана зверталися Т. де Моліна, Ж.-Б. Мольєр, О. Пушкін. Лесі Українці вистачило сміливості взятися за цей «вічний» образ і таланту, щоб розкрити його оригінально і неповторно.

У творі стикаються консерватизм Командора, егоїзм, властолюбство донни Анни, волелюбність Дон Жуана, благородство, готовність до самопожертви Долорес. Перемагає, як зазначала сама Леся Українка, правда життя. Дон Жуан, який традиційно трактувався як романтичний спокусник, сам стає жертвою.

Вагомими для розвитку української драматургії є: «Осіньна казка», «В катакомбах», «На руїнах», «Вавілонський полон» та інші твори.

У них Леся Українка реалізувала творчу настанову про неоромантичний твір і неоромантичного героя: *«Новоромантизм прагне звільнити особу в самій юрбі, розширити її права, дати їй можливість знаходити собі подібних, або, якщо вона виняткова і при тому активна, дати їй нагоду підносити до свого рівня інших, а не опускатися до їх рівня...»* Відмежувавшись від естетики народництва, Леся Українка свідомо виводила українську літературу на авангардні естетичні позиції своєї історичної доби.

Заяпитання і завдання

1. Чим приваблює вас Леся Українка як особистість? Чи змінилося ваше уявлення про поетеса після знайомства з оглядом її життєвого і творчого шляху? Якщо так — у чому? Своїми враженнями поділіться з однокласниками й однокласницями.
2. Створіть асоціативний портрет Лесі Українки, використовуючи висловлювання сучасників про неї.
3. Леся Українка — письменниця, перекладачка, громадська діячка, дочка Прометєя, яскрава представниця українського модернізму, «поетка Досвітніх вогнів», «Жанна д'Арк» (М. Рильський). Чи погоджуєтесь ви з такими визначеннями? Додайте власні ключові слова до характеристики поетеси.
4. На основі змісту вивчених поезій визначте провідні мотиви й теми, які домінують у творчості Лесі Українки. Охарактеризуйте образи-символи. Запишіть їх асоціативний ряд.

5. Знайдіть на тематичних сайтах інформацію, фото- та відеоматеріали про екранізацію творів Лесі Українки. Перегляньте фрагменти фільму за мотивами драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня. Мавка» (1981; реж. Ю. Ілленко), «Іду до тебе» (1971; реж. М. Машенко). Напишіть есе чи відгук.

Довідник читача

Драматична поема — невелика за обсягом віршована п'єса, у якій зливаються драматичне, епічне й ліричне розкриття теми; виклад відзначається стислістю і лаконізмом, відсутні широке тло подій і зовнішня інтрига. В основі драматичної поеми — внутрішній динамічний сюжет, конфлікт світоглядних та моральних принципів. Авторами драматичних поем є Дж. Г. Байрон, Й. В. Гете, Леся Українка, І. Франко, В. Самійленко.

Драма-феєрія (фр. *fee* — фея) — один із жанрових різновидів драми, якому властивий фантастично-казковий сюжет, неймовірні перетворення. У такій драмі поряд із людьми виступають фантастичні істоти.

Драма-феєрія «Лісова Пісня» — вершина творчості Лесі Українки

*«Лісова пісня», як чарівний завітчаний острів,
височіє в творчій спадщині Лесі Українки.*

М. Рильський

Творча історія. «Лісова пісня» написана в Кутаїсі в 1911 р., Поетеса гостро переживала розлуку з Україною. Щемливі спогади, картини з минулого стали спонукою до створення драми-казки. Факт непоодинокий у світовому мистецтві («Пан Тадеуш» А. Міцкевича).

У листі до Агатангела Кримського 27 жовтня 1911 р. Леся Українка писала, що п'єса була створена на честь волинських лісів: «Сього літа, згадавши про їх, написала «драму-феєрію» на честь їм, і вона дала мені багато радощів, хоч я й відхорувала за неї».

Драма написана всього за 10–12 днів і дала авторці *«стільки дорогих хвилин екстазу, як мало яка інша»*.

Фольклорно-міфологічна основа твору. З перших рядків драми-казки відкривається перед читачем сповнений таємничості чарівний світ волинської природи. Поетеса досконало знала його. Він був тим живильним ґрунтом, на якому зросла її творчість.

Витоки цього світу сягають Звягельщини. Скажімо, мелодія, яку Лукаш грає на сопілці, із с. Миропілля, пісня — з Любара. Посіяне в душу зерно проросло і заколося на Ковельщині. Саме тут, під час гостювання в дядька Лева Скулинського в урочищі Нечимному, і народився задум «Лісової пісні». Тут ввижалася поетесі Мавка, тут вона чула легенди про Перелесника, Того, що в скалі сидить, Пропасницю, Куця, Злидні, Водяника, Лісовика.

У драмі використано також фольклорні образи. Так, одним із найдавніших фольклорних символів дівочої краси й кохання вважається

Музикальності твору надають також розмаїті метрика і ритміка, тісно пов'язані із змістом поезії: «Солов'ї весільним дзвоном дзвонять», «Візьми собі співочу душу, а серденько словами зачарую...». Навіть ре-марки також суцільно поетичні, наприклад: «Мавка, зачарована, тихо колишеться, усміхається», «З осяйного туману виходить русалка».

Запитання і завдання

1. Підготуйте й обговоріть у групах повідомлення про проблематику драми-феєрії «Лісова пісня». Поділіться міркуваннями щодо проблем, які зацікавили особисто вас.
2. Д. Донцов про драму «Лісова пісня» говорив, що «це вершина творчості Лесі Українки». Прокоментуйте цю тезу.
3. Чому Мавка не може переступити поріг буденного життя? Яку провідну ідею утверджує Леся Українка у творі?
4. Випишіть цитати для характеристики образів-персонажів драми-феєрії «Лісова пісня».
5. У чому полягає конфлікт між Мавкою і Лукашем? Які шляхи вирішення конфліктних ситуацій зможете запропонувати героям ви?
6. Назвіть особливості української вдачі дядька Лева.

Культурно-мистецький контекст

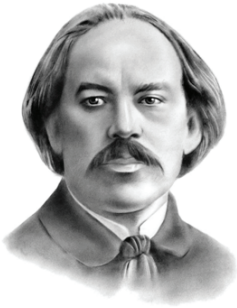

Василь Касіян.
«Лукаш і Мавка» (1953)

Надія Лопухова. «Лісова
пісня. Русалка польова» (1970)

1. Розгляньте й опишіть репродукцію гравюри Н. Лопухової «Лісова пісня. Русалка польова». Як художниця підкреслила романтичність, природність природи і моральну чистоту героїні?
2. Розгляньте репродукцію акварелі В. Касіяна «Лукаш і Мавка». Який епізод твору Лесі Українки проілюстрував митець? Як можна пояснити такий вибір? У чому проявляється замріяність, поривання душі Мавки до краси, прагнення героїні «злитися з природою»?

МИКОЛА ВОРОНИЙ

24 листопада 1871 — 7 червня 1938

*Наша нація, наш народ український уві-
йде в ряди справді культурних народів,
нехай сей народ буде високо моральний,
гуманний благородний і духовно-красивий.*

Микола Вороний

*Всю діяльність письменника пронизува-
ла одна благородна ідея: включити укра-
їнську культуру в орбіту світового культур-
ного процесу.*

Григорій Вєрвєс, літературознавець

Миколу Вороного — українського письменника, перекладача, поета, режисера, актора, театрознавця та громадсько-політичного діяча — називали «ідеологом» модернізації української літератури.

На початку ХХ ст. першочерговим завданням української літератури поет проголосив її естетичне оновлення та наближення до новітніх течій європейського мистецтва.

Різноманітна й неоднорідна за змістом і стилістикою творчість М. Вороного збагатила національну літературу осмисленням тем філософського змісту та возвеличенням краси.

Знайомство здалеку і зблизка

Родина. Микола Вороний — нащадок «простих селян, мабуть-таки, й кріпаків», в роду яких були й бунтівники — учасники Коліївщини, — це з батькового боку — Кіндрата Вороного. А «з боку матері я шляхетсько-духовного походження. Прізвище моєї матері, Олімпіади Дмитрівни — Колачинська, і вона ніби є нащадком Прокопія Колачинського, що був у 1697—1702 рр. ректором Києво-Могилянської духовної академії і ретельним сі-ячем освіти».

Захоплення. Ще навчаючись у гімназії, М. Вороний почав писати вірші. Коло його читання складали пригодницькі твори М. Ріда, історичні романи В. Скотта та фантастичні Ж. Верна. Майбутній поет захоплювався творчістю Т. Шевченка, театром М. Кропивницького, а також політичною літературою, тому і потрапив під переслідування поліції та був позбавлений права вступати до університету.

Театральна та викладацька діяльність. Тривалий час поет був актором театральної трупи М. Кропивницького, П. Саксаганського. Восени 1917 р. М. Вороний став директором і режисером «Національного театру».

Викладав у Львівській консерваторії та в організованій ним драматичній школі, видав мистецтвознавчі праці. Був викладачем кафедри художнього читання Харківського музично-драматичного інституту. У Києві працював у Укртеатрокіновидавці, писав статті та кіносценарії, зокрема за повістю І. Франка «Захар Беркут», однак твір не було екранізовано. Перекладав оперні лібрето («Кармен» Ж. Бізе, «Ріголетто» Дж. Верді).

Громадсько-політична діяльність. М. Вороний — один із засновників Української Центральної ради. *«В революції 1917 року, — пише він в автобіографії, — я брав дуже енергійну участь, особливо на початку (при моїй участі організовувалось перше ядро Центральної Ради), влаштовував мітинги...»*

«Були перспективи вступити до уряду, я поздержався, захоплений театральним хаосом... Далі: голод, морози, пайки і ускладнення моєї хвороби неврастенії кишок». Змучений і виснажений, поет у 1920 р. змушений був емігрувати до Варшави, де забезпечував зв'язки з культурними колами Польщі в уряді УНР.

Приватне життя. Дружиною Миколи Вороного була Віра Вербицька — дочка автора музики Державного Гімну України М. Вербицького. У молодого подружжя народився син Марко. Однак невдовзі вони розлучилися. Хрещеним батьком хлопчика був М. Коцюбинський. Марко успадкував талант батька до поезії. Життя сина М. Вороного трагічно обірвалося у сталінських концтаборах.

Сторінки життяпису. Народився Микола Кіндратович Вороний 24 листопада 1871 р. на Катеринославщині в сім'ї ремісника.

Навчався в Харківському і Ростовському реальних училищах та у гімназії в Ростові-на-Дону. Обшуки та арешти не завадили М. Вороному разом із однодумцями організувати у Ростові-на-Дону «Українську громаду». В Харкові він був близьким до таємної організації «Братство тарасівців».

М. Вороний планував вступити до Софійського університету в Болгарії, де викладав М. Драгоманов, але звістка про його смерть змінила наміри молодого поета.

М. Вороний здобував освіту у Віденському та Львівському університетах. У цей період поет познайомився з І. Франком, співпрацював у редколегії журналу «Житє і слово», був режисером у театрі «Руська бесіда», пізніше — в акторських трупах М. Кропивницького та інших митців.

У 1901 р. М. Вороний залишив сцену, після чого служив в установах Єкатеринодара, Харкова, Одеси, Чернігова. Згодом поет осе-

лився в Києві, працював у театрі М. Садовського та викладав у театральній школі.

У 1903 р. М. Вороний видав альманах «З-над хмар і з долин», метою якого було наблизити зміст творів до естетики європейської модерністської літератури. Перша поетична збірка М. Вороного «Ліричні поезії» (1911) сповнена музикальністю та свіжістю образів. Збірка «В сяйві мрій» (1913) вирізнялася естетизацією, мозамилюванням ліричного героя.

Відтак творчість М. Вороного знаменувала розрив із народницькою традицією, однак тяжіння до модернізму не перешкоджало поету писати вірші, перейняті щирою любов'ю та повагою до народу. У багатьох творах, зокрема у віршах, присвячених І. Франку, Лесі Українці, Т. Шевченку, М. Лисенку («Пам'яті Миколи Лисенка», «Серце музики», «Пам'яті Івана Франка», «Гей, хто має міць», «На Тарасовій горі», «До моря» тощо) М. Вороний висловив своє розуміння ролі митця у суспільстві.

У подальшій творчості поет порушував філософські питання («Мандрівні елегії»). Він одним із перших увів у лірику тему міста, перейняв ряд традиційних мотивів європейської поезії, де протиставляється поетична одухотвореність і буденність, утверджував нестримне прагнення людини до краси, світла, осягнення космосу («Ікар», «Сонячні хвилини»), розкривав трагізм духовної самотності (цикл «Осокори»).

У своїй творчості М. Вороний використовував різні псевдоніми та криптоніми — Арлекін, Віщий Олег, Номо, Sirius, Кіндратович, Микольчик, М. В., К-ич М, М-У-ко.

У 1917 р. поет емігрував за кордон, оскільки не сприйняв Жовтневої революції. Він жив у Варшаві, де зблизився з польськими письменниками. Згодом поет переїхав до Львова.

У 1934 р. М. Вороному інкримінували контрреволюційну діяльність. Поета було засуджено до заслання в Казахстан на три роки.

У 1937 р. поет повернувся на Україну. У м. Новоукраїнка він почав працювати коректором у районній газеті, але невдовзі його було звільнено. За вироком НКВД М. Вороного як учасника контрреволюційної української військової націоналістичної організації було розстріляно 7 червня 1938 р.

Таким було життя талановитого українського поета-модерніста.

Довідник читача

Символізм (фр. *symbolisme* — знак, ознака, прикмета, символ) — літературно-мистецький напрям кінця XIX — початку XX ст.

Символізм виник у Франції у 1880-их роках XIX століття як заперечення реалізму та натуралізму. Прихильники символізму вважали, що світ не піддається раціональному осмисленню. Його сутність виражається опосередковано через предметні або словесні знаки-символи, їх приховану сутність

можна досягнути тільки інтуїтивно, через осяяння, встановлення асоціативних зв'язків між окремими фактами, предметами, явищами.

Ознаки символізму: естетизм, визнання самоцінності мистецтва; увага до позасвідомого; сугестивність — навіювання читачеві певних настроїв і почуттів; динамізм у відтворенні душевних переживань героїв; філософічність; творення метамови (синтез слова і музики, слова і кольору).

Основоположники символізму — французькі поети П. Верлен і С. Малларме. Серед їхніх послідовників А. Рембо (Франція), Е. Верхарн, М. Метерлінк (Бельгія), О. Блок (Росія) та інші.

В українській літературі символізм не досягнув належного розвитку. Найбільш помітні його прояви в поезії. У прозі естетика символізму проявилася в повісті О. Кобилянської «Земля».

Культурно-мистецький контекст

М. Вороной мав дружні стосунки із художником-символістом М. Жуком, який в 1916 р. створив портрет поета.

У полотнах М. Жука знаходимо ознаки мистецтва символізму. Особливе значення художник надавав розкриттю внутрішнього стану своїх персонажів. Так, погрудний портрет поета М. Вороного майстерно зображено на тлі усіяної зірками космічної сині, що є декоративним засобом поглиблення характеристики героя. Тонко відтворено сумний погляд світлих очей митця. Художня манера портретної творчості М. Жука перегукується з поетикою символізму, що свідчить про спорідненість із літературними творами М. Вороного.

Михайло Жук.
«Портрет Миколи Вороного»
(1916)

Михайло Жук.
«Автопортрет» (1908)

Запитання і завдання

1. Що вас зацікавило в особі поета? Які риси його вдачі імпонують вам найбільше? Чим? Обговоріть це питання з друзями.
2. Як захоплення театром вплинуло на творчість М. Вороного?
3. У чому, на вашу думку, виявляється трагізм долі поета-модерніста?

інтелектуально-мистецького забарвлення. Окремі образи твору не зовсім зрозумілі, викликають туманні асоціації, що свідчить про модерністське бачення світу М. Вороним.

Новаторство М. Вороного як поета-символіста виявляється у широкому використанні звукових образів поезії, музичності віршованих рядків. Із цього приводу поет зазначав: *«Я писав не так од образу, як од звуку. І дійсно, мелос, спершу примітивний, а далі технічно все більше ускладнений, був джерелом моєї пісні-вірша»*.

Для символістів, як і для представників інших модерністських стилів, форма вірша, художні засоби набували дуже великого значення. Розміщення різностопних рядків у строфах «Блакитної Панни» передає особливий темпоритм, створює візуальний ефект сходинок, по яких скрапує сніг, танучи під сонячним промінням.

Окрім ознак символізму у вірші чітко прослідковуються неоромантичні прийоми зображення, зокрема емблематичність (весна — панна (дівчина красна)), зв'язок із фольклором (постійні епітети, поетичний паралелізм).

Отже, хвала Блакитній Панні як символу краси навколишнього світу створює світоглядно-естетичну єдність з мотивом творчого нахнення, образом світу мистецтва.

Запитання і завдання

1. Який настрій прагне передати М. Вороний віршем «Блакитна Панна»? Які поетичні засоби та прийоми для цього використано?
2. Які засоби символістського та неоромантичного зображення характерні для поезії «Блакитна Панна»? Назвіть їх та охарактеризуйте.
3. Пригадайте вірш Лесі Українки «Стояла я і слухала весну...» Порівняйте зображення весни різними поетами.
4. Як тема, система образів, віршований розмір, структура поетичного твору зумовлюють інтонацію, з якою потрібно читати поезію «Блакитна Панна»? Вивчіть напам'ять вірш та підготуйтеся до його виразного читання в класі.
5. Опрацюйте матеріали наступної рубрики. Розгляньте репродукцію картини литовського художника М. Чюрльоніса «Соната весни». Порівняйте бачення весни митцями-символістами у різних видах мистецтва.

Культурно-мистецький контекст

Ознаки символізму виявляються у творчості художників різних країн. Микалоюс Константінас Чюрльоніс (1875—1911) — всевітньовідомий литовський художник, композитор, поет, філософ, мистецтвознавець, діяч культури, якому вдалося у своїй творчості передати новий погляд на художній всесвіт, втілити ідею синтезу мистецтв.

У його творчій спадщині налічується близько 250 музичних творів, більше 300 картин, створених під егідою «нової мови мистецтва». У назвах картин М. Чюрльоніс використовував назви жанрів музики: симфонія, соната, fuga тощо. Його прагнення до синтезу мистецтв і пошуків

Відповідно до символістських традицій у творі переважають асоціативно ускладнені *символічні образи-поняття*. Поет надає символічного змісту елементам пейзажу. Так, день асоціюється з «акордами проміннострунними», «духом сполоханим», «синьою далечінню» «попелястим жалем», «побожною хвалою». М. Вороний передає почуття любові за допомогою авторських художніх засобів — вишуканих епітетів «проміннострунними», «вогнелунними», «мрійнотканному», «міф укоханий», «дух сполоханий», «яснозоряно», «упокорено», яскравих метафор «різьблю свій сон», «Венера кинула алмаз», «стелився попелястий жаль», «діткнутий лезом двох мечей».

Вірш «Інфанта» вирізняється вишуканою ритмомелодикою. Легка, музикальна форма «Інфанти» служить окрасою змісту твору. Перехресне римування віршових рядків підсилює вираження любовних почуттів ліричного героя.

Запитання і завдання

1. Які асоціації викликають у вас зображені М. Вороним пейзажні замальовки?
2. Які цікаві художні прийоми поетизації любовних почуттів ліричного героя ви помітили?
3. Які засоби символістського зображення характерні для цього твору?
4. Визначте спільні мотиви віршів «Блакитна Панна» та «Інфанта».
5. Творчість яких французьких поетів-модерністів співвідноситься за ідейним змістом із поезіями М. Вороного? Відповідь аргументуйте цитатами з творів.
6. Назвіть особливості символістської лірики М. Вороного. Прокоментуйте відповідь цитатами із творів поета.
7. Запишіть ключові слова для характеристики М. Вороного як особистості й письменника.
8. Які ідеї хотів донести до читача письменник своїми творами? Наскільки близькі вони вам?
9. Випишіть декілька слів (фраз) із поезій М. Вороного, які вважаєте важливими для розуміння його творчості. Свій вибір аргументуйте.

Сторінки життяпису. Олександр Олесь (справжнє прізвище — Кандиба) народився 5 грудня 1878 р. в чумацько-селянській сім'ї м. Білопілля Лебединського повіту, що на Сумщині.

Закінчив початкову школу й двокласне училище, а у віці 15 років (1893) вступив до хліборобської школи, що у містечку Деркачі неподалік від Харкова.

Згодом він став вільним слухачем агрономічного відділення Київського політехнічного інституту, але через матеріальні труднощі був змушений залишити навчання.

У 1903 р. Олександр Кандиба став студентом Харківського ветеринарного інституту. Згодом здобута професія забезпечувала поетові можливість заробляти на прожиття працею ветеринарного лікаря на Дарницькій скотобійні.

Визначальним фактом у його житті була подорож до Полтави з нагоди відкриття у 1903 р. пам'ятника І. П. Котляревському. Там він познайомився з відомими українськими письменниками — Леся Українкою, М. Коцюбинським та Б. Грінченком.

Незабутніми враженнями збагатила митця подорож Гуцульщиною в 1912 р.

У 1913 р. Олександр Олесь побував в Італії.

Наслідки більшовицького жовтневого перевороту зумовили виїзд Олександра Олеся за кордон у 1919 р. Вимушена еміграція стала для поета трагедією всього життя. Він жив у Будапешті, Відні, Берліні, Празі.

Останні роки життя поета пройняті тугою за рідним краєм. Він активно цікавився літературним процесом у радянській Україні. Його пригнічували тривожні думи про сина Олега (відомого українського поета та вченого-археолога Олега Ольжича) — активного учасника руху Опору. Відомо, що під час перебування восени 1941 р. у Києві син Олександра Олеся був заарештований та в 1944 р. знищений у концтаборі Заксенгаузен.

Невдовзі після звістки про загибель сина, 22 липня 1944 р., Олександр Олесь помер. Поета було поховано на Ольшанському кладовищі в Празі, а у 2017 р. його прах перепоховали в Києві, на Лук'янівському кладовищі.

Запитання і завдання

1. Що вас зацікавило в біографії поета? Які риси його вдачі імпонують вам найбільше? Чим? Обговоріть це питання з друзями.
2. Які запитання виникли під час опрацювання розділу підручника і розповіді вчителя? Зафіксуйте їх. Задайте вчителю, однокласникам та однокласницями. Чи отримали ви відповіді на свої питання? Чи задовольнили вони вас?
3. Якими були читацькі вподобання та мистецькі захоплення майбутнього поета-лірика?

4. Які факти біографії письменника свідчать про його активну громадянську позицію?
5. Що ви дізналися про період еміграції митця?
6. Назвіть поезії Олександра Олеся, відомі вам зі шкільного курсу літератури. З якими творами поета ви ознайомилися самостійно? Поділіться своїми враженнями від прочитаного.

Довідник читача

Контраст (від фр. *contraste* — протилежність) — різко окреслена протилежність у чомусь: рисах характеру, властивостях предметів чи явищ. Цей прийом здавна використовується у фольклорі (казка «Правда і Кривда»), у мистецтві та художній літературі.

Мотиви, побудовані на антитезах, поширені у світовій літературі, зокрема образ Дон Кіхота уособлює контрастне зіткнення дійсності й уяви. В українській літературі початку ХХ ст. контрастні образи яскраво представлені у творчості М. Коцюбинського, В. Винниченка, Олександра Олеся.

Культурно-мистецький контекст

Поезія Олександра Олеся сповнена мотивами, які не залишали байдужими українських читачів початку ХХ ст. Його творами притаманні елегантні інтонації, глибина та щирість емоцій, музичність слова. Вони приваблювали читача своєю пісенністю.

Запитання і завдання

1. Прослухайте фонозаписи творів М. Лисенка, К. Стеценка, Я. Степового, С. Людкевича, А. Кос-Анатольського, Д. Ревуцького, Г. Верьовки, О. Білаша, Г. Майбороди (на вибір), написаних за віршами Олександра Олеся. Поділіться своїми враженнями від почутого.
2. Підготуйте повідомлення про композитора, твір якого за поезією Олександра Олеся вразив вас найбільше.
3. Прослухайте романс «Чари ночі» у виконанні Дмитра Гнатюка або Ніни Матвієнко. Чи вдалося співакам вокальною майстерністю увиразнити мотив твору?
4. Чи доводилося вам чути виконання творів Олександра Олеся «Айстри», «Хтось близький мені приснився» сучасною українською співачкою Марійкою Бурмакою? Поділіться своїми враженнями від почутого.

Художній світ творів Олександра Олеся

Романтичне світосприймання, щедро напоєне народнопоетичною образністю, музичним ладом народної пісні, динамічно визрівало до вершин бездоганного словесного інструментування.

М. Жулинський, літературознавець

Олександр Олесь та епоха модернізму. З іменем Олександра Олеся пов'язана ціла доба української літератури. Українські митці високо цінували його як талановитого поета-лірика, що у своїй творчості зосереджувався на романтичних мотивах.

етичного послання «І мертвим, і живим...». Для поета рідне слово — носій волелюбного духу народу, його безсмертя. Зображуючи поетичний образ неповторної краси української мови, він висловлює власне творче кредо:

*О слово! Будь мечем моїм!
Ні, сонцем стань! Вгорі спинися,
Осяй мій край і розлетися
Дощами судними над ним.*

У контексті естетики символізму поет вдається до міфологічно-біблійних образів — сонця, неба, зірок та судних днів, що очистять рідний край від зла. В інтерпретації поета-модерніста меч символізує войовничу грань українського слова, отже, і національної душі; сонце — красу, що освітивши рідний край, вселяє надію в безсмертя народу. Автор переконаний, що мовне, національне відродження України обов'язково стане судними дощами для її ворогів.

Образи твору: ліричний герой — патріот, який любить рідну мову й займає активну громадянську позицію; діти — українці, які відцуралися рідного слова; чужинці; образи природи: орел, дерева, зорі, Дніпро, сонце, дощі; образи предметів і явищ: слово, шум, музика, спів, рев, меч.

Символічні образи твору: скутий орел (символ великої сили й свободи, яка неприродно скута); сонце (символ нового життя); судні дощі (символ покари за гріх безпам'ятства); меч (символ сили слова).

Композиційно твір складається із трьох строф, що поділяють його на три умовні частини: тезу, антитезу та їх синтез.

Теза зашифрована в першій строфі вірша:

*О слово рідне! Орле скутий!
Чужинцям кинуте на сміх!
Співочий грім батьків моїх,
Дітьми безпам'ятно забутий.*

У чотиривіршші використано антитезу «батьки — діти» для того, щоб показати, що між ними немає наступності: те, що було як «співочий грім» для батьків, та, на жаль, «безпам'ятно забутий» звук для дітей.

Друга строфа — це наскрізна антитеза, що впливає на розгортання сюжету твору:

*О слово рідне! Шум дерев!
Музика зір блакитнооких,
Шовковий спів степів широких,
Дніпра між ними левій рев...*

У третій строфі поет узагальнює і синтезує свою задекларовану позицію.

Композиційну єдність та змістову наповненість твору увиразнює анафора «О слово рідне!», що повторюється на початку кожної

строфи. Цей авторський прийом передає щирість ліричної оповіді, схвильованість героя, його патріотичні почуття та зумовлює ораторські інтонації вірша.

Поет майстерно використовує художні засоби виразності. Красу, мелодійність, багатство української мови розкрито через емоційно насичені епітети та метафори «співочий грім батьків моїх», «шовковий спів степів широких», «музика зір блакитнооких», «Дніпра... левій рев», «дощі судні», а також риторичні звертання «О слово рідне! Орле скутий!»

Запитання і завдання

1. Які враження справив на вас вірш «О слово рідне! Орле скутий!»?
2. Які образи-символи вказують на модерністську естетику вірша? Розкрийте їх зміст.
3. Назвіть художні засоби, використані у творі. Охарактеризуйте їх значення для розкриття ідейно-художнього змісту поезії.
4. Підготуйтеся до виразного прочитання твору. На яких словах, на вашу думку, необхідно акцентувати увагу? Який настрій потрібно передати? Виберіть відповідну інтонацію для декламації кожної із композиційних частин вірша.

«По дорозі в казку» — зразок символістської драми

Ціною досягнення високої мети є сміливість, подвижництво і жертвовність героя, що обирає для себе роль лідера. Проблеми взаємовідносин вождя і народу присвячено драматичній етюд Олександра Олеся «По дорозі в Казку» (1908).

Основний мотив твору — пошуки дороги із темного лісу. У першій картині змальовано вбоге, жалюгідне життя людей у темному лісі, без сонця та мрії. Автор створює узагальнений образ юрби: «Убрання не має ознаки нації і часу». Люди не знають, що саме прагнуть відшукати, і просто інтуїтивно намагаються знайти стежку, що виведе їх із мороку.

Темою драматичного етуду є взаємини героя, яскраві індивідуальності й натовпу, конфлікт між мрією та дійсністю, ідеалом і реальністю. Місцем розгортання подій є густий, непроглядний ліс.

Цей твір є одним із яскравих зразків української символістської драми. Символічною є навіть його назва, зокрема, образ дороги та образ Казки. Символічність образу Казки багатогранна. Казка символізує не лише мрію, казкову країну, а водночас і світле майбутнє, добро, благо, державу і землю обітовану — тобто все те, що манить і тривожить, спонукає до руху вперед. Однак наявні й інші символи. Так, вагому роль відіграють у творі ліс та крила, терновий вінець, каміння, сонце, папороть, мак, кров. Символіка є наскрізною: червоні маки — символ жертвовної крові, яку проливає той, хто прагне покращити життя людей; дороговказ до мети, дорога — очищення

тощо. Можливо саме дорога до Казки є метою блукань, що характеризує її як символ страждань, можливість очищення від темряви.

Персонажі твору не мають конкретних імен, оскільки узагальнюють людські характери: Хлопчик, Дівчина, Перший з натовпу набувають абстрактної символіки. Хлопчик, який прийшов із Казки, символізує нове покоління, якому належить творити майбутнє. Він мав намір зірвати квітку папороті, що в українському фольклорі є символом щастя та безсмертя народного волелюбного духу.

Центральним образом драми є Герой. Він не має імені, біографії, власної історії. На відміну від традиційного романтичного героя, який незадоволений дійсністю і прагне відшукати ідеал в іншій реальності, неоромантичний герой Олександра Олеся не тільки йде сам до цього ідеалу, а й хоче вивести до нього інших. Люди, засліплені прагматизмом, лінощами та страхом змін, блукають лісом, у якому немає нічого «рідного й знайомого», а Герой прагне вивести їх із темряви. Однак головному героєві затісно в хаті, де «ніде й крил розправить». Сутність психології маси, яка думає тільки про сьогоднішнього дня, а не про майбутнє, розкривається в словах: «Ти сам йди, а ми і тут свій вік як-небудь доживем».

У творі представлено типовий неоромантичний образ героя. Автор поєднав європейську неоромантичну тенденцію самопожертви заради людей та власне українську традицію, що символізує довгий шлях блукань у пошуках кращої долі для свого народу. Герой Олександра Олеся, породжений людською масою, веде її до світлої мети і гине, залишившись не сприйнятим цією ж масою.

Драма «По дорозі в Казку» має схожий сюжет із оповіданням Максима Горького «Стара Ізергіль», драмами М. Метерлінка «Сліпі» та Г. Ібсена «Брант».

У Олександра Олеся лише головний герой бачить, що Казка існує, а зневірений натовп вбиває свого поводиря та повертається назад, у лісові хащі. Причина того, що юрба обирає темний ліс, а не світлу Казку, всередині кожного з цього натовпу.

В етюді показано, що захопити народ певною ідеєю значно легше, ніж зберегти його душевний запал. Порив до Казки швидко виснажує, заганняючи людей у ще густішу темряву. Сам же поводирир, щоб залишатися лідером, повинен завжди перебувати на самоті, відмовлятися від найменших людських утіх, не піддаватися жодним сумнівам. Закохавшись, Герой ніби роздвоюється у власних думках та прагненнях, у ньому прокидаються сумніви, що позбавляють можливість продовжити замислену справу. Юрба жорстоко розправляє з колишнім лідером. Вінок нового поводирира кладуть на голову людини, яка схожа на горилю.

У такому контексті символічними постають образи і Дівчини, і Хлопчика. Дівчина — символ вагання між примарною мрією та

дійсністю. Дівчина на певному етапі пошуку дивовижної країни вступає в суперечку з Героєм, однак остаточно не зневірюється в існуванні Казки. Хлопчик років десяти, який справді живе в Казці, є доказом того, що вона існує. Найголовніше смислове навантаження цього образу в тому, що для того, аби потрапити в Казку, треба бути як дитина духовно чистим, відкритим до всього нового, вірити в свої сили, довіряти самому собі, чого не вистачило навіть Героєві.

В етюді «По дорозі в Казку» відчутний вияв філософії двох світів — матеріального й духовного. І хоча духовний світ є вищим, ціннішим, однак перемагає матеріальний, звідси й песимістичний фінал твору, адже до Казки не потрапив ніхто. Автор залишає відкритим питання, чи вдасться комусь із тих, хто повернувся назад у темряву, побачити цю Казку. Водночас фінал драматичного етюду Олександра Олеся залишає світле враження, бо Країна Казка існує.

Довідник читача

Драматичний етюд (фр. *etude* — вивчення, нарис) — невеликий, як правило, одноактний віршовий чи прозовий драматичний твір, у якому представлено епізод чи фрагменти, а дійові особи зображуються лаконічно, пунктирно, стаючи образами-символами.

Талановитим представником цього жанру був Олександр Олесь. У 1914 р. видано збірку Олександра Олеся «Драматичні етюди», до якої увійшли етюди «Трагедія серця», «Осіннь», «При світлі ватри», «На свій шлях», «По дорозі в Казку».

Запитання і завдання

1. Поділіться враженнями, думками і запитаннями, які викликав у вас етюд «По дорозі в Казку».
2. Визначте тему та головну думку твору.
3. Розкрийте символіку окремих образів та драми загалом.
4. Назвіть ознаки неоромантизму, втілені у драматичному етюд. Порівняйте особливості зображення героя романтичного та неоромантичного творів.
5. Чому героям твору не вдалося потрапити у Казку? Які якості характеру повинна мати особистість, щоб досягнути поставленої мети?
6. Чи вважаєте ви, що проблеми, порушені в драмі «По дорозі в Казку», є актуальними й нині? Аргументуйте свою думку.
7. Підготуйте письмове повідомлення «Характерні особливості художнього стилю Олександра Олеся».
8. Розкрийте символічне значення образів журби, радості, весни, сонця, що знайшли художнє втілення у творах Олександра Олеся.
9. Випишіть рядки з віршів Олександра Олеся, які сподобалися, чимось вразили, можуть стати вашим життєвим кредо. Свій вибір аргументуйте.
10. Поясніть роль контрастів і антитез у поезії Олександра Олеся. Відповідь проілюструйте цитатами з творів

Активно розвивається жанрова система, насамперед епічні жанри (роман, повість).

Класичними набутками прози стали соціально-побутова повість «Кайдашева сім'я» й історичні романи І. Нечуя-Левицького, соціально-психологічний роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного.

Сюжет прозового твору, який здебільшого будувався на принципі хронологічно-последовного викладу подій, ускладнюється. У ньому чергуються картини теперішнього і минулого, документально точно відтворення фактів і художній домисел, події подаються «очима» різних оповідачів, акцент робиться на заглиблення в психологію героїв (Панас Мирний).

Набувають нових ознак жанри драматичних творів: видозмінюється комедія, у якій усе голосніше починають звучати соціальні теми, з'являється «драма настрою» («Олеся» М. Кропивницького), драма-притча, філософська драма (Леся Українка), сатирична комедія (І. Карпенко-Карий).

Важливим фактором активізації культурного життя стало створення професійного театру (принагідно відзначимо, що у Європі він існував із XVI століття).

Феноменальним явищем не лише української, а й світової літератури і культури є творчість І. Франка. Викликає подив і захоплення навіть перелік напрямків мистецтва і науки, у яких працював Каменярь: фольклор, етнологія, історія, економіка, філософія, політологія, літературознавство, релігієзнавство.

Одна з вершин української і світової літератури — творчість Лесі Українки, — «титанічний хід по велетенських уступах, не рушених людською ногою, де кожен крок, кожен твір відкриває перед громадянством все нові перспективи мислі...» (*М. Грушевський*).

Знакові імена митців, які вводили українську літературу в контекст світової, задавали єдиний зі світовою літературою алгоритм розвитку: М. Коцюбинський, В. Стефаник, О. Кобилянська, М. Вороний, Олександр Олесь, В. Винниченко.

У II половині XIX століття набувають самостійного значення літературна критика і літературознавство.

Прагнення увійти в контекст загальноєвропейського розвитку літератури обумовили бурхливий розвиток перекладацької справи. Помітним явищем стали переклади І. Франка («Фауст» Й. В. Гете, «Каїн» Дж. Байрона), П. Куліша (п'єси В. Шекспіра), Б. Грінченка («Марія Стюарт» В. Шекспіра), поетичні переклади В. Самійленка, П. Грабовського та інші.

Кінець XIX століття ознаменований розвитком модернізму (М. Коцюбинський, Леся Українка, В. Стефаник, О. Кобилянська,

М. Вороний, О. Олесь, В. Винниченко та ін.). Він приніс із собою розширення тематичних обріїв, збагачення жанрової системи, стилєвих прикмет.

Зауважимо, що всі досягнення відбулися «не завдяки, а всупереч» обставинам історичного буття. Як і в попередні століття українські письменники вимушено брали на себе обов'язки «будителя народу», «захисника покривджених, «вождя мас».

І все ж і в цих умовах, у гарячих суперечках народників і модерністів про те, якою має бути українська література, митці спромоглися сягнути своєю творчістю нових вершин, ввести українське мистецтво образного слова в контекст загальноєвропейського розвитку.

Що відчуваєте, юні друзі, перечитуючи ці рядки? Ми, автори, горді здобутками митців слова: їм вдалося поставити велику мету і сягнути її.

А як ви реалізували заплановане? Чи навчилися керувати читацькою діяльністю і читацьким розвитком? Наскільки ви наблизилися до бажаної мети? Прийшов час провести підсумкову рефлексію.

Читацький самоконтроль

1. Напишіть есе «Я на шляху до життєвого успіху», у якому зосередьтеся на запитаннях: «Чи досягнуті визначені цілі? Який семестр був для успішнішим? Чому? Що сприяло роботі? Що було перешкодою? Який ваш найбільший успіх? Які найбільші труднощі? У чому ви змінилися як читач? А як особистість? Що зрозуміли про себе, світ, своє місце у світі? Ви задоволені результатами своєї роботи? Як плануєте працювати далі?».

Обміняйтеся міркуваннями і враженнями з однокласниками і однокласницями, рідними.

Ваші читацькі проекти

1. Повість І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» в ілюстраціях Анатолія Базилевича і Лери Схемки.
2. Запропонуйте однокласникам провести диспут на тему: «Конфлікт між Кайдашами не має вирішення».
3. Проведіть серед друзів і знайомих у соціальних мережах («Українці», Tumblr, Instagram, Facebook, Twitter, Google+ та ін.) опитування щодо актуальності порушених у повісті «Кайдашева сім'я» проблем. Орієнтовні запитання: Ви любите свою сім'ю? Ви конфліктуєте, коли вас не розуміють? Ви завжди розумієте рідних? Якщо ні, то чому? Чи цікавляться батьки вашим життям, інтересами і вподобаннями? А ви не байдужі до життя своєї родини? Чи знаєте ви приклади сучасної «кайдашевої сім'ї»?
4. Підготуйте віртуальну екскурсію до музею письменника/письменниці, творчість яких вивчалася упродовж навчального року. Проведіть її для однокласників/однокласниць або учнів середніх класів. Якими були їхні враження?
5. Проведіть дослідження і підготуйте повідомлення на тему: «Мовно-стилістичне багатство прози (поезії) улюбленого митця /мисткині».
6. Часто життя людини уподібнюється дорозі, яку повинен пройти кожен. «Людина на дорозі життя...» — під таким кутом зору простежте еволюцію творення одного із образів-персонажів роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» (на вибір).
7. «Краще ніякої літератури, ніж така», — сказав одного разу Панас Мирний про сучасну йому літературу. Проведіть дослідження, результатом якого стала б відповідь на питання: «Що могло викликати таку негативну оцінку письменника?».
8. Підготуйте разом з однокласниками міні-виставу чи інсценізацію одного з вивчених творів.
9. Тернистий шлях кохання (за поезією, листами, спогадами М. Коцюбинського, Лесі Українки, І. Франка, О. Кобилянської та інших митців).
10. Творчість класиків української літератури в музиці композиторів ХХ–ХХІ ст.:
11. Образи сонця, вогню, дороги в літературі, живописі і музиці.
12. Створіть мультимедійну презентацію про життєвий та творчий шлях одного з вивчених письменників/письменниць, взявши за основу один з епіграфів розділу підручника.
13. «Відбір і підшукування красивого і благородного, розкривання благородного і героїчного — це й є мистецтво як таке», — вважала О. Кобилянська. Підготуйте творчий проект про мистецьке кредо письменниці.
14. Імпресіоністські риси прози М. Коцюбинського та експресіоністські — В. Стефаніка: спільне та відмінне у творчості українських модерністів.
15. Імпресіонізм у полотнах В. Винниченка-маляра.
16. Складний шлях до себе у творчості В. Винниченка.
17. Неоромантизм у поезії і драматургії Лесі Українки.
18. М. Вороний — поет-естет та поет-патріот: дві іпостасі однієї творчої особистості
19. Журба і радість у художньому світі поета-модерніста Олександра Олеся.
20. Неоромантизм і символізм Олександра Олеся: загальноєвропейське та національне.

Читацьке дозвілля

1. Перегляньте комікси за мотивами одного з виучуваних творів, наприклад, повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» ілюстратора Наталі Таробарової. Поділіться враженнями з однокласниками, за бажання створіть власні.
2. Створіть літературний буктрейлер до одного з виучуваних творів. Для цього розробіть сюжет, здійсніть розкадрування епізодів, «начитайте» звукову доріжку, створіть загальний фон проміжних і ключових кадрів. Оцініть проект за самостійно сформульованими критеріями. Ознайомте з ним однокласників, зберіть відгуки. Чи збігаються ваші оцінки? Що ви зміните, якщо будете виконувати такий проект у майбутньому?
1. Подивіться екранізацію чи відвідайте одну з театральних вистав за виучуваними творами. Створіть макет афіші. Напишіть відгук.
2. Підготуйте комп'ютерну презентацію на тему «Пейзаж у літературі, музиці, живописі». Обґрунтуйте свій вибір відповідного твору мистецтва.
3. За творами О. Кобилянської знято художні фільми: «Земля» (1954), «Вовчиха» (1967), «Царівна» (1994) та «Меланхолійний вальс» (1990). Перегляньте фільм «Меланхолійний вальс». Порівняйте розкриття головної теми твору засобами літератури та кіно.
4. Підготуйте запитання до інтелектуальної гри «Експресіонізм (імпресіонізм, символізм) в українському мистецтві». Проведіть таку гру в класі або влаштуйте шкільний турнір для старшокласників і вчителів.
5. У 1968 р. режисером Л. Осикою за мотивами новели створено фільм «Камінний хрест», який увійшов до скарбниці найвизначніших українських кіношедеврів. Перегляньте фільм та підготуйте повідомлення «Екранізація експресіоністичного твору».
6. Перегляньте відеозаписи фільмів, знятих за мотивами драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня»: В. Івченка (1961) та Ю. Ілленка (1981). Чиє мистецьке бачення ближче до вашого сприйняття та уявлення про твір і його героїв? Знайдіть серед однокласників однодумців, обміняйтеся з ними міркуваннями. Якщо в класі є прихильники іншої екранізації, спробуйте переконати їх у правильності вашого вибору.
7. Доберіть аудіозаписи музичних творів символістів для мелодекламації поезії М. Вороного.
8. Відвідайте інтернет-сайти світових картинних галерей. Зробіть добір репродукцій символістських творів живопису для візуалізації мультимедійного супроводу виразного читання лірики І. Франка (М. Вороного, Олександра Олеся, Лесі Українки).

Література

1. Агеева В. Українська імпресіоністична проза / Віра Агеева. — Київ: Віпол, 1994. — 160 с.
2. Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов. — Київ: Femina, 1995. — 685с.
3. Жулинський М. Із забуття — в безсмертя (сторінки призабутої спадщини) / Микола Жулинський. — Київ: Дніпро, 1990. — 447 с.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

*Фасоля Анатолій Миколайович,
Яценко Таміла Олексіївна,
Уліщенко Віолетта Валентинівна,
Бійчук Галина Леонідівна,
Тищенко Валентина Миколаївна*

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

*(рівень стандарту)
підручник для 10 класу
закладів загальної середньої освіти*

**Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено.**

За редакцією авторів
Верстка — Мирогчик Ю. П., Штефан Ю. В.
Обкладинка — Лук'яненко Л. В.
*(Дизайн обкладинки втілення задуму авторів підручника.
Використано кольоровий офорт «Пісні кохання» із серії «Народні джерела».
Автор - Микола Савович Кочубей, Заслужений художник України.)*

Підписано до друку 27.07.2018. Формат 70×100^{1/16}
Гарнітура «Шкільна». Друк. офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 15,6. Обл.-вид. Арк.15,13
Наклад 16680 прим.

Видавництво «Педагогічна думка»
04053, м. Київ, вул. Січових Стрільців, 52-а, корп. 2;
тел./факс: (044) 481-38-82
e-mail: book-xl@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовників,
розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 3563 від 28.08.2009